

Cumhuriyet Dönemi Kelâm İlmi Yazımı (1923-2017): Kelâm ve Kelâm Tarihi Kitapları

Ahmet SÜRURİ*

Giriş

Son zamanlarda hızlı bir şekilde yeni ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinin açılmasına paralel olarak kelâm ilmine dair hazırlanan kitapların sayısında da niceliksel bir artış oldu. Buna rağmen gerek Cumhuriyet öncesi döneme gerekse Cumhuriyet dönemine dair kelâm metinlerinin bir çerçevesi ve değerlendirmesi henüz ortaya konulmuş değildir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze, 1923-2017 yılları arasını kapsayan dönemde akademik alanda yazılan kelâm kitaplarını ele alan bu çalışma, kelâm ilmine dair yazılan kitapların tespitini yapmak ve genel bir çerçeve sunmak suretiyle söz konusu eserlerin içerikleri, konuları ve başlıkları açısından muhtasar bir okumayı ve genel bir değerlendirmeyi hedef almaktadır. Bu bağlamda elinizdeki makalenin bir ilk teşebbüs olduğu söylenebilir.¹

* Yrd. Doç. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

1 Cumhuriyet döneminde yapılmış eserlerin tespiti ile ilgili bir çalışma için bkz. Cihad Tunç, "Cumhuriyetin 50 Yılında Kelâm İlmi Sahasındaki Çalışmalar", 50. Yıl, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973, s. 291-324. Bu çalışma konusu sadece kelâm olmayıp itikad, ibadet, ahlâk veya genel olarak ilmihal ve dinî içerikli kitapları da içerdiğinden, ayrıca kelâm sahasında yazılan bazı makaleleri de ele aldığından ortaya koymaya çalıştığı çerçeve karışık ve yetersiz olmakla birlikte içeriği de daha çok dönemin dinî eserlerini muhtevi bir çalışma şeklindedir. Ramazan Biçer'in "Türkiye'de Kelâm ve İslam Mezhepleri Tarihi Çalışmaları" (*Kelâm Araştırmaları Dergisi (KADER)*, c. 10, sy. 2, 2012, s. 1-10) başlıklı makalesinde de sadece 1958-2012 yılları arasında hazırlanan doktora tezlerinin bir dökümü verilerek kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Çağfer Karadaş'ın *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*'ndeki (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, s. 291-316) "Cumhuriyet Döneminde Kelâm" başlıklı kısım Hüseyin Atay, Bekir Topaloğlu ve Şerafettin Gölcük üzerinden ve Cumhuriyet dönemindeki bazı çalışmalara temas ederek tarihsel kısa bir özet sunmaktadır. Rabiye Çetin'in "1980 Sonrası Kelâm Çalışmaları" (*Kelâm El* ➔

İşbu çerçevenin içerik olarak belirli (kelâm ve kelâm tarihi) ve önemli bir bölümünü kapsayan makale, Cumhuriyetin ilanından 2017'ye kadar yazılmış “Kelâm/ Kelâma Giriş (Sistematik Kelâm)” ve “Kelâm Tarihi” çalışmalarını kapsamaktadır. Bu doğrultuda aşağıda zikredilen kriterler ışığında mevcut literatürde kırk altı çalışma tespit edilmiş, bunlar arasından kırk üçü temin edilip incelenebilmiş ve temin edilemeyen üç eserin ise künye bilgileri verilmekle yetinilmiştir.² Çalışmada kronolojik olarak yer alan eserlerin tespitinde şu kriterler baz alınmıştır:

- a) Zaman Sınırlaması: 1928-2017 yılları arasında yazılan eserler.³ Buna binaen;
- i) Cumhuriyet öncesi (1923) basılan Arap harfli/Osmanlıca metinlere,⁴
- ii) Bu metinlerin harf inkılâbı sonrası yapılan çevirilerine/sadeleştirmelerine,⁵
- iii) Arapça kelâm metinlerinden yapılan tercümelere⁶ -ki bu çalışmaların hepsi 1923 öncesine aittir- yer verilmemiştir.

Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları, 5. bs., Ağustos 2016, s. 196-200) başlıklı yazısında ise 1980 sonrası dönemde hangi konular üzerinde (sosyal kelâm, ahlâk, günümüz kelâm problemleri) durulduğuna kısaca temas edilmiştir.

- 2 Bazı kitapların temini noktasında yardımlarını esirgemeyen Ankara Üniversitesinden Prof. Dr. Muammer Esen, Arş. Gör. Tuğba Öztürk ve Arş. Gör. Hadi Ensar Ceylan'a, Erciyes Üniversitesinden Doç. Dr. Murat Serdar'a, Bozok Üniversitesinden Yrd. Doç. Dr. Osman Oral'a, İstanbul Üniversitesinden Öğr. Gör. Dr. Sümeyye Parıldar'a, Mardin Artuklu Üniversitesinden Arş. Gör. Tuba Nur Saraçoğlu'na ve Uludağ Üniversitesinden Arş. Gör. Esra Keskin'e teşekkürü bir borç bilirim.
- 3 Cumhuriyetin ilanından (1923) Harf İnkılâbına (1928) değin geçen beş yıllık sürede Arap harfli iki eser (*Yeni İlm-i Kelâm, Kelâm Tarihi*) basılmış olup her ne kadar bu iki eser Cumhuriyetten bir sene sonrasına (1924) ait olsa da dönem olarak Cumhuriyet öncesinin, yani Osmanlı döneminin ruhunu taşıdıklarından ve bu Arap harfli iki eserden birinin de (*Yeni İlm-i Kelâm*) sadece ikinci cildinin Cumhuriyet dönemine ait olmasından dolayı bunlar değerlendirme dışı tutulmuştur. Bu dönemdeki ilk çalışma 1924 tarihinde açılan Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde kelâm tarihi müderrisi İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946) tarafından kaleme alınan *Yeni İlm-i Kelâm* (c. 1, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339/1341 [1922]) adlı eserin ikinci cildir. Bu eserin birinci cildi Cumhuriyetten bir yıl önce 1922 yılında, ikinci cildi ise Cumhuriyetten bir yıl sonra 1924 yılında Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Neşriyatı'nın ilk kitabı olarak basılmıştır (c. 2, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340/1343 [1924]). Dolayısıyla Cumhuriyetin ilanından sonra basılan ilk kitap bu çalışmanın ikinci cildir. Diğer çalışma ise yine Dârülfünun İlahiyat Fakültesi kelâm tarihi müderrisi M. Şerefettin Yaltkaya'nın (ö. 1947) *Kelâm Tarihi* (İstanbul: Dârülfünun Matbaası, 1340-1341 [1924-1925], 1-3 c., 302, 144, 192 s.) adlı eseridir.
- 4 İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, c. 1., İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339/1341 [1922].
- 5 Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul: Ergin Kitabevi Yayınları, 1955; İzmirli İsmail Hakkı, *Muhassal: Yeni Kelâm İlmine Giriş*, haz. ve sad. Refik Ergin, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2014.
- 6 Fahreddin Razi, *Kelâm'a Giriş: el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

b) Muhteva Sınırlaması: “Sistematik Kelâm” konularını ve “Kelâm Tarihi”ni içeren eserler. Başlıkta zikredilen “kelâm kitapları”ndan kasıt sistematik kelâm konularını içeren eserler, “kelâm tarihi” kitaplarından kasıt ise dönemsel veya kronolojik olarak kelâm tarihini ele alan eserlerdir. Bu çerçevede ilahiyat fakültelerinin kelâm anabilim dallarında yer alan “Kelâm Tarihi” ve “Sistematik Kelâm” dersleri ve konuları için hazırlanmış kitaplar ele alınmış ve bu doğrultuda başlığında “Kelâm”, “Sistematik Kelâm”, “Kelâma Giriş”, “Kelâm İlmine Giriş”, “Kelâm Dersleri”, “Kelâm Tarihi” ibareleri bulunan eserler incelenmiştir. Ancak;

i) İlahiyat fakültelerinin kelâm anabilim dallarında yer alan “İslâm İnanç Esasları/Akaid” dersleri için kaleme alınan akaid kitapları,⁷

ii) İmam Hatip Okulları veya Liseleri için hazırlanmış kelâm ders kitapları veya yardımcı ders kitapları,⁸

iii) Kelâm sahasında yazılan araştırma kitapları veya genel kelâm konulu çalışmalar,⁹

iv) Yabancı dilden tercüme edilen ve kelâm tetkikleri kategorisinde değerlendirilebileceğimiz çalışmalar,¹⁰

v) Alt başlığında ve muhtevasında kelâma dair konular yer alsın da akademik dille yazılmayan, üniversite seviyesinde bir ders kitabı olarak hazırlanmayan ve kaynakçası akademik olmayan eserler¹¹ bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Eserler değerlendirilirken aşağıda sunulan kronolojik plana göre her bir eserin ilk baskısı esas alınarak sıralamaları yapılmış ve tam künye bilgileri verilmiştir. Eserin varsa diğer baskıları da tespit edilerek dipnotlarda bunlar gösterilmiş ve böylece hangi eserin daha çok kullanımda olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Şayet eserde güncelleme yapılmış ve bundan kaynaklanan ilk baskı ile yeni baskı arasında farklar (eserin adı, bölüm başlıkları, içeriği vb.) varsa bunlara da gerek değerlendirilmede gerekse dipnotta temas edilmiştir. Ayrıca önsözler incelenerek

7 Mehmet Sait Özerarlı (ed.), *İslâm İnanç Esasları*, 3. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2011; Şaban Ali Düzgün (ed.), *İslâm İnanç Esasları: El Kitabı*, 1. bs., Ankara: Grafiker Yayınları, 2013; B. Topaloğlu, Y. Ş. Yavuz, İ. Çelebi, *İslâm'da İman Esasları*, 2. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

8 Süleyman Uludağ, Fuad Kavukçu, *Kelâm Dersleri*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974; Tevfik Rüştü Erkul, *Yeni Kelâm Dersleri*, 7. bs., Ankara: Kardeş Matbaası, 1975.

9 Bekir Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, 1. bs., İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2004; Ebü'l-Vefâ Taftâzânî, *Kelâm İlminin Bellibaşlı Meseleleri*, çev. Şerafeddin Gölcük, 1. bs., İstanbul: Kayhan Yayınları, 1980; Muhit Mert, *Kelâm Tarihinin Problemleri*, 1. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.

10 W. Montgomery Watt, *İslâmi Tetkikler: İslam Felsefesi ve Kelâmı*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968; H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefesi- ne Giriş*, çev. Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi, 1996; H. Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri: Müslüman, Hristiyan, Yahudi Kelâmı*, çev. Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi, 2001.

11 Mesela Ali Nar, *İslam İnanç: Tevhid, Akaid, Kelâm*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.

müellifin eseri telif sebebi, ne maksatla yazdığı tespit edilmeye çalışılmış, gerektiğinde müellifinden alıntılar yapmak suretiyle bu hususa temas edilmiştir. Her bir eserin muhtevası, içindekiler kısmı ana hatlarıyla/bölüm başlıklarıyla verilmiş ve böylece her bir yazarın hangi konuları ele aldığı, bölümlendirmeyi nasıl yaptığı, neyi ön plana çıkardığı gösterilerek diğer kitaplar arasında mukayese yapma imkânı sağlanmıştır. Kelâm tarihi çalışmalarında yazarın eseri nasıl dönemlendirdiği, her bir dönemde kaç kelâmcıya yer verdiği, ayrıca bunların yüzyıllara göre dağılımı ve yazarın ilk kelâmcı ve son kelâmcı olarak kimi ele aldığına temas edilerek söz konusu yazarın kelâm tarihine yaklaşım biçimini ortaya koyan hususlar ele alınmaya çalışılmıştır.

I. Plan ve İçerik

Cumhuriyet dönemi çalışmaları muhteva açısından incelendiğinde genel olarak üç tip kitap tarzı ile karşılaşılmaktadır:

i) Kelâm ilminin problemlerini (mesâilini) bazen sistematik kelâmın ana konuları olan “ilahiyat/uluhiyyet”, “nübüvvet” ve “semiyyat/âhiret/meâd” başlıkları altında bazen de bu başlıklardan biri veya ikisi altında ele alan sistematik kelâm kitapları,

ii) Kelâm ilminin tarihini başlangıcından belirli bir döneme veya günümüze kadar ele alan kelâm tarihi kitapları,

iii) Hem sistematik kelâm konularını (bazen sadece birkaç konuya temas ederek) hem de kelâm tarihini içerme gayreti içerisinde olan ve daha çok kelâma ve kelâm tarihine giriş özelliği taşıyan (bu eserlerin çoğunun başlığında da “Kelâma Giriş” ibaresi bulunmaktadır) “memzuc” eserler.

Buna göre Ali Arslan (*İslâm İnançları ve Felsefesi: Tevhid ve Kelâm*), Emrullah Yüksel (*Sistematik Kelâm*) ve Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (ANKUZEM)'in (*Sistematik Kelâm*) kitapları sistematik kelâm kitaplarına; Mustafa Türkgülü (*Kelâm İlmi I*) ve T. Yeşilyurt, M. Serdar, H. Işık'ın (*Başlangıcından Günümüze Kelâm Tarihi*) kitapları kelâm tarihi kitaplarına; A. Saim Kılavuz (*Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*), Cemalettin Erdemci (*Kelâm İlmine Giriş*) ve Şaban Ali Düzgün'ün (*Kelâm: El Kitabı*) kitapları memzuc kitaplara örnek gösterilebilir. Aşağıda ilk iki tür eserlerle (Sistematik Kelâm ve Kelâm Tarihi) ilgili değerlendirmeler verilecek ve üçüncü tür olan memzuc eserlerin içeriklerinin sistematik kelâma dair kısımları “Sistematik Kelâm” başlığı altında, kelâm tarihine dair kısımları ise “Kelâm Tarihi” başlığı altında değerlendirilecektir.

Sistematik Kelâm Kitapları: Sistematik kelâmın hangi konularına yer verildiğini, eserlerin plan ve içeriklerinin nasıl olduğunu görmek için kitapların içindekiler kısımları bizlere yeterli bilgiyi sunmaktadır. Şimdi bu sistematik kelâm kitaplarının ve memzuc eserlerdeki sistematik kelâm bölümlerinin inşâ etmeye çalıştığı binanın alt başlıklarına girmeksizin ana çatısını görelim.

i) Giriş (Genel Bilgiler): Kelâm İlminin Tarifi, Konusu, Mesâili, Faydası ve Gayesi, Kelâm İlmi Denilmesinin Sebepleri, Diğer İlimlerle İlişkisi ve Metodu.

ii) Mebadî (Genel İlkeler): İlim/Bilgi, Deliller, Hükümler, Metotlar.

iii) İlahiyat: Varlık ve Âlem, Allah'ın Varlığı, Sıfatları, Rû'yetullah, Kaza ve Kader, İnsan ve Fiilleri.

iv) Nübüvvet: Nübüvvetin İmkânı, İnsanların Peygamberlik Müessesesine İhtiyacı, Vahiy, Nebî ve Resül, Peygamberlerin Sıfatları, Mûcize, Velayet ve Keramet, Hz. Muhammed'in Peygamberliği, Kitaplar, İmamet.

v) Semiyat: Melek, Cin ve Şeytan, Kıyamet ve Âhiret: Âhiretin Varlığı, Kabir Ahvâli, Haşır, Âhiret Ahvâli, A'râf, Cennet ve Cehennem, Şefaât, İman.

vi) Günümüz Kelâm Problemleri

Kelâm Tarihi Kitapları: Bir yandan sistematik kelâm kitaplarının muhtevasını ele alacağımız bu makalede diğer yandan çağdaş kelâm tarihi kitaplarının münderecatıyla da meşgul olduğumuzdan söz konusu muhtevaya göz attığımızda kelâm tarihi kitaplarının yaklaşık on üç asırlık kelâm tarihimizi kronolojik bir bütünlük içerisinde ele almadığını ve mezhebe dayalı bir yaklaşım sergilediğini görmekteyiz. Kronolojik olmayışından kastımız, yapısal bir birliğin, yani tabakalar hâlinde birbirinin ardı sıra gelen mütekellimîn silsilesinin ele alınmaması ve mevcut kelâm tarihi kitaplarının “Tabakâtü'l-mütekellimîn” tarzında olmayışıdır. Kronolojik olmamasından dolayı yapısal olarak birleştirici bir bütünlükten ziyade parçacı bir sınıflandırma yöntemi kullanılmış ve ittifak noktalarından ziyade ihtilaf noktaları esas alınarak bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu da erken vefat tarihli bir kelâmcının kendisinden daha sonra vefat eden kelâmcılardan sonra zikredilmesi gibi¹² tarih kitaplarında olmaması gereken anakronik bir okumaya neden olmaktadır.¹³

12 Eş'arî (ö. 935) ve Mâtürîdî (ö. 944) kendisinden sonra vefat eden Kadı Abdülcebbar (ö. 1025), Bâkılânî (ö. 1013) ve Cüveynî (ö. 1085) gibi kelâmcılardan; aynı şekilde Gazzâlî (ö. 1111) de kronolojik olarak kendisinden sonra gelen Ömer en-Neseî (ö. 1142), Nureddin es-Sâbü'nî (ö. 1184), İbn Hümâm (ö. 1456), Hızır Bey (ö. 1458) ve Kemaleddin Beyazî (ö. 1687) gibi kelâmcılardan sonra ele alınmıştır (Mustafa Türkgülü, *Kelâm İlmi I*). Ayrıca bkz. Ebû Hanîfe (ö. 767), Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 833) ve Kadı Abdülcebbar (ö. 1025)'den sonra (Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi*); Mâtürîdî (ö. 944), Celeleddin Devvânî (ö. 1502)'den sonra (Mehmet Bulut, *Kelâm Tarihi ve İtikâdi Mezhepler*); Gazzâlî (ö. 1111), Manastırlı İsmail Hakkı (ö. 1912)'den sonra (Cihat Tunç, *Kelâm İlminin Tarihçesi ve İlk Kelâm Okulları*); Mâtürîdî (ö. 944), İbn Kemal (ö. 1533)'den sonra (Selim Özarlan, *Yeni Programa Göre Düzenlenmiş Kelâm Tarihi*); Mâtürîdî (ö. 944), Hocazade (ö. 1488)'den sonra (Cağfer Karadağ, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*); Mâtürîdî (ö. 944), Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 1044)'den sonra (Recep Ardoğan, *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*); Eş'arî (ö. 935), Hillî (ö. 1325)'den sonra (T. Yeşilyurt, M. Serdar, H. Işık, *Başlangıcından Günümüze Kelâm Tarihi*) ele alınmış (Burada sadece birer örnek verilmiştir).

13 Bunun istisnası, yani kronolojik açıdan ele alan tek kitap Murat Serdar'ın çalışması (*Kelâm Tarihi*, Kayseri, 2012) olup onda da sonlara doğru “Yeni İlm-i Kelâm Dönemi” öncesi/sonrasında kronoloji bozulmuştur.

Kelâm tarihi kitaplarının kelâm tarihini nasıl bir dönemlendirmeye tabi tuttuğu sorusunun cevabını aradığımızda yazarlar tarafından ortak kabul gören, sabit dönemlendirmeler bulunmadığını görmekteyiz. Zira kimi kitaplar sadece iki bölümde (Mütekaddimîn ve Müteahhirîn), kimi üç bölümde (Fırkalar Dönemi, Doğuş Dönemi, Ehl-i sünnet Dönemi), kimi beş bölümde (Mu'tezile Kelâm Okulu, Kerrâmiyye Kelâm Okulu, Eş'arî Kelâm Okulu, Semerkant Hanefî Kelâm Okulu Matürîdîlik, Yeni İlm-i Kelâm), kimi de daha fazla bölüme ayırarak kelâm tarihini ele almaktadır. Günümüz dönemi için çoğunluk tarafından kabul görmüş olan "Yeni İlm-i Kelâm Dönemi", ilk kelâm tarihi kitabı olan Şerafettin Gölçük'ün *Kelâm Tarihi*'nde "Teftâzânî Sonrası Dönem" olarak adlandırılıp o dönemin devamı olarak görülürken, son kelâm tarihi kitaplarından biri olan Orhan Ş. Koloğlu'nun *Kelâm Tarihine Giriş*'inde ise daha da geri gidilerek "Müteahhirîn Dönemi"nin devamı olarak görülmektedir. Ortak bir dönemlendirme yokluğuna ilaveten bu dönemlerin isimlendirilmesinde de ortak bir tavır olmadığını görmekteyiz. Dikkat çeken bir diğer husus; mütekellimler ilk dönemde fırkalara/gruplara (Cebriyye, Kaderiyye, Şîa, Mu'tezile vb.), Ehl-i sünnet kelâm ilmi süreci başlayınca kelâm ekollerine (Eş'ariyye, Mâtürîdiyye) göre ayrıştırılmış, fakat Yeni İlm-i Kelâm sürecinde böyle bir tasnife gidilmeyip bu fırka/ekol ayrımı kalkmış ve kelâmcılara sadece kronolojik olarak yer verilmiştir.

Şimdi bu kelâm tarihi kitaplarının ve memzuc eserlerdeki kelâm tarihi bölümlerinin (dönemlendirmelerinin) inşâ etmeye çalıştığı kelâm tarihi binasının ana çatısını görelim. Bu çatıdaki bölümler ve bu bölüm adları kelâm tarihi ve memzuc kitaplardaki kelâm tarihi bölümlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

i) Giriş (Kelâm ilmini tanıttıcı mahiyette genel bir giriş)

ii) Kelâm Öncesi Dönem / Kelâmdan Önceki Durum / Kelâm Öncesi Fırkalaşmalar / Kelâm Öncesi İtikadî Fırkalar Dönemi / İlk Ortaya Çıkan Başlangıç Dönemi / Kelâm Ekolleri / İlk Dönem İnanç Ekolleri / İlk İhtilaflar ve Fırkacılık Hareketleri / Doğuş Dönemi / İtikadî ve Siyasî Konularda İlk Fikir Ayrılıkları Sonucu Ortaya Çıkan Mezhepler / İtikadî Mezhepler (Kelâm Mektepleri) / Sistematik Dönem Öncesi Kelâm Tarihi

iii) Mu'tezile Kelâm Okulu / Mu'tezile Kelâmının Doğuşu ve Bundan Sonra Ortaya Çıkan Gruplar / Felsefî Nitelikte Kelâm Tartışmaları / Kelâm İlminin Doğuşu / Kelâm İlminin Doğuşu ve Kelâm Ekolleri / Kelâm İlminin Doğuşu ve Mu'tezile Kelâmı / Tedvin Dönemi: Mezheplerin ve Fırkaların Doğuşu

iv) Kerrâmiyye Kelâm Okulu

v) Ehl-i sünnet Kelâmına Geçiş Dönemi / Ehl-i sünnet Kelâmının Zuhuru (Şekillenışı) / Selef Dönemi / Sistematik Dönem Kelâm Ekolleri / Sünnet ve Cemaat Ehli / Ehl-i sünnet Kelâm Ekolleri (Eş'arîlik) ve Mâtürîdîlik) / Eş'arî Kelâm Okulu / Semerkant Hanefî Kelâm Okulu Matürîdîlik

vi) Mütেকaddimîn Dönemi (Öncekiler Dönemi)

vii) Mütעהhirîn Dönemi (Sonrakiler Dönemi) / Mütעהhirîn Dönemi ve Felsefî Kelâm / Mütעהhirîn Dönemi ve Gazzâlî / Gazzâlî Dönemi / Gazzâlî ve Kelâm-Felsefe İlişkisi

viii) Felsefe ile Memzuc Dönem / Felsefileşmiş Kelâm Dönemi / Gazzâlî Sonrası Felsefî Kelâm Dönemi / Fahreddin er-Râzî ve Felsefî Kelâm / Gelişme ve Felsefe ile İç İç Olan Dönem

ix) Selefîyye'de Tafsîl Devri (İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye)

x) Teftâzânî Sonrası Dönem / Teftâzânî'den Sonraki Tekrarcı Dönem / Şerh(ler) ve Haşîye(ler) Dönemi / Şerh ve Haşîyecilik Dönemi / Şerh ve Derlemecilik Dönemi / Cem ve Tahkik (Şerh ve Haşîye) Dönemi / Duraklama ve Merkezi Düşünceden Uzaklaşma Dönemi

xi) Yeni İlm-i Kelâm Dönemi / Yeni Kelâm Dönemi / Kelâm İlminde Yenilenme / Çağdaş Kelâm Düşüncesi / Günümüzde Kelâm İlmi

Görüleceği üzere ne dönemlendirmede ne de dönemlerin isimlendirilmesinde ortak kabul söz konusudur. Ayrıca sistematik kelâm kitaplarının kelâm tarihi kitaplarına nazaran içeriğinin daha standart olduğu görülmektedir. Bu durum, zikredilen içeriğin geçmişten gelen bir temele dayanmasına, arkasında bin yıllık klasik bir kelâm metni yazımının olmasına ve bunun günümüze intikal etmiş olmasına bağlanabilir (Şu farkla ki, çağdaş kelâm kitabı yazımında klasiğe göre farklı olan yeni meselelerin “Günümüz Kelâm Problemleri” başlığı altında yer almasıdır). Lakin kelâm tarihi yazımı işi yeni bir yazım tarzı olup Osmanlı dönemindeki bir iki örneğiyle birlikte¹⁴ en fazla yüz yıllık mazisi olan bir ameliyedir. Çok az da sayılmayacak bir süre olan bu bir asırlık dönemde kelâm tarihi yazımı henüz ortak bir dile/formata dönüşmüş görünmemektedir. Yukarıda sunduğumuz yapıya farklı bir bakış açısıyla yaklaşan tek metin Cemalettin Erdemci'nin *Kelâm İlmine Giriş* adlı çalışmasıdır. Zira Erdemci, dakîkü'l-kelâm (âlem: cevher, araz, cisim) ve celîlü'l-kelâm (ilahiyat, nübüvvet, âhiret) ayrımını modern kelâm metni yazımında ilk kez uygulayan kişi olmuştur.

Kelâm tarihi eserlerinden yola çıkarak ve mütেকellimlerin vefat tarihlerini nazar-ı itibara alarak, âlimlerin isimlerini on üç asırlık zaman dilimine tek tek yerleştirdiğimizde ise karşılaşılan manzara şu şekildedir:

VIII. asır: Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702 [?]), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Gaylân ed-Dımaşkı (ö. 120/738 civarı), Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742 [?]), Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46), Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), Ebû Hanife (ö. 150/767), Ebû Ca'fer el-Ahvel (Şeytânüttâk) (ö. 160/777 [?]), Hişâm b. Hakem (ö. 179/795), Mâlik b. Enes (ö. 179/795);

14 Abdüllatif Harpûtî, *Târîh-i İlmi Kelâm*, İstanbul, 1332; M. Şerefettin Yaltkaya, *Kelâm Tarihi*, İstanbul: Dârülfünun Matbaası, 1340-1341 [1924-1925], I-III, 302, 144, 192 s.

IX. asır: Şafîî (ö. 204/820), Bişr b. el-Mu'temir (ö. 210/825), Sümâme b. Eşres (ö. 213/828), Ebû Musa b. el-Murdâr (ö. 226/841), Nazzâm (ö. 231/845), Ca'fer b. Mübeşşir (ö. 234/848-49), Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50 [?]), Muhammed b. Halil es-Sekkâk (ö. 235/850), Ca'fer b. Harb (ö. 236/850-51 [?]), İbn Ebû Duâd (ö. 240/854), İbn Küllâb (ö. 240/854 [?]), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Muhâsibî (ö. 243/857), Abbâd b. Süleyman es-Saymerî (ö. 250/864), Câhiz (ö. 255/869), Fazl b. Şâzân (ö. 260/874), İbn Kuteybe (ö. 276/889);

X. asır: Kalânîsî (ö. IV./X. yy. başları), Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât (ö. 300/913 [?]), Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), Ka'bî (ö. 319/931), Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933), Eş'arî (ö. 324/935-36), Mâtürîdî (ö. 333/944), Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/953), Rüstüfağnî (ö. 345/956), Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983), Şeyh Sadûk (İbn Bâbeveyh) (ö. 381/991), Ebû Seleme es-Semerkindî (ö. 950-1000 [?]);

XI. asır: Bâkılânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015), Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025), Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Abdülkahir el-Bağdadî (ö. 429/1037-38), Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044), Beyhakî (ö. 458/1066), Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Cüveynî (ö. 478/1085), Ebü'l-Yüsr Pezdevî (ö. 493/1100), Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101);

XII. asır: Gazzalî (ö. 505/1111), Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Lâmişî (ö. 535/1140), Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), Zemahşerî (ö. 538/1144), Alâeddin es-Semerkindî (ö. 539/1144), Şehristânî (ö. 548/1153), Alaeddin el-Üsmendî (ö. 552/1157 [?]), Ūşî (ö. 575/1179), Nureddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184);

XIII. asır: İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Râzî (ö. 606/1210), İbn Kudâme Muvaffakuddin el-Makdisî (ö. 620/1223), Âmidî (ö. 631/1233), Tûsî (ö. 672/1274), Beyzâvî (ö. 685/1286), Burhâneddin en-Nesefî (ö. 687/1289);

XIV. asır: Şemsüddin es-Semerkindî Muhammed b. Eşref (ö. 1303), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 1310), Allâme Hillî (ö. 1325), İbn Teymiyye (ö. 1328), Sadrüşşerîa es-Sânî (ö. 1346), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 1350), İcî (ö. 1355), Teftâzânî (ö. 1390);

XV. asır: Cürcânî (ö. 1413), Molla Fenârî (ö. 1431), İbnü'l-Hümâm (ö. 1457), Hızır Bey (ö. 1459), Hayâlî (ö. 1470 [?]), Ali Kuşçu (ö. 1474), Hocazâde (ö. 1488), Senûsî (ö. 1490), Kestelî (ö. 1496);

XVI. asır: Devvânî (ö. 1502), İbn Kemal (Kemalpaşazâde) (ö. 1534), İsmâüddin İsferâyînî (ö. 1538), Fuzûlî (ö. 1556), Taşköprizâde (ö. 1561);

XVII. asır: Ali el-Kârî (ö. 1605), Siyâlkûtî (ö. 1657), Beyâzîzâde (Kemaleddin Beyazî) (ö. 1687);

XVIII. asır: Dâvûd-i Karsî (ö. 1756), Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1791), Gelenbevî (ö. 1791);

XIX. asır: Muhammed Fedâlî (ö. 1820), Bâcûrî (ö. 1860), Sırrî-i Girîdî (ö. 1895);

XX. asır: Muhammed Abduh (ö. 1905), Hüseyin el-Cisr (ö. 1909), Manastırlı İsmail Hakkı (ö. 1912), Şiblî Nu'mânî (ö. 1914), Filibeli Ahmed Hilmi (ö. 1914), Cemaleddin el-Kâsımî (ö. 1914), Abdüllatif Harpûtî (ö. 1916), Haydarîzâde İbrahim Efendi (ö. 1933), İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946), İsmail Fenni Ertuğrul (ö. 1946), Şerefettin Yaltkaya (ö. 1947), Zâhid Kevserî (ö. 1952), Ferid Vecdî (ö. 1954), Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954), Arapkırlı Hüseyin Avni (ö. 1954), Bediüzzaman Said Nursi (ö. 1960), Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), Fazlurrahman (ö. 1988).

Kelâm tarihi çalışmalarında ilk mütekellim ile çağdaş dönemdeki son mütekellimin kim olduğu noktasında da ortak bir kabul olmadığı görülmektedir. İlk mütekellim olarak kimin ele alındığı hususunda neredeyse her bir kitapta farklı bir başlangıç noktası esas alınmıştır. Kitapların tümünü incelediğimizde ise çoğunluk¹⁵ ilk kelâmcı olarak Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748)'dan başlarken, bazıları¹⁶ Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702), bazıları¹⁷ Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), bazıları¹⁸ Ebû Hanîfe (ö. 150/767), bazıları da¹⁹ Eş'arî (ö. 324/935)'den başlamışlardır.

Son kelâmcı olarak da en çok İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946)'ye yer verilmekle birlikte,²⁰ bazılarınca²¹ Bediüzzaman (ö. 1960), bazılarınca²² Fazlurrahman (ö. 1998) kabul edilmiştir. Bir çalışma hariç kelâm kitaplarının hiçbirinde -son kelâmcı olarak Fazlurrahman (ö. 1988)'a yer verilip de- Türkiye'de en çok bilinen ve en çok basılan kelâm kitaplarından birinin (*Muvazzah İlm-i Kelâm*) müellifi olan Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971)'e yer verilmemesi, onun ihmal edilmesi dikkat çekicidir. Bilmen'e yer veren ilk ve tek kitap Osman Oral'ın *Kelâm: Tarihi ve Görüşler* (Ankara, 2015) adlı memzuc çalışmasıdır.

15 Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler, Eserler*, Konya, 1992; Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelâm El Kitabı*, Ankara, 2012; Selim Özarslan, *Yeni Programa Göre Düzenlenmiş Kelâm Tarihi*, Ankara, 2013; Osman Oral, *Kelâm Tarihi ve Terimleri*, Ankara, 2014; Temel Yeşilyurt, Murat Serdar, Harun Işık, *Başlangıcından Günümüze Kelâm Tarihi*, Kayseri, 2014; İsmail Şık (ed.), *Kelâm I: Kelâm Tarihi Kelâm Okulları*, Ankara, 2015.

16 Mehmet Bulut, *Kelâm Tarihi ve İtikadi Mezhepler*, İzmir, 2001; Recep Ardoğan, *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*, İstanbul, 2013; Orhan Şener Koloğlu, *Kelâm Tarihine Giriş*, Bursa, 2016.

17 Mustafa Türkgülü, *Kelâm İlmi I: Genel Bilgiler, Tarihçe, Kişi, Görüş ve Eserler*, Ankara, 1997.

18 Cihat Tunç, *Kelâm İlminin Tarihçesi ve İlk Kelâm Okulları*, Kayseri, 2001.

19 Murat Serdar, *Kelâm Tarihi*, Kayseri, 2012.

20 Mustafa Türkgülü, *Kelâm İlmi I: Genel Bilgiler, Tarihçe, Kişi, Görüş ve Eserler*, Ankara, 1997; Cihat Tunç, *Kelâm İlminin Tarihçesi ve İlk Kelâm Okulları*, Kayseri, 2001; Selim Özarslan, *Yeni Programa Göre Düzenlenmiş Kelâm Tarihi*, Ankara, 2013; İsmail Şık (ed.), *Kelâm I: Kelâm Tarihi Kelâm Okulları*, Ankara, 2015.

21 Şerafeddin Gölcük, *Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler, Eserler*, Konya, 1992; Recep Ardoğan, *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*, İstanbul, 2013; Temel Yeşilyurt, Murat Serdar, Harun Işık, *Başlangıcından Günümüze Kelâm Tarihi*, Kayseri, 2014.

22 Murat Serdar, *Kelâm Tarihi*, Kayseri, 2012; Osman Oral, *Kelâm Tarihi ve Terimleri*, Ankara, 2014.

II. Dönemlendirme

Kelâm ve kelâm tarihi kitaplarının yazımı, ilahiyat fakültelerinin sayısal artışıyla orantılı bir şekilde gelişim göstermiştir. Bu süreci beş döneme ayırabiliriz: Bunlar sırasıyla Cumhuriyetin ilanı ile başlayan 1923-1949 arasını kapsayan birinci dönem, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılması ile başlayan 1949-1959 arasını kapsayan ikinci dönem, "Enstitüler Dönemi" olarak adlandırığımız 1959-1982 arasını kapsayan üçüncü dönem, "Fakülteler Dönemi" olarak adlandırdığımız 1982-2008 arasını kapsayan dördüncü dönem ve "Yeni Fakülteler Dönemi" olarak adlandırdığımız 2008-2017 arasını kapsayan beşinci dönemdir.

I. Dönem (1923-1949) Cumhuriyetin ilanı: Cumhuriyetin ilanı (1923), Hilafetin ilgası (1924), Diyanet İşleri Başkanlığının kuruluşu (1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924), medreselerin kapatılması (1924), Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nin açılışı (1924), harf inkılâbı (1928), üniversite reformu (1933), Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nin kapanışı (1933), çok partili döneme geçiş (1946) gibi birbiriyle alakalı siyaset, din ve eğitim alanlarında birçok hareketliliğin yaşandığı bu yirmi altı yıllık süreçte kelâma ve kelâm tarihine dair Latin harfli bir eser bulunmamaktadır.²³

II. Dönem (1949-1959) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılışı: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılışıyla (1949) başlayan bu on yıllık dönemde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kelâm hocaları Yusuf Ziya Yörükân ve Nafiz Danışman tarafından hazırlanan iki çalışma bulunmaktadır.

III. Dönem (1959-1982) İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılışı: "Enstitüler Dönemi" de diyebileceğimiz bu dönemde İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılışını (1959) yeni enstitüler takip etmiş²⁴ ve 1971 yılında Ankara'daki fakülteye ilaveten ikinci bir ilahiyat fakültesi Erzurum'da "Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi" adı altında açılmıştır. Bu dönemde Konya Yüksek İslam Enstitüsü hocaları Ali Arslan Aydın ve Durmuş Özbek tarafından hazırlanmış iki, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü hocaları Muhammed Tancî ve Bekir Topaloğlu tarafından hazırlanmış iki çalışma olmak üzere toplam dört çalışma bulunmaktadır.

23 Tespit edebildiğimiz tek eser Şerefettin Yaltkaya'nın *Kelâm Savaşları: Kelâm Tarihinin Mühim Bir Safhasını Gösterir* (İstanbul: Remzi Kitaphanesi, 1932, 16 s.; diğer baskısı: *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, yıl 5, sy. 24, 1. Kanun 1932, s. 18-32.) adlı 16 sayfalık makale formatında bir eserdir. Yaltkaya bu çalışmasında ilk fikri hareketin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, meselenin beşeri-ilahi irade çatışması üzerine yani kadere iman odaklı olduğu, kader probleminin ortaya çıkışı, Allah'ın sıfatları, fiilleri ve isimlerinin inkârı meselesinin zuhur ettiği, kelâm sıfatının nefy edildiği ve Kur'an'ın mahluk olduğu meselelerini ele almak suretiyle ilk dönem kelâm tartışmalarının kaynağını ve bu tartışmaların bir özetini ortaya koymuştur. Ne *Sistematik Kelâm* kitabı ne de bir *Kelâm Tarihi* özelliği taşımaktadır, adından da belli olduğu gibi kelâm tarihinin bir safhasını belli konu ve konular üzerinden incelemektedir.

24 Açılan sekiz adet Yüksek İslam Enstitüsü: İstanbul (1959), Konya (1962), Kayseri (1965), İzmir (1966), Erzurum (1969), Bursa (1975), Samsun (1976), Yozgat (1980). Yozgat Yüksek İslâm Enstitüsü 1981'de kapatılmıştır, bkz. Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, c. 22, s. 71.

IV. Dönem (1982-2008) Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine Dönüştürülmesi (İlahiyat Fakülteleri Dönemi): “Fakülteler Dönemi” de diyebileceğimiz bu dönemde 12 Eylül 1980 fiili darbe sonrası çıkarılan YÖK Kanunu ile yüksek islam enstitüleri ilahiyat fakültelerine dönüştürülmüş ve 1982 yılı itibariyle ilahiyat fakültesi sayısı sekize çıkmıştır.²⁵ 1982’den 28 Şubat Süreci denilen 1997’deki post-modern darbe dönemine kadar on beş fakülte²⁶ daha açılarak toplam fakülte sayısı yirmi üç olmuş ve 1998’den itibaren eğitim fakülteleri bünyesinde ilköğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretmenliği programının (DKAB) açılmasıyla birlikte ilahiyat fakültelerinin dışında da yüksek din öğretimi veren ikinci bir kurumsal kimlik ortaya çıkmıştır. Toplam fakülte sayısının yirmi üçe ulaşmasıyla beraber bu dönemde her bir fakültenin kelâm anabilim dalı hocaları kendi kitaplarını yazmaya başladılar. Bu süreçte ulaşabildiğimiz kadarıyla kaleme alınan on altı eser dikkatleri çekmektedir.

V. Dönem (2008-2017) Yeni İlahiyat Fakültelerinin Açılışı: 28 Şubat post-modern darbesinden ilahiyat fakülteleri ciddi bir şekilde etkilenmiş ve on bir yıl boyunca hiçbir yeni fakülte açılmamıştır. Buna karşın 2008 yılı önemli bir milat olmuş ve Şırnak’ta yeni bir fakültenin açılmasıyla birlikte sayısal anlamda çok hızlı bir şekilde yeni fakültelerin açıldığı bir döneme girilmiştir.²⁷ 2006’dan itibaren ülkede yeni üniversitelerin açılmasıyla birlikte bazı vakıf üniversiteleri de dâhil olmak üzere 2008 yılından itibaren Türkiye’nin tüm illerinde -Tunceli hariç- ilahiyat fakülteleri açılmış ve önceden 23 olan ilahiyat fakültesi sayısı birkaç sene içerisinde 91’e ulaşmıştır. İlk kez 2005 yılında Ankara’da açılan ilahiyat lisans tamamlama merkezlerinin (İLTAM) sayısı da bu dönemde artarak 10’u ulaşmış²⁸ ve bu bağlamda biri Ankara’da ve diğeri İzmir’de iki kitap neşredilmiştir. “Yeni Fakülteler Dönemi” olarak adlandırdığımız dokuz yıllık bu son dönemde fakültelerin bu hızlı artışına paralel olarak “acil ihtiyaçları karşılama” maksadıyla kaleme alınan eser sayısı 24 olup bu sayı kendinden önceki seksen beş yılda yazılan eser sayısından (22) fazladır. Bu girişten sonra kronolojik olarak söz konusu eserlerin tanıtımına geçebiliriz.

25 Ankara (1949), Atatürk (Erzurum 1971), Marmara (İstanbul 1982), Selçuk (Konya 1982), Erciyes (Kayseri 1982), 9 Eylül (İzmir 1982), Uludağ (Bursa 1982), 19 Mayıs (Samsun 1982). Yozgat YİE 1981’de kapatıldığından fakülteye dönüştürülmemiştir.

26 Harran (önce Gaziantep sonra Şanlıurfa 1987), İstanbul (1992), Cumhuriyet (Sivas 1992), önce Darende sonra İnönü (Malatya 1992), Yüzüncü Yıl (Van 1993), KATÜ (Rize 1993), önce Gazi sonra Hitit (Çorum 1993), Dicle (Diyarbakır 1993), Çukurova (Adana 1993), Süleyman Demirel (Isparta 1993), Sakarya (Adapazarı 1993), Fırat (Elazığ 1994), 18 Mart (Çanakkale 1995), Osman Gazi (Eskişehir 1995), Sütçü İmam (Kahramanmaraş 1996).

27 2008’de 1, 2009’da 1, 2010’da 7, 2011’de 9, 2012’de 35, 2013’te 8, 2014’te 1, 2016’da 5, 2017’de 1 olmak üzere bu dönemde, yani dokuz sene zarfında 68 fakülte açılmış olup toplam fakülte sayısı 91’e ulaşmıştır. 15 Temmuz 2016’da gerçekleşen darbe teşebbüsü sonrası kapatılan Fatih Üniversitesi ve İzmir Üniversitesindeki iki ilahiyat fakültesi bu sayıya dahil değildir.

28 İLTAM bulunan üniversiteler: Ankara (2005), Sakarya (2009), İstanbul (2010), Atatürk (2010), İnönü (2010), Cumhuriyet (2011), 9 Eylül (2011), Dicle (2011), 19 Mayıs (2011), Fırat (2011).

III. Kelâm ve Kelâm Tarihi Kitapları

1- Yusuf Ziya Yörükân, *İlmi Kelâm Dersleri Ders Notları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, [t.y.], 74 s.

21 Kasım 1949 tarihinden itibaren Ankara Üniversitesi'nde ders veren Yusuf Ziya Yörükân'ın (ö. 1954) fakültede okuttuğu kelâm dersleri için hazırladığı bu notlar elimizdeki ilk kelâm ders notlardır.

Çalışmanın muhtevasına baktığımızda daha çok kelâm tarihine giriş içerikli olduğunu görmekteyiz: i. Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı, İlk Dönemlerde Bu İlme Verilen Diğer İsimler, Bu İlmin Tarih Boyunca İnkişaf Ettiği Devreler; ii. Kelâm İlminin Tarihi ve Mevzusu; iii. Kelâm İlminin Diğer İlimler Arasındaki Mevkii; iv. Kelâm İlminin Kaynakları, Bugünün Araştırmacıları İçin Başvurmaları Gereken Kaynaklar; v. Tartışma Konuları ve Aynılık Amilleri: Tarihî Amiller, Siyasi Amiller, Şahsi ve Fikrî Amiller; vi. İlk Günlerde İctihad Aynılıkları; vii. Akaid Konularında İlk Tartışmalar; viii. Fikir Cereyanları ve İ'tizâl Hareketleri; ix. Ehl-i sünnet'in Savunmaları ve İlk Eserleri; x. Ebû Hanife'nin *Fıkh-ı Ekber* Sistemi; xi. İkinci Devir: Akliyeciliğin Genişleme Sebepleri; xii. Ehl-i sünnet Kelâmının Doğuşu; xiii. Kelâm İlminin Olgunluk Devri: Ebû Mansur Mâtürîdî'nin Sistemi; xiv. İlm-i Kelâmın Felsefe ile Birleşmesi; xv. Neseî Akidesi; xvi. Hudüs ve İmkân Delilleri; xvii. İman Meselesi; xviii. İradî Fiil; xix. İsim Müsemmasının Aynıdır Sözünden Maksat Nedir?

2- Nafiz Danışman, *Kelâm İlmine Giriş ve Mutezile Mütetekellimlerinden Amr bin Bahrîl Cahiz'in Kitaplarından Parçalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1955, iv+191 s.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kelâm hocası Nafiz Danışman kitabını kelâm ilmine bir giriş, bir mukaddime olarak görür ve bunu önsözde şu şekilde ifade eder: "Bu kitap, İslam mütefekkirlerinin asırlarca uğraştıkları bir ilmin mukaddimesi yerindedir." Kitabı okuyanların elde edeceği fayda ise, "İslam dünyasında naklî ve aklî temayüllerin çarpıştığı ve dindarlarla serbest düşünce sahiplerinin uğraştıkları bahisler hakkında bir fikir edinmek için bu kitabı okumak faydalı olur" cümlesiyle ifade edilir. Yazar kitabının bu faydasını belirttikten sonra düşünsel olarak neden geri kaldığımızı dair şu yorumu yapmaktan geri durmaz:

"Mamafih biraz dikkatli olunursa, bu mevzu ve cereyanların tarakkî ve inhitatımızla alâkalı oldukları da görülür. İslam dünyasında kanaatlerin çarpıştığı ve tenkid hareketinin kuvvetli olduğu günlerde, İslamların fikrî seviyesi hakikaten üstün idi. Vaktaki, tenkidin sesi kesildi; fikirler uyuştu; okuma, öğrenme ve derin düşünme ihtiyacı kalktı; o zaman İslam dünyasında fikrî ve siyasi çöküntüler başladı."

Yazar kitabın üslubunda modern bir metot uyguladığını ve zamanın anlayışına uygun bir uyarılama yaptığını vurgu yapar: "Kelâm ilminin bahislerini asrî bir üslub ve zihniyetle ifade etmek, yani onuncu asrın sinasından koparıp asrımıza mal etmek istediğimiz her halde kimsenin gözünden kaçmayacaktır."

“Kelâm İlmine Giriş” ve “Cahiz’in Eserlerinden Yapılan Tercümeleler” şeklinde iki ana bölüm halinde yazılmış olan kitabın ilk kısmı dokuz, ikinci kısmı ise bir alt başlıktan müteşekkildir. Birinci bölümde yer alan konu başlıkları şu şekildedir: i. Lugatte ve İlmi İstilahta Kelâm Ne Demek, ii. İslam’da Kelâm İlminin Menşei, iii. İlk Kaderiyeci Mütekellimler ve İ’tizâl Kelimesinin Zuhuru, iv. Kelâmın Temas Ettiği Mevzular, v. İ’tizâl Prensiplerinin Esasları ve Bu Esasların Zamanla Tekâmülü, vi. Mu’tezile’nin En Parlak Devrinde Pozitif İlimler, vii. Mu’tezile’nin Meziyet ve Kusurları ve İ’tizâlin Yıkılışı, viii. Mu’tezile’nin Başlıca Hasımları: Mürcie, Cebriyye, Sıfatiyye (Eş’arîlik ve Mâtürîdîlik), ix. İ’tizâlin Yıkılışından Sonra Kelâm: Bâkîllânî, Gazzâlî, Son Müslüman Kelâmcılar. İkinci bölüm olan ve kitabın diğer yarısını oluşturan onuncu ve son bölüm ise “Mu’tezile Reislerinden Amr b. Bahrîl Câhiz’in Biyografisi” başlığını taşımaktadır. Câhiz’in (ö. 869) edebi cephesi, sanatı ve kitaplarına temas edilen bu son bölümde Câhiz’in *Kitâbü’l-Hayevân*, *Kitâbü’l-Beyân ve’t-Tebeyyün*, *Kitâbu Fezâilî’l-Etrâk*, *Kitâbü’l-Buhalâ*, *Kitâbü’l-Mehâsin ve’l-Azdâd* adlı eserlerinden bazı kısımların tercümelerine yer verilmiştir.

3- Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi (Tevhid ve Kelâm)*, *Birinci Cilt: Genel Bilgiler ve İlahiyyat*, [1. bs.], Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1964, 1 c., xv+256.²⁹

Kitabın adında parantez içerisinde bulunan *Tevhid* ile “İslam İnançları”, *Kelâm* ile bu inançların “Felsefesi” kastedilmektedir. Kitabın üçüncü baskısında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından isminde küçük bir değişikliğe gidilerek “Tevhid ve Kelâm” ifadesi “İlm-i Kelâm” ile değiştirilir: *İslâm İnançları ve Felsefesi (İlm-i Kelâm) Birinci Cilt: Genel Bilgiler ve İlahiyat*. Daha sonraki baskıda “Tevhid” kelimesi geri eklenir: *İslam İnançları ve Felsefesi: (Tevhid ve İlm-i Kelam)*. Yedinci baskısında ise bu sefer “Felsefe” kelimesi çıkarılır ve eserin adı *İslâm İnançları (Tevhid ve İlm-i Kelâm)* olarak değiştirilir.

Konya Yüksek İslam Enstitüsü tevhid ve kelâm hocası olan Ali Arslan Aydın’ın enstitüde ders verirken tuttuğu kelâm notlarını makaleler halinde *İslam ve Oku* dergilerinde yayınladıktan sonra³⁰ müstakil kitap olarak basılan kitabın iç kapığında şu cümleler yer almaktadır:

Her Müslümanın bilmesi ve inanması gereken en mühim Akaid meselelerini ihtiva eden bu kitap, Yüksek İslam Enstitüsü Tevhid ve Kelâm dersleri programına uygun olarak hazırlanmıştır. İlahiyat Fakültesi Kelâm dersleri konuları hakkında da geniş bilgiler vermektedir.

29 Diğer baskıları: İlaveli 2. bs., İstanbul: İrfan Yayınevi, 1968, 1 c., 296 s.; 3. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, [1973], 1 c., 337 s.; 5. bs., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979, 492 s.; 6. bs., İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, 492 s.; 7. bs., İstanbul: Gonca Yayınevi, 1984, 492 s.

30 Cihad Tunç’un aktardığına göre *İslâm Mecmuası* ve *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*’nde de yayınlamıştır, Cihad Tunç, “Cumhuriyetin 50 Yılında Kelâm İlmi Sahasındaki Çalışmalar”, *50. Yıl*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973, s. 319.

Kitabın başında, Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem'in takdim yazısının ardından Ankara İlahiyat Fakültesi hocalarından Muhammed Tayyib Okıç'ın, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü müdürü Ahmed Davudoğlu'nun, İlahiyat, Dil-Tarih Fakülteleri sabık öğretim görevlisi, İstanbul ve Konya Yüksek İslam Enstitüleri sabık öğretim üyesi Kemal Edib Kürkcüoğlu'nun ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü İslam felsefesi ve mukayeseli dinler tarihi hocası Nevzad Ayasbeyoğlu'nun takrizleri yer almaktadır. M. Tayyib Okıç'ın takrizindeki şu ifadeleri eserin durduğu yeri açıkça göstermektedir:

Esasen bu kitab, Konya Yüksek İslam Enstitüsü talebesinin bu sahadaki ihtiyaçları ve müfredat programı gözönüne alınarak telif edilmiştir. Dolayısıyla bunu bir nevi ders kitabı olarak telakki etmemiz icabeder.

Bu takdim ve takrizler özellikle şu iki hususa temas etmişlerdir. Biri eskiden yazıldıkları ve Arapça oldukları için son zamanlarda yeni yazılmış bir kelâm kitabının bulunmayışı, diğeri ise bu çalışmanın yeni neslin anlayabileceği yeni bir dille kaleme alınmış olduğudur.

Yüksek İslam enstitüleri tevhid ve kelâm ilmi müfredatına göre bir ders kitabı olarak hazırlanan, ilk sistematik kelâm kitabı olarak karşımıza çıkan ve iki ciltten ibaret olan bu çalışmanın neşredilen birinci cildi bir giriş ve iki kısma ayrılmaktadır. Girişte kelâm ilminin tarifi, mevzuu, mesâilî, fayda ve gayesi, mertebesi, kelâm ilmi denmesinin sebepleri, tevhid ve kelâm ilminin tarihçesi (doğuşu ve geçirdiği devreler) kısaca anlatılmaktadır. Birinci kısım “Kelâm İlmiyle İlgili Genel Esaslar” başlığı altında dört bölümden oluşmaktadır: i. Şer'î (dinî) Hükümler ve Kaynakları, ii. Dinî ve Aklî Deliller, iii. İlmin Sebepleri ve Yolları, iv. Aklî Hükümler ve Özellikleri (Ahkâm-ı Akliyye). “Allah'ın Zatu, Sıfatları ve Fiilleri (İlahiyyât)” başlıklı ikinci kısımda ise altı bölüm bulunmaktadır: i. İslam'da İmanın Hakikati ve Amel ile Olan Münasebeti, ii. Allahu Teâlâ'ya İman ve Vücut-i İlahîsini İspat Eden Deliller, iii. Allahu Teâlâ'nın Mukaddes Sıfatları, iv. Allahu Teâlâ'nın Fiilleri, v. Melekler ve Meleklerle İman, vi. İlahî Kitaplar ve Semavî Kitaplara İman. Böylece kitabın birinci cildinde, iman esaslarının dördü (Allah, melekler, kitaplar, kaza ve kader) hakkında geniş bilgiler verilmiş, diğer ikisi (peygamberler, âhiret günü) kitabın ikinci cildinde incelemeye bırakılmıştır.

Bu birinci ciltte kelâm ilmiyle ilgili genel esaslara ve temel bilgilere dair bir girişten sonra kelâm ilmindeki usul-i selâseden ilahiyata yer verildiğini, nübüvvet ve semiyat bölümlerinin ise yayınlanmayan ikinci ciltte yer alacağını gerek önsözden gerekse kitabın arka kapağındaki notlardan takip edebilmekteyiz. Arka kapakta “Müellifin basılacak diğer eserleri” arasında kitabın ikinci cildinin adı ve içindekiler yer almaktadır: “*İslam İnançları Felsefesi (İkinci Cilt):* Peygamberlik ve Peygamberler, Vahiy ve Mûcizeler, Âhiret Ahvali ve İkinci Hayat ile ilgili konuları incelemekte, en meşhur Kelâm Fırkaları hakkında bilgiler vermektedir.” Kitabın ilaveli ikinci baskısında (1968) ikinci kısmın birinci

bölümüne “el-Kebîre=Büyük Günah”, dördüncü bölümüne “Salah ve Aslah”, beşinci bölümüne de “Cin ve Şeytan” konuları ilave edilmiştir. Kitabın üçüncü baskısı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılmış olup Aydın, 1973 yılındaki bu baskıya yazdığı önsözde kitabın ikinci cildinin tamamlandığını fakat baskıya verilemediğini ifade etmektedir.

4- Muhammed Tancî, [*İstanbul*] *Yüksek İslam Enstitüsü 1. Sınıf İlm-i Kelâm Dersleri*, [çev. Bekir Topaloğlu], [y.y.]: [y.y.], [t.y.], 59+ii s.³¹

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü öğrencileri için hazırlanmış ders notlarından oluşan metnin baş tarafında giriş yazısı veya önsöz gibi bir yazı bulunmamaktadır. Elli dokuz sayfalık metnin sonuna iki sayfa halinde kaynaklar listesi verilmiştir. Yabancı bir dilden çevrilen ilk kelâm çalışması olma özelliğine sahip olan metnin, *e-Mâkâlât* dergisinin 2011 yılına ait “Muhammed b. Tavî et-Tancî özel sayısı”nda yapılan yeni baskısından metni çevirenin Bekir Topaloğlu olduğunu öğrenmekteyiz.

Kitapta belli bir sistem, belli bir sınıflandırma olmamakla birlikte muhtevanın baktığımızda sistematik kelâm konularının bazılarını içerdiğini fakat ders notlarından oluştuğu için bütüncül bir muhtevaya sahip olmadığını görmekteyiz. Bir açıdan kelâma giriş, bir açıdan da sistematik kelâm metni denemesi olarak değerlendirebileceğimiz çalışmada yer alan her bir konunun ana ve ara başlıkları şunlardır: Din, Dinin Tarifi, Lügatte “din”, Dinin Çeşitli Tarifleri, Dinin Ahlakla Münasebeti, İnsan Ruhunda Din Duygusunun Fikri³² Oluşu, Tek Tanrı İnancına Bağlı Din Duygusunun Eski [ve] Köklü Oluşu, Sebebiyyet ve Gâiyyet Prensiplerinin Anlaşılmasında Görülen İhtilaf, İslam Dini, Tek Tanrı İnancına Dair İslam’ın Görüşü, İslam Dininin Hedefleri, İman ve İslam, İmanın Lügat ve Şeriat Manası, Kelime-i Şehadet, İslam Akidesi, Allah’a İman, İslam Akidesinin Karakteri, Akidenin Kaynakları ve İlm-i Kelâmın Doğuşu, İlm-i Kelâmın Doğuşu, İslam İlimleri Arasında İlm-i Kelâmın Yeri, Allah ve Sıfatları, Muhammed Allah’ın Elçisidir, Rasul ve Nebi, Peygamberlerin Sıfatları, Peygamberlerin Vahiy Mahsulü Olmayan ve Dinle İlgili Bulunmayan Sözlere,

31 Eser Ahmet Süruri’nin özel arşivinde bulunmaktadır. Çalışmanın üzerinde veya içinde herhangi bir tarih bulunmamakla birlikte Muhammed Tancî, Ekim 1965-Ekim 1970 yılları arasında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü’nde kelâm dersi ve İslam mezhepleri tarihi dersi okutmuş olduğundan, ayrıca bu ders notlarını hazırlarken “Kaynaklar”da istifade ettiği eserler arasında *İslam İnançları ve Felsefesi* kitabının basım tarihini (Ankara 1964) göz önünde bulundurduğumuzda bu kelâm notlarını 1966 yılı ve sonrası bir tarihte hazırladığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu eserini tarihsel sıralamada Ali Arslan Aydın’ın 1964 baskılı eserinden sonraya koyduk. Kitabın diğer baskıları: “Kelâm İlmi”, Muhammed b. Tavî et-Tancî, çev. Bekir Topaloğlu, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* (Muhammed b. Tavî Tancî Özel Sayısı), c. 4, sy. 1, Bahar 2011, s. 191-290. Bu derginin tıpkıbasımı yapılmıştır: *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, Sönmez Kutlu (ed.), 1. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Yayınları, 2011, s. 191-200. Asıl nüshada bulunan iki sayfalık “Kaynaklar” kısmı her iki yeni baskıda da “Tevhid ve Kelâm Dersleri Programı 1. ve 2. Sınıflar İçin Kaynaklar (s. 501-507)” başlığı altında derginin sonunda yer almaktadır.

32 Yeni baskıda (2011): Fitrî.

Tebliğ ve Mükellefiyet, Peygamberler Kendilerine Vahyolunana İlk İnananlardır, Peygamberlerin Beşer Olduğu, Peygamber Gaybı Bilmez, Vahy.

5- Durmuş Özbek, *Konya Yüksek İslam Enstitüsü 2. Sınıflar İçin Kelâm Dersleri (II. Bölüm) 1976-1977 Ders Yılı*, Konya: [y.y.], 1977, 38+vii s.³³

Konya Yüksek İslam Enstitüsü Kelâm hocası Durmuş Özbek tarafından hazırlanmış ders notlarından oluşan metnin sonuna yedi sayfalık geniş bir kaynakça konulmuştur. Metnin elimizde sadece II. bölümü/cildi bulunduğundan metnin giriş yazısı, önsözü ve birinci bölümün içindekileri hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Elimizdeki ciltte ise sistematik kelâmın ilahiyat konularından Allah'ın varlığı ve birliğinin ispatı ele alınarak inkârcı görüşler ve bunların tenkidi hususlarına temas edilmiş olup bu nevi görüşlere (materyalizm, natüralizm, pozitivizm) bir kelâm çalışmasında ilk defa yer verilmiştir. Bu bağlamda metnin içeriği şu şekildedir: i. Allah'ın Varlığı ve Birliğini İsbatta Kur'an-ı Kerîm ve Hadis-i Şerifte Tutulan Yol: Kur'an-ı Kerîm'de Tutulan Yol (Telkin, Akıl ve Vicdan, İlim, Kıssa, Tekrar, Münakaşa Metodu), Sünnette tutulan yol; ii. İnkârcı Görüşler ve Bunların Tenkidi: Materyalizm-Natüralizm, Pozitivizm, Materyalizm-Naturalizm ve Pozitivizmin Tenkidi ve Reddi; iii. Allah'ın Varlığı Birliği (İsbat-ı Vacib) Konusunda Ehl-i sünnet'in Görüşü ve Delilleri: İmam-ı Azam Ebû Hanife, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Ebû Mansur el-Mâtürîdi; iv. Allah'ın Varlığını ve Birliğini İnkâr Eden Görüşler ve Bunların Tenkidinde Nakli Deliller (İsbat-ı Vacib Ayetleri).

6- Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1981, 373+43 s.³⁴

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü kelâm hocası Bekir Topaloğlu'nun kaleme aldığı eserin ilahiyat, nübüvvet ve semiyat konularını içeren sistematik kelâm kitabı özelliği taşımadığını, adından da anlaşılacağı üzere muhtevasının daha çok kelâma ve kelâm tarihine giriş ve ayrıca İslam mezhepler tarihi içeriğine sahip olduğunu görmekteyiz.³⁵ Topaloğlu'nun önsözde yer alan şu ifadeleri kitabın içeriğine, nelerden bahsettiğine dair bizlere belirli ölçüde bir fikir vermektedir:

Elinizdeki kitap, [i] söz konusu kelâm ilminin İslam tarihi boyunca uyguladığı değişik metodları, [ii] bugün tatbik etmesi gereken metodu, [iii] başlangıçtan günümüze kadar bu ilmin sahası içinde meydana getirilen

33 Eser, Ahmet Süruri'nin özel arşivinde bulunmaktadır.

34 Diğer baskıları: İstanbul: Damla Yayınevi, 2. bs., 1985, 373 s.; ilaveli 5. bs., 1993, 370+62 s.; gözden geçirilmiş yeni baskı, *Kelâm İlmine Giriş*, 2014, 364+50 s. Kitap iki kere gözden geçirilmiş ve ikinci gözden geçirmede isminde küçük bir değişikliğe gidilerek *Kelâm İlmine Giriş* olarak değiştirilmiştir.

35 Yazar kitabın gözden geçirilmiş yeni baskısının önsözünde buna işaret etmektedir: "Telifi sırasında tasarlanan plana göre kelâm ilminin ana konuları da zaman içinde kaleme alınıp yayımlanacaktı. Ancak eğitim-öğretim çalışmalarının yoğunluğu, ayrıca 1983 yılından itibaren *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin, önce hazırlık çalışmaları, sonra maddeler üzerindeki telif, redaksiyon ve inceleme faaliyetleri sözü edilen planın gerçekleştirilmesine imkân vermemiştir." Topaloğlu, 2014, s. 15.

eserlerin özelliklerini, [iv] kelâm ilminin mahiyeti ve önemini... konu edinmiştir. [v] İslam'ın bütün asırlarında olduğu gibi bugün de, dünya İslam nüfusunun %90'ından fazlasını teşkil eden Ehl-i sünnetin ölçüleri ve ekolleri, İslam tefekkür, siyaset, iç ve dış mücadele tarihinde önemli roller oynayan bidat ehli ve belli başlı ekolleri de kitabımızın mevzuları arasındadır.³⁶

Yüksek İslam enstitüleri ve ilahiyat fakültelerinde ders kitabı olarak yaygınlık kazanmış ve bugüne dek en çok baskısı yapılan kelâm kitaplarından biri olma özelliğine sahip olan bu eser, Arnavutça³⁷ ve Bulgarca³⁸ dillerine çevrilmiş olup bir başka dile çevrilen ilk kelâm kitabıdır.³⁹ Kitabın gözden geçirilmiş edisyonunun (2014) önsözünde kitabın Arapçaya tercüme edilmesinin gerekli görüldüğünden bahsedilse de henüz Arapçaya çevrilmemiştir.

İki kitap ve eklerden oluşan eserin “Umumi Bilgiler” başlıklı birinci kitabı iki bölüme, “Önemli İtikadi Mezhepler” başlıklı ikinci kitabı ise altı bölüme ayrılmaktadır. Buna göre kitabın sistematik yapısı şu şekildedir: I. Kitap (Umumi Bilgiler): I. Bölüm (Tarihçe, Tarif, Kaynaklar): i. Akaid İlminin Geçirdiği Merhaleler, ii. Kelâm İlminin Tarifi, Mevzuu, Gayesi, iii. Kaynaklar ve Özellikleri; II. Bölüm (Hükümler, Deliller ve Metodlar): i. Hükümler, ii. Deliller, iii. Metodlar; 2. Kitap (Önemli İtikadi Mezhepler): I. Bölüm (Ehl-i sünnet): i. Selefîyye, ii. Mâtürîdiyye, iii. Eş'ariyye, iv. Mâtürîdiyye-Eş'ariyye Mukayesesi, v. Ehl-i sünnet Coğrafyası; II. Bölüm (Bidat ve Taraftarları): i. Bidat Nedir, ii. Ehl-i Bidatın Alametleri, iii. Mezheplere Ayrılmanın Sebepleri, iv. Mezheplerin Taksimi ve Sayısı; III. Bölüm (Mu'tezile): i. Mezhebin Adı ve Ortaya Çıkışı, ii. Mu'tezile'nin Ana Fikirleri, iii. Mu'tezile'nin Kolları, iv. Mu'tezile'nin Hizmeti ve Hezimet; IV. Bölüm (Şîa): i. Genel Bakış, ii. İlk Devirlerde Şîilik, iii. Keysâniyye, iv. Zeydiyye, v. İmâmiyye-İsnâaşeriyye; V. Bölüm (Gâliyye ve Bâtuniyye): i. Gâliyye, ii. Bâtuniyye; VI. Bölüm (Değerlendirme): i. Şîa Coğrafyası, ii. Şîa'nın Tenkidi, iii. Gâliyye-Bâtuniyye; Ekler: i. Kâinat Niçin Yaratılmıştır; ii. İman ile Küfür Arasındaki Sınır, iii. Kader Üzerine, iv. Astronomi ve Din, v. Sünnî-Şîî İttifakına Doğru.⁴⁰ Topaloğlu önsözde “Önemli İtikadi Mezhepler” başlıklı ikinci kitap içerisinde *Havâric*'in de yer alması gerektiğinden, ancak zaman darlığı yüzünden bunun ilk baskıya yetişemediğini ve ikinci baskıda bu eksikliğin giderileceğinden bahsetse de sonraki baskılarda da Havâric konusu yer alamamıştır.

36 Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1981, s. 15.

37 *Hyrje në Kelâm*, çev. Muhammed Aruçi, Priştine: Biblioteka Aruçi, 2002, 364+62 s.

38 *Islamsko Bogoslovie (Kelâm) Vavedenie*, çev. Orlin Sabev, Üsküp: Logos A, 2009, 472 s.

39 Bir başka dile çevrilen diğer kelâm kitabı ise A. Saim Kılavuz'un *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş* adlı eseri olup Rusçaya (Moskova 2007) ve Arnavutçaya (Üsküp 2014) çevrilmiştir.

40 Gözden geçirilmiş yeni baskıda (2014) başlıklarda bazı değişikliğe gidilmiştir, buna göre I. Kitap olan “Umumi Bilgiler” başlığı “Genel Bilgiler” olarak, I. Bölümdeki “Mevzuu” başlığı “Konusu” olarak, 2. Kitap II. Bölümdeki “Mezheplerin Taksimi ve Sayısı” başlığı “Mezheplerin Sayısı ve Tasnifi” olarak, Eklerdeki “Kâinat Niçin Yaratılmıştır” başlığı “Allah Kâinatı Niçin Yaratmıştır” olarak değiştirilmiştir.

Kitabın son bölümüne “Ekler” kısmında beş metin yer almaktadır. Bunlardan birincisi “Kâinat Niçin Yaratılmıştır” başlıklı İmam Mâtüfîdî’nin (ö. 944) *Kitabü’l-Tevhîd*’inden tercüme edilen bir bölüm olup ikincisi “İman ile Küfür Arasındaki Sınır” başlıklı metindir. “Kader Üzerine” başlıklı üçüncü metin, İbnü’s-Sîd el-Batalıyevsî’nin (ö. 1127) *el-İnsâf* adlı eserinden tercüme edilmiş olup “Astronomi ve Din” başlıklı dördüncü metin ise Abdüllatif Harputî’nin (ö. 1916) *Tenkîhu’l-Kelâm* adlı Osmanlıca eserinden sadeleştirilerek buraya alınmıştır. Beşinci ve son metin “Sünnî-Şîî İttifakına Doğru” başlığını taşımakta olup Ebü’l-Berekat es-Süveydî’nin (ö. 1761) *en-Nefhatü’l-miskiyye fi’r-rihleti’l-Mekkiyye* adlı seyahatnamesinde yer alan, ayrıca müstakil olarak da basılmış (Kahire: Matbaatü’s-Saâde, 1323, s. 1-29) olan *el-Hucecül’-kat’iyye li-ittifâki’l-fıraki’l-İslâmiyye* adlı risalenin/bölümün İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü hocalarından Mustafa Çağrıncı tarafından yapılan ve daha önce *Nesil Aylık Fikir Dergisi*’nde (sy. 10, 1979, s. 33-48) yayınlanan tercümesidir. Kitabın arkasında ayrıca İbn Kudâme’nin (ö. 1223) *Lüm’atü’l-i’tikâd* adlı Arapça metni Topaloğlu’nun dipnotları ilavesiyle yer almaktadır.

7- Arthur Stanley Tritton, *İslâm Kelâmı*, çev. Mehmet Dağ, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983, 216 s.

Tritton’un 1947’de *Muslim Theology*⁴¹ başlığıyla yayınladığı kitabının Türkçe çevirisi olan *İslâm Kelâmı* adlı kitap, yabancı bir dilden çevrilen ikinci, batı dillerinden çevrilen ilk kelâm kitabı olma özelliğine sahiptir. Muhtevası itibariyle kelâm tarihi bağlamında değerlendirebileceğimiz bu çalışma 1983’te basılmış olsa da çevirenin önsözünden tercümenin beş yıl önce, 1978 yılında yapıldığını anlamaktayız. Kitabın isminde sıfat olarak bulunan ve “İslâm” olarak tercüme edilen “Muslim” kelimesi, daha çok oryantalistlerin Hristiyan ve Yahudi teolojisinden ayrı tutmak için kullanma ihtiyacı hissettikleri bir kelime olarak yer almıştır. Eseri çeviren M. Dağ’ın yazdığı önsözde eserin muhtevasına dair tespitleri şu şekildedir:

Bu eser, görüleceği üzere, başlangıcından özellikle VI/XII. yüzyıla kadar, düşünce faaliyetlerinin ve yeniliğin en yoğun olduğu bir devredeki kelâm düşüncesinin geçirdiği çeşitli aşamaları ele almakta ve bunu yaparken de eserin yayınlandığı yıla kadar özellikle batıda yapılan incelemelerin sonuçlarını da dikkate alarak, büyük ölçüde ana kaynaklara dayanmaktadır. Eser, bu itibarla, kelâm düşüncesiyle ilgili önemli metinleri “birleştirici” (terkipçi) bir anlayışla bir araya toplamakta ve bu metinler çoğunlukla ayrıntılara kadar inmektedirler. Metinlerin ayrıntılara girdiği konularda, okuyucunun, hiç kuşkusuz, kelâm hakkında temel bilgilere sahip olması gerekmektedir.⁴²

Çalışmanın hazırlanmasına dair mütercim şu tenkitlerde bulunmaktadır:

Eser, düzenli bir biçimde yazılmış olmasına rağmen, kullanılan kaynakların genellikle basım yerlerini vermemekte, hattâ bazı eserlerin sadece

41 A. S. Tritton, *Muslim Theology*, [London]: The Royal Asiatic Society; Luzac & Company, 1947.

42 Tritton, *İslâm Kelâmı*, s. 3.

isimlerini vermekle yetinmektedir. Biz, elimizdeki olanaklar ölçüsünde bu eksiklikleri gidermeye çalıştık; bazan bir kaynağın eserde kullanılan baskısından farklı bir baskısını kullanmak zorunda kaldık ve bir kaç yerde dipnotlarını o baskıya göre düzenledik. Öte yandan yazarın, British Museum’da bulunan elyazmalarını kullandığı Ahmed b. Hanbel’in “*er-Redd ala’z-Zanâdika ve’l-Cehmiyye*” adlı eseri ile el-Eş’arî’nin “*Kitâb el-Luma*”sının bugün elimizde bulunan baskılarını dipnotlara ve bibliyografyaya ekledik.⁴³

İki bölüm ve bir ekten oluşan eserin birinci bölümü “Giriş” başlığını taşımakta olup ikinci bölümü ise sekiz başlıktan oluşmaktadır. Buna göre kitabın sistematik yapısı şu şekildedir: I. Bölüm: Giriş: i. Kur’an, ii. Ortam, iii. Özet; II. Bölüm: A. İlk Fırkalar: i. Şîa, ii. Havâric, iii. Mürcie, iv. Mücessime, v. Fırkalar Arasındaki İlişkiler; B. Kelâmın Başlaması: I. Merhale, II. Merhale; C. Mu’tezile: i. Basra Ekolü, ii. Bağdat Ekolü, iii. Muhalefet; D. Tepki; E. Ara Devre; F. İkinci Merhale; G. Sünnilik; H. Son Merhale; Ek: i. Şecere Tablosu, ii. Şîu Fırkaları, iii. Bazı Hârici Fırkalar.

8- Emrullah Yüksel, *Kelâm Dersleri: İlâhiyat ve Nübüvvet*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986, vii+vi+72 s.

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yedinci ve sekizinci dönem öğrencilerine okutulmak için hazırlanan ve ilk sistematik kelâm kitaplarından biri olan⁴⁴ eserin önsözünde yazar şu değerlendirmede bulunmuştur: “Çalışmamızda kaynak olarak klâsik ve yeni kelâm eserleri yanında, eski ve yeni felsef[i] kitaplarla, şarkiyatçıların (orientalistlerin) araştırmalarına da yer verilmiştir.”

Bir giriş ve iki bölümden oluşan kitabın içeriği şu şekildedir: Giriş (Kelâm İlmi): i. Kelâm İlminin Tanımı, ii. Kelâm İlminin Faydası ve Gayesi, iii. Bu İslâm İlâhiyatına Niçin Kelâm Denilmiştir?, iv. Kelâm İlminin Sahası, Diğer İlimlerle Münasebeti ve Metoduna Genel Bir Bakış; I. Bölüm (İlahiyat: Allah’ın Zâtı ve Hakikati): i. Allah Hakikati Karşısında İnsan İdraki, ii. Allah’ı Bilmenin Yolları, iii. Allah’ın Varlığını İspat Yolları, iv. Allah’ın Sıfatları, v. Rüyettullah: Allah’ın Görülmesi; II. Bölüm (Nübüvvet): i. İnsanların Vahiy ve Risalet (Peygamberlik) Müessesesine İhtiyacı, ii. Mükelleflerin Fiillerine Dair Allah’ın Hükümlerinin Bilinmesi, iii. İslâm Filozoflarının Açıklamasına Göre İnsanların Peygambere İhtiyacı, iv. Nebî ve Resûl Kavramlarının Tanımı, v. İnsanlara Peygamber Gönderilmesindeki Çeşitli Görüşler, vi. Ehl-i Kitaba ve İslam’a Göre Peygamberlere İman, vii. Vahiy Kavramı, viii. Peygamberlerin Sıfatları, ix. Peygamberlerin Mûcizeleri, x. Diğer Harika Cinsinden Olan Hâdiseler, xi. Mûcize ile Sihir Arasındaki Farklar, xii. Son Peygamber Hz. Muhammed’in Peygamberliği ve Cihanşümüllüğü, xiii. Hz. Muhammed’in Peygamberliğine ve Davasının Doğruluğuna Dair Bazı İstidlâl Yolları.

43 Tritton, *İslâm Kelâmı*, s. 3.

44 Yaklaşık yirmi sene sonra aynı yazar *Sitematik Kelâm* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005) başlığı altında daha geniş bir çalışmayı neşreder.

9- M. Sait Yazıcıoğlu, *Kelâm Ders Notları*, Ankara: [y.y.], 1987, v+185.⁴⁵

Çalışmada ele alınan konular üç büyük ekolün (Mu'tezile, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye) görüşleri çerçevesinde ele alınmış ve kitabın planı mezhep esaslı bir yapı üzerine oturtulmuştur. Giriş bölümünde genel bir kelâm bilgisi verildikten sonra bazı kelâm konuları ve problemleri bu üç ekol üzerinden ele alınmış böylece sistematik kelâm ve kelâm tarihi mütedâhil bir surette sunulmuştur. Ayrıca ekte yer alan "Osmanlılarda Kelâm İlmi" başlıklı kısımda ise ilk defa Osmanlı medreselerindeki kelâm eğitimi üzerinde durulmuştur.⁴⁶

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın içeriği şu şekildedir: Giriş: i. Kelâm İlminin Tanımı, ii. Kelâm İlminin Konusu, iii. Kelâm İlminin Gayesi, iv. Kelâm İlminin Önemi, v. Kelâm İlminin Müsbet İlim ve Felsefe ile Olan İlgisi, vi. Kelâm İlminin Doğuşu ve Geçirdiği Devreler, vii. Bazı Şahsiyetler; I. Bölüm (Mu'tezile Kelâmı): i. Basra Ekolü, ii. Bağdad Ekolü, iii. Mu'tezile'nin Beş Prensibi, iv. Mu'tezile ile Hadisciler Arasındaki Mücadele, v. Mu'tezile Üzerinde Bazı Düşünceler; II. Bölüm (Eş'arî ve Eş'arîlik): i. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, ii. Eş'arî'nin Bazı Kelâmî Görüşleri: Allah'ın Varlığı, Sıfatlar, Rüyettullah, İnsan Fiili, İman Anlayışı, iii. Eş'arî Hakkında Değerlendirme, iv. Eş'arî'den Sonra Eş'arîlik: Bâkîllânî, Cüveynî, Gazzâlî, F. Râzî; III. Bölüm (Mâtürîdî Kelâmı): i. Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması: Ebû Mansur Mâtürîdî ve Ebü'l-Muîn Nesefî, ii. Mâtürîdî Kelâmında İnsan Hürriyeti Meselesi; Ek: Osmanlılarda Kelâm İlmi.⁴⁷

10- A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987, xiv+367 s.⁴⁸

İlahiyat fakültelerinde ders kitabı olarak bugüne dek en yaygın kullanılan ve en çok baskısı yapılan kelâm kitabı olan bu eser, aynı zamanda Bekir Topaloğlu'nun çalışmasından (*Kelâm İlmine Giriş*) sonra bir başka dile (Rusça,

45 Diğer baskıları: Ankara: [y.y.], 1996, v+185; Ankara, [y.y.], 1998, vii+176.

46 Bunun sebebini Yazıcıoğlu'nun 1977 yılında hazırladığı Osmanlı kelâmı üzerine yapmış olduğu doktora tezine ("Le kalâm et son rôle dans la société Turco-Ottomane: aux XV et XVI siècles", Université de Paris-Sorbonne. Bu tez 1990 yılında Ankara'da Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır) ve aynı konuda kaleme aldığı iki makalesine bağlayabiliriz: "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", "XV. ve XVI. Yüzyıllardaki Kelâm Eğitiminin Tenkidi", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi (Ankara Üni. İlahiyat Fak.)*, sy. 4, 1980.

47 1998 tarihli baskıda: Osmanlı Türklerinde Kelâm İlmi.

48 Son baskısı: 25. bs., Şubat 2016, 495 s. Eserin sonraki baskılarında muhtevadaki üst başlıklar aynı olmakla birlikte ara başlıklarda bazı değişikliklere gidilmiş, yeni alt başlıklar eklenerek metinde bazı ilavelerde bulunulmuştur. Yazarın 2004 yılında genişletilmiş 10. baskıda kaleme aldığı önsözünde şu ifadelerine rastlamaktayız: "İlk baskısı 1987 yılında yapılan elinizdeki eseri, sonraki baskılarında gözden geçirmek nasip olmamıştı. Aradan geçen 17 yıldan sonra bu yeni baskıda, dil ve üslup güncelleştirilmeye çalışılmış, konuların daha anlaşılır hale gelmesine yönelik eklemeler ve açıklamalar yapılmıştır."

Arnavutça) çevrilen⁴⁹ ikinci kelâm kitabıdır. Akaid kelimesinin ilk defa bir kitabın başlığında yer aldığı bu çalışmanın gayesini yazar “Temel İslâmî ilimlerin en önde gelenlerinden biri olan [i] Akaid ve Kelâm ilminin tarihi gelişimi ve [ii] kaynak eserleri ile, [iii] İslâmın iman esasları konusunda yeterli ve tatmin edici bilgi vermek gayesini güttüğümüz bu çalışma (...)” şeklinde vermektedir. Buna göre kitabın üçte ikisini oluşturan birinci bölümünde ilahiyat, nübüvvet ve semiyat şeklinde kelâm sistematığıne uygun olarak iman esaslarından (akaid konularından), üçte birini oluşturan ikinci bölümünde ise akaid ve kelâm ilminin tarihçesi ve kaynak eserlerden bahsedilmiştir. Birinci bölümdeki Allah’a iman, kader ve kazaya iman gibi ilahiyat bahisleri aklî izah ve istidlallere yer verilerek kelâm ağırlıklı işlenirken peygamberlere ve kitaplara iman, meleklerle ve âhirete iman konularının ele alındığı nübüvvet ve semiyat bahisleri daha çok nakle dayalı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma akaid ve kelâmı birlikte ele alan bir niteliktedir.⁵⁰

Memzuc türün (kelâma ve kelâm tarihine giriş) en iyi örneklerinden biri olan bu çalışmanın bir giriş ve iki ana bölümden oluşan muhtevası şu şekildedir: Giriş (Din ve Akide): i. Din Nedir, ii. İnsanda Din Duygusu ve Dine Olan İhtiyaç, iii. Akidenin Dinlerdeki Yeri, iv. İslâm Akaidinin Özellikleri; I. Bölüm (İman ve İman Esasları): A. İmanın Tarif ve Muhtevası: i. İmanın Tarifi ve Muhtevasına Dair Görüşler, ii. Ehl-i sünnet Kelâmcılarına Göre İman-Amel Münasebeti, iii. İcmâlî ve Tafsîlî İman, iv. Taklîdî ve Tahkîkî İman, v. İmanda Artma-Eksilme, vi. İman-İslâm Münasebeti, vii. İmanın Geçerli (Sahih) Olmasının Şartları, viii. Küfür, Şirk, İrtidâd, Nifâk, ix. Kebîre (Fısk-Büyük Günah); B. İman Esasları: i. İlahiyat Bahisleri: a. Allah’a İman, b. Kader ve Kazaya İman, c. Diğer İlahiyat Bahisleri, ii. Nübüvvet Bahisleri: a. Peygamberlere İman, b. Kitaplara İman, iii. Semiyat Bahisleri: a. Meleklerle İman, b. Âhirete İman; II. Bölüm (Kelâma Giriş: Tarif, Tarihçe, Eserler ve Önbilgiler): A. Kelâm (Akaid) İlminin Tarifi, Mevzuu ve Gayesi: i. Akaid, ii. Usûlüddin, iii. Tevhid ve Sıfat İlmi, iv. Fıkıh-ı Ekber, v. İlm-i İstidlâl ve Nazar, vi. Kelâm İlmi; B. Tarihçe ve Eserler: i. Asr-ı Saadetteki Durum, ii. İtikâdî Problemlerin Doğuş Sebepleri ve İlk Fikrî Hareketler, iii. Kelâm İlminin Doğuşu ve Mu‘tezile İlm-i Kelâmı, iv. Ehl-i sünnet Kelâmcıları, v. Kelâm-Felsefe Münasebeti, vi. Müteahhirîn İlm-i Kelâmı, vii. Yeni İlm-i Kelâm Dönemi, viii. Eserler, ix. Eserlerde Göze Çarpan Muhteva Özellikleri; C. Önemli İtikâdî Mezhepler: i. Ehl-i sünnet, ii. Ehl-i Bid‘at; D. Hükümler, Deliller, Metodlar.

11- Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm Ders Notları*, Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1987, viii+301 s.⁵¹

49 *İslamskoe Verouçenie: Akida*, Moskova: Sad, 2007, 211 s.; *Hyrje Në Apologjetikën Islame*, çev. Metin İzeti, Ali Pajaziti, Üsküp: Logos A, 2014, 330 s.

50 A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akadi*, s. 1-2.

51 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, TUĞ böl., demirbaş nu. TU0294.

Bu çalışmanın, yayınlandığı yıla dek yapılmış en kapsamlı kelâm kitabı olduğunu söyleyebiliriz. Daktilo ile dizilen ilk neşrinde *Kelâm Ders Notları* (1987) başlığı ile hazırlanan çalışma, bir yıl sonraki ilk baskısında *Kelâm* (1988) adıyla yayımlanmıştır. 1987 tarihli ilk neşrinde giriş ve üç bölümden (İman, İlahiyat, Nübüvvet) oluşan eserin 1988 baskısında muhtevasında değişikliğe gidilmiş ve çalışmaya iki bölümün (Melek-Cin-Şeytan, Kıyamet ve Ahiret) ilave edilmesiyle bölüm sayısı beşe çıkarılmıştır.⁵² Gözden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş beşinci baskıdan (2001) itibaren “Tarih, Ekoller, Problemler”⁵³ alt başlığıyla sunulan eserin sistematığı, bölümlendirilmesi ve başlıkları büyük oranda değişikliğe uğramıştır.

Çalışma her ne kadar birinci bölümde kelâm tarihine değinse de⁵⁴ daha çok sistematik kelâm hüviyetine sahiptir ve sistematik kelâmın ilahiyat, nübüvvet ve semiyat bahislerine yer vermektedir. Klasik kelâm geleneğine bağlı bir eser ortaya koyma düşüncesiyle kaleme alınan çalışma hakkında yazarlarımız “Sunuş” yazısında bu hususa temas etmişlerdir:

Söz bu kitaba gelince; Klasik Kelâm geleneğine bağlı olarak hazırlanan bu kitab; bir genel bilgiler, bir genel malumat kitabıdır. Hazırlanışında ilk kaynak eserler kullanıldığı gibi en son çıkan eserlere de müracaat edilmiş, Kelâm İlminin bütün konularına kısaca temas edilmeye gayret gösterilmiştir. Böylece Klasik Kelâm’ın bir müracaat kitabının ortaya çıkması için titizlik gösterilmiş, gayret sarfedilmiştir. Bununla birlikte, günümüz inanca problemleri dikkate alındığında, Çağdaş Kelâm’ın konularının ne olması gerektiği hususunda ise işaretlerde bulunulmuştur (s. iii).

Gözden geçirilmiş yeni baskıya göre (2001) yeniden şekillenen ve bir giriş ve sekiz bölümden oluşan kitabın ana hatlarıyla içeriği şu şekildedir:⁵⁵ Giriş (Genel

52 Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988, xiii+414 s. Diğer baskıları: 2. bs., Konya: Tekin Kitabevi, 1991; 3. bs., 1996; 4. bs., 1998; 5. bs., 2001; 6. bs., 2010; 7. bs., Aralık 2012; 8. bs., Kasım 2014; 9. bs., Ekim 2016.

53 Beşinci baskıdan (2001) itibaren kitabın adı *Kelâm: Tarih-Ekoller-Problemler* olarak değiştirilmiştir.

54 Daha sonra (beş yıl sonra) Ş. Gölcük tarafından *kelâm tarihi* ile ilgili müstakil bir kitap yayımlanmıştır: *Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler, Eserler*, 1. bs., Konya: Esra Yayınları, 1992.

55 1988’de II. Bölümdeki bazı başlıkların yerleri değiştirilmiş ve iki bölüm daha ilave edilmiştir. 1987 baskılı, daktilo ile hazırlanan ilk çalışmanın ve 1988’deki birinci baskının içeriği şu şekildedir:

Giriş (Genel Bilgiler): I. Kelâm İlmi; II. Tarihçe ve Kaynaklar: i. Hz. Peygamber Devri, ii. Hulefa-i Raşidin Devri ve İlk İhtilaflar, iii. Kelâm İlminin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler, iv. Kelâm İlminin Doğuşu ve Mu’tezile, v. Ehl-i sünnet Kelâmı, vi. Müttekaddimîn Dönemi, vii. Mütteahhîrîn Dönemi, viii. Yeni İlmi Kelâm Devri; III. Şer’î Hükümler ve Kaynakları; IV. Delil; V. İlim; VI. Metodlar; I. Bölüm (İman); II. Bölüm (İlahiyat): Giriş: Varlık-Âlem; I. Allah’ın Varlığı ve Sıfatları, i. Allah’ın Varlığının İsbatı, ii. Allah’ın İsimleri, iii. Allah’ın Sıfatları; II. İnsanın Fiillerinin Meydana Gelişi: i. İrade, ii. Kudret ve İnsanın Fiilleri, iii. Fiillerin Yaratılması, iv. Kesb Mevzuu, v. Fiillerin Vasıfları, vi. Fiillerde Adalet ve Zulum Meselesi; III. Kaza ve Kader; IV. Teklif Konusu; V. Salah ve Aslah Meselesi; VI. Hikmet (1988’de çıkarılmış); VII. Hidayet ve Dalalet Konusu; III. Bölüm (Nübüvvet): Giriş; i. Allah Katında Peygamberlerin Gönderilmesi ➤

Bilgiler); I. Bölüm (Kelâm Tarihi, Ekoller ve Kaynaklar): i. Hz. Peygamber Devri, ii. Hulefa-i Raşidin Devri ve İlk İhtilaflar, iii. Kelâmın Doğuşunu Hazırlayan Sebepler, iv. Kelâm İlminin Doğuşu ve Ekoller, v. Ehl-i sünnet Kelâmı, vi. Müttekaddimîn Dönem Kelâm Alimleri ve Eserleri, vii. Mütteahhirîn Dönem Kelâm Alimleri ve Eserleri, viii. Yeni İlmi Kelâm Dönemi; II. Bölüm (Kavramlar): i. Şer'î Hükümler ve Kaynakları, ii. Delil, iii. İlim, iv. Metodlar; III. Bölüm (İman); IV. Bölüm (İlahiyât): i. Giriş: Varlık ve Âlem, ii. Allah'ın Varlığı ve Sıfatları; V. Bölüm (İnsan ve Fiilleri): i. İrade, ii. Kudret, iii. Fiillerin Yaratılması, iv. Kesb, v. Fiillerin Vasıflandırılması, vi. Adalet ve Zulüm, vii. Teklif, viii. Salah ve Aslah, ix. Hidayet ve Dalâlet, x. Kaza ve Kader, xi. Rızık, xii. Ecel; VI. Bölüm (Nübüvvet): i. Rasul ve Nebî, ii. İhtiyaç ve Fayda Açısından Nübüvvet, iii. Allah'ın Peygamber Göndermesi, iv. Nübüvvetin Nitelikleri, v. Peygamberlerin Özellikleri, vi. Vahiy, vii. Kitaplar, viii. Nübüvvet ve Mûcize, ix. Velayet ve Keramet, x. Mûcize ve Keramet Dışındaki Olağanüstü Haller, xi. İmamet, xii. Kur'an'da Adı Geçen Peygamberler; VII. Bölüm (Melek, Cin ve Şeytan): i. Melek, ii. Cin, iii. Şeytan; VIII. Bölüm (Kıyamet ve Âhiret): i. Âhiretin Varlığı, ii. Kabir Ahvali, iii. Kıyamet, iv. Âhiret Halleri, v. A'raf, Cehennem ve Cennet.⁵⁶

12- Şerafeddin Gölçük, *Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler, Eserler*, 1. bs., Konya: Esra Yayınları, 1992, 281 s.⁵⁷

Başlığında kelâm tarihi ibaresi geçen ilk kitap olan Gölçük'ün bu çalışması aynı zamanda kelâm ilminin tarihini başlangıcından son yüzyıla kadar getiren ve bu hususta önümüze bir çerçeve koymaya çalışan ilk çalışmadır. Gölçük çalışmasıyla ilgili önsözde şu değerlendirmeye yer vermiştir:

(...) Kelâm tarihi adıyla takdim ettiğimiz bu kitapta başlangıçtan günümüze başlıca Kelâmcıların biyografik ve bibliyografik konularına kısaca temas edilmektedir. Bu yapılırken dikkat edilen husus; Müttekellimlerin mensup oldukları ekoller ve dönemler özellikle belirtilmiştir. Kelâm tarihi bu şekilde bir başlangıçtır ve sahasında tektir.

Çalışmada Mu'tezile ekolüne ait sekiz, Sıfatiyye'den üç kişi dâhil olmak üzere Ehl-i sünnet'in ilk dönemine ait yedi, ikinci dönemine ait iki, müttekaddimîn dönemine ait beş, mütteahhirîn dönemine ait on bir, Teftâzânî sonrası döneme ait on dört olmak üzere toplamda kırk yedi kelâmcıya yer verilmiş ve her biri

Meselesi (1988: Allah'ın Peygamber Göndermesi), ii. Nübüvvetin Nitelikleri, iii. Peygamberlerin Özellikleri, iv. Nübüvvet ve Vahiy, v. İlahi Kitaplar, vi. Nübüvvet ve Mûcize, vii. Nübüvvetle Bağlı Konular: a. İmamet, b. Velayet ve Keramet, c. Mûcize ve Kerametten Başka Olağanüstü Haller, viii. Kur'an'da İsmi Geçen Peygamberler; [1988'deki ilave bölümler:] IV. Bölüm (Melek, Cin, Şeytan); V. Bölüm (Kıyamet ve Âhiret): i. Âhiretin Varlığı, ii. Kabir Ahvali, iii. Kıyamet, iv. Âhiret Halleri, v. Cehennem, Araf ve Cennet.

56 Kitabın içeriği 2012 tarihli yedinci baskıya göre yazılmıştır.

57 Diğer baskıları: 2. bs., Konya: Esra Yayınları, 1998, 390 s.; 9. bs., Konya: Kitap Dünyası: Kasım 2016, 336 s.

“kimlik, eserler ve görüşleri” başlıkları altında incelenmiştir. Yüzyıllara göre değerlendirildiğimizde VIII. yy.da beş, IX. yy.da yedi, X. yy.da dört, XI. yy.da altı, XII. yy.da beş, XIII. yy.da üç, XIV. yy.da iki, XV. yy.da yedi, XVI. yy.da iki, XVII. yy.da iki, XVIII. yy.da bir ve XX. yy.da üç kelâmcı ele alınmış olup XIX. yüzyıla ait kimse bulunmamaktadır. Kitapta geçen ilk kelâmcı Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), sonuncu ise Bediüzzaman Said Nursi (ö. 1960)’dir.⁵⁸

Genel hatlarıyla kelâm ilminden bahsedilen bir giriş ve beş bölümden oluşan kitabın içeriği şu şekildedir: Giriş; I. Bölüm (İtikadi Mezhepler veya Kelâm Mektepleri):⁵⁹ i. Havâric, ii. Şîlik, iii. Mürcie, iv. Kaderiyye, v. Cebriyye, vi. Mu'tezile, vii. Bişr b. Gıyas el-Merîsî; II. Bölüm (Sünnet ve Cemaat Ehli): A. İlk Dönem: i. İmam Azam Ebû Hanife, ii. İmam Malik, iii. İmam Şafii, iv. İmam Ahmed b. Hanbel, v. Sıfatiyye: İbn Küllab, el-Muhasibî, el-Kalânîsî, B. İkinci Dönem: vi. İmam Eş'arî, vii. İmam Mâtürîdî; III. Bölüm (Mütekaddimîn: Öncekiler Dönemi): i. Bâkallânî, ii. İbn Fûrek, iii. Abdülkahir el-Bağdadî, iv. Cüveynî, v. Pezdevî; IV. Bölüm (Müteahhirîn: Sonrakiler Dönemi): i. Gazzâlî, ii. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, iii. Ömer en-Nesefî, iv. Şehristânî, v. Nureddin es-Sâbûnî, vi. Fahrüddin er-Razî, vii. Seyfüddin Âmidî, viii. Kadı Beyzavî, ix. İcî, x. Teftâzânî, xi. Cürcanî; V. Bölüm (Teftâzânî Sonrası Dönem): i. Molla Fenârî, ii. Kemaleddin İbn Hümam, iii. Hızır Bey, iv. Hayali Ahmed Efendi, v. Hocazade Muslihuddin Mustafa, vi. Kestelli Muslihuddin Mustafa, vii. Devvânî, viii. İbn Kemal, ix. Aliyyü'l-Karî, x. Kemaleddin Beyadî, xi. Gelenbevî İsmail Efendi, xii. Muhammed Abduh, xiii. İsmail Hakkı İzmirli, xiv. Bediüzzaman Said Nursi; Sonsöz: Çağın İstekleri ve Kelâm.

13- Muhittin Bağçeci, *Kelâm İlmîne Giriş*, Kayseri: Can Ofset Matbaacılık, 1994, iii+117 s.⁶⁰

Bu çalışmada göze çarpan husus, daha önceki kitaplarda temas edilmeyen ve kelâmın tabiat/fizik bölümünde tartışılan atom nazariyesini müstakil bir bölüm altında ele almış olmasıdır.⁶¹ Ayrıca klasik kelâmcıların “cevher-i ferd” veya “cüzün lâ-yetecezzâ” başlığıyla tartıştıkları bu meseleyi modern bilimin atom anlayışı ile mukayeseli olarak ele almıştır (s. 78-88).

Bağçeci çalışmasını beş bölümde ele almış ve kaleme aldığı önsözde birinci bölüm (Kelâm İliminin Tarihçesi) için “(...) kelâm ilminin özet halinde tarihçesini yazarak bu sahada yazılan belli başlı kelâmî eserlerin isimlerini verdik”, ikinci

58 Bediüzzaman Said Nursi ilk baskıda yer almamaktadır. İlk baskıdaki son kelâmcı İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946)'dir.

59 Yeni baskıda: İtikâdî Mezhepler veya Kelâm Ekolleri.

60 Diğer baskısı: Kayseri: Net Form Ofset, 2000, iii+126 s. Yeni baskıda III. bölümde (İlim, Delil ve Hükümler) yer yer bazı eklemeler yapılmış, V. bölümün son kısmı olan Mâtürîdiyye kısmında da bazı takdim, tehir, çıkarma ve ilaveler yapılmıştır.

61 Ş. Gölcük ve S. Toprak'ın *Kelâm* adlı eserinde kısaca temas edilmiş olsa da Bağçeci bu meseleyi müstakil bir bölüm altında ve klasik ile modern atom anlayışını mukayeseli olarak ele almıştır.

(Kelâm İlmi) ve üçüncü bölüm (İlim, Delil ve Hükümler) için “Kelâmcıların kelâm ilminin tahsili ile ilgili meseleler ve uyguladıkları metodlar ve zamanlarının ilimlerinden faydalanarak tuttıkları yollar, kaynaklarına inilerek gösterilmiştir”, dördüncü bölüm (Madde ve Kâinat) için “İşte biz bu sebeble zamanımızdaki fizik ve kimyanın kesin verilerine göre maddenin bütün özelliklerini özet halinde verdik” ve son olarak beşinci bölüm (Semavî Din ve Mezheb) için “Kitabın son kısmında kaynaklara inilerek semâvî dinler ve İslam tarihinde ortaya çıkan mezhepler hakkında derli toplu bilgiler verildi. Mezheplerin birbirleriyle mukayesesi yapıldı” değerlendirilmesinde bulunmuştur (s. 1-2).

Kelâma giriş türünde olan eserin yapısı şu şekildedir: I. Bölüm (Kelâm İlminin Tarihiçesi): A. Asr-ı Saadet ve Tabîin Devrinde Akaid, B. Akaidin Tedvini ve Kelâm İlminin Doğuşu: i. Kelâm İlminin Doğuşu ve Kudemâ-i Müttekellimîn Devri, ii. Ehl-i sünnet Kelâmına İntikal (Geçiş) Devri, iii. Ehl-i sünnet Kelâmının Zuhuru, C. Müteahhirîn Devri, D. Mâtürîdiyye Kelâmcıları, E. Yeni İlm-i Kelâm Devri; II. Bölüm (Kelâm İlmi): i. Kelâm İlminin Tarifi, ii. Mevzuu, iii. Mesâili, iv. Fayda ve Gayesi, v. Mertebesi, vi. Kelâm İlmine Karşı Çıkanlar, vii. İslâmî Akidelerden Bahseden İlme Verilen İsimler, viii. Kelâm İlmi Denilmesinin Sebepleri; III. Bölüm (İlim, Delil ve Hükümler): A. İlim: i. İlmin Tarifleri, ii. İlmin Sebepleri ve Zamanımızda İlim (Bilim), iii. İslamın İlim Anlayışı ile Zamanımızın Bilimi, iv. İlmin Sebepleri ve Lüzumu ile İlgili Âyetler, B. Delil: i. Aklî Deliller, ii. Naklî Deliller, iii. Taklid, Yakîn ve İkân,⁶² iv. Akaidde Delillerle İsbâtı İstenen Konular, v. Yakîniyyât, vi. Zanniyyât, vii. Mantıkta Delillerin Kısımları, viii. Mantık ve İlimde Kullanılan İstidlâl Çeşitleri, ix. Kelâm Metodu, x. Selefîyye ve Metodu, C. Hükümler: i. Dînî Hükümler, ii. Aklî Hükümler; IV. Bölüm (Madde ve Kâinat): A. Madde ve Kâinat: i. Âlem, Cevher ve Araz, ii. Kelâmcıların “cüz’ün lâ yetecezzâ”sı, iii. Modern İlme Göre Maddenin Özellikleri, B. Sünnetullah; V. Bölüm (Semavî Din ve Mezheb): A. Semavî Din, B. Mezhebler: i. İslam Tarihinde Mezheplerin Çıkış Sebepleri, ii. Mezheplerin Çıkışı, iii. İslamda Mezheplerin Hükümü, iv. Bid’at Mezheplerinin Alâmetleri, v. Mezheplerin Genel Tasnifi, vi. Akaid Mezheplerinin Muhtelif Açılan Taksimi, vii. Mâtürîdiyye

14- Cihat Tunç, *Sistematik Kelâm*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994, v+228 s.⁶³

İlahiyat fakültelerinin 6 ve 7. yarıyılarında okutulmak üzere ders kitabı olarak hazırlanan bu çalışma, “Sistematik Kelâm” başlığını kullanan ilk kitap olmakla birlikte sadece ilahiyat konularına temas etmektedir. Yazar da bu hususa önsözde değinmektedir: “Biz bu eserde Kelâm ilminin çok önemli gördüğümüz konulardan bazılarını ele aldık.” Konuları ele alış tarzını ve nasıl bir metot izlediğini ise “Bunları önce lügat ve ıstılah mânâlarıyla değerlendirdikten sonra, Kur’an ve

62 “Taklid, yakîn ve ikân” başlıklı kısım ikinci baskıda ilave edilmiştir.

63 Diğer baskısı: *Kelâm: Sistematik*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997, 2. bs., v+228 s.

hadislerden delillerini bulup vermeye çalıştık. Daha sonra da kronolojik sıraya mümkün olan ölçüde riâyet ederek, en eski kaynaklardan ve bu eserlerin sahibi olan âlimlerin görüşlerinden örnekler vererek, bu konuları güncelleştirmeye çalıştık. (s. 2)” cümleleriyle aktarmaktadır.

Bir giriş ve on bölümden oluşan kitabın içeriği şu şekildedir: Giriş: i. Kelâm İlminin Tarifi, ii. Kelâm İlminin Tarihçesi, iii. Mu'tezile Mezhebinin Kısa Tarihçesi; I. Bölüm (İlim Elde Etme Yolları/Bilginin Kaynağı Problemi): i. İlim Elde Etme Yolları, ii. Deliller; II. Bölüm (İman): i. İmanın Lügat Mânâsı, ii. İlim ve İman İlişkisi, iii. İmanın İslâm Dinindeki Mânâsı, iv. İlm-i Kelâm'da İman, v. Mezheplere Göre İman, vi. Amelin İmandan Bir Cüz Olup Olmadığı Meselesi; III. Bölüm (Büyük Günah Meselesi): i. Mürcie Fırkasının Görüşü, ii. Hariciler ve İbadiyenin Görüşleri, iii. Mu'tezile Mezhebinin Görüşleri, iv. Ehl-i sünnet'in Görüşleri; IV. Bölüm (Tövbe Hakkında Bazı Meseleler): i. Tövbenin Tarifleri, ii. Bazı Âlimlere Göre Tövbe Anlayışı, iii. İnananlar (Müminler) İçin Tövbenin Gerekliği, iv. İnananların Tövbesi Nasıl Olmalıdır, v. Tövbenin Zamanı ve Tövbe Etmenin Faydaları, vi. Tövbenin Felsefesi; V. Bölüm: i. Yüce Allah'ın Sıfatları, ii. Eş'arîlere Göre Allah'ın Sıfatları, iii. Kelâm Sıfatı, iv. Tekvin Sıfatı; VI. Bölüm (Ru'yetullah): i. Allah'ın Görülmesi Meselesi, ii. Ru'yetullah'ın Dünyadaki Cevâzı, iii. Mu'tezile'nin İtirazları, iv. Âhirette Ru'yetullah'ın Vücûbiyeti, v. Cüveynî'ye Göre Ru'yetullah; VII. Bölüm (Kader ve Kaza): i. K. Kerim'deki Kaderle İlgili Görülen Âyetler, ii. Kadere İmanın Vücubiyeti; VIII. Bölüm (Ef'âl-i İbâd: Kulların Fiilleri Meselesi): i. Kulların Fiillerinin Yaratıcısı Cenab-ı Hak Olduğuna Dair Aklî Deliller, ii. Naklî Deliller, iii. Ehl-i sünnet'in Kulların İhtiyarî Fiilleri Hakkındaki Görüşleri, iv. Mu'tezile'nin Kulların İhtiyarî Fiilleri Hakkındaki Görüşleri, v. Cebriyye'nin Kulların İhtiyarî Fiilleri Hakkındaki Görüşleri, vi. Münferid Ehl-i sünnet Âlimlerine Göre Kulların İhtiyarî Fiilleri; IX. Bölüm: i. Hidayet, ii. Dalalet; X. Bölüm: el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy ani'l-Münker (İyiliği Emredip Kötülüğü Yasaklama Görevi).

15- İsa Yüceer, *Kelâm Ekoller ve Problemler*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1995.⁶⁴

16- Mustafa Türkgülü, *Kelâm İlmi I: Genel Bilgiler, Tarihçe, Kişi, Görüş ve Eserler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, 1997, 1 c., xiv+210 s.

Bu kitap, 28-29 Haziran 1996 tarihleri arasında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yapılan “Kelâm İlmi'nin Dünü ve Bugünkü İlahiyat Fakültelerindeki Durumu” ile “Günümüz Kelâm Problemleri ve Türkiye'de Kelâm'la İlgili Çalışmalar” konulu toplantılarda alınan kararlar göz önünde bulundurularak bir ders kitabı mahiyetinde hazırlanmıştır. Çalışmanın amacı önsözde şu şekilde ifade edilmiştir:

64 Bu çalışma temin edilemediğinden değerlendirmeye alınamamıştır.

(...) [i] Öğrenciye genel manada bir Kelâm kültürü verilmesi, [ii] Kelâm'ın temel konularının kavratılması ve [iii] Kelâm tarihi içinde yer alan kişiler ile [iv] onlar tarafından yazılan kaynak eserlerin tanıtılması amaçlanmıştır. (...) Bizim yapmaya çalıştığımız, Kelâm konularını mümkün olduğu kadarıyla dağınıklıktan kurtarıp belli bir düzene sokmak, uzun ve karmaşık meseleleri kısaltıp daha anlaşılır hale getirmek, bu suretle okuyucunun, özellikle öğrencinin gözünü korkutmadan Kelâm İlmi'yle tanışmasını sağlamaktır. Bunun için mümkün olduğunca sade ve anlaşılır bir dil kullanılmaya çalışılmış, okuyucuya daha kolay bilgilenme imkânı verilerek Kelâm İlmi'nin ve ona ait konuların sevdirmesi amaçlanmıştır.

Her ne kadar eserin üst başlığında “Kelâm İlmi” ifadesi yer alsada içindekiler kısmından eserin kelâm tarihi olduğunu görmekteyiz. Kaynak olarak da yazarın önsözde “Bunu yaparken de önemli ölçüde Prof. Dr. Şerafettin Gölcük'ün *Kelâm Tarihi* adlı eserinden yararlanma cihetine gidilmiştir” şeklinde belirttiği gibi Ş. Gölcük'ün *Kelâm Tarihi* adlı eserinden büyük oranda istifade edilmiş ve eser neredeyse onun yeni bir edisyonu olarak ortaya çıkmıştır. Kitabın başlığında birinci cilt yazmasına rağmen ikinci cildi ve bu ikinci cildin içeriğinin ne olduğuna dair herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır. Kelâm tarihi içeriğine sahip olan bu ciltten sonra yayınlanacak olan ikinci cildin muhtevasının sistematik kelâm konularını içeren bir çalışma olduğunu düşünmekteyiz. Zira Türkiye'deki kelâm anabilim dalı öğretim üyelerinin bilgi paylaşım sitesi olan *kelam.org*'da Türkgülü'nün hayatı ve eserleri tanıtılırken yayınlanmamış eserleri arasında *Sistematik Kelâm (İslâm İnanç Esasları ve Felsefesi)* adlı çalışmaya yer verilmiştir.⁶⁵ Muhtemeldir ki bu çalışma yayınlanmış olsaydı zikredilen eserin ikinci cildi olarak çıkacaktı.

Çalışmada Mu'tezile ekolüne ait sekiz, Selef dönemine ait beş, Ehl-i sünnet kurucularından üç, Eş'arî ekolüne ait altı, Mâtürîdî ekolüne ait yedi, Gazzalî ve Gazzalî Sonrası Felsefî Kelâm dönemine ait sekiz, Teftâzânî'den Sonraki Tekrarıcı döneme ait yedi ve Yeni Kelâm dönemine ait üç olmak üzere toplamda kırk yedi kelâmcıya yer verilmiştir. Her bir kelâmcı Gölcük'ün çalışmasında olduğu gibi “kimliği, eserleri ve görüşleri” başlıkları altında incelenmiştir. Kelâm âlimi sayısı Gölcük'ün çalışmasındaki sayı (47) ile aynı olmasına rağmen Türkgülü'nün çalışmasında bazı ekleme, çıkarmalar yapılmıştır. Gölcük'ün eserinde olan “Bîşr b. Gıyas el-Merîsî”, “Sadrülislam Pezdevî”, “Devvani” ve “Bediüzzaman Said Nursi”nin yerine Türkgülü'nün çalışmasında “Câhiz”, “Hasan-ı Basrî”, “Ebû İshak el-İsferâînî” ve “Abdüllatif el-Harputî” seçilmiştir. Kronolojik sıra takip edilmeyip kelâm âlimleri ekollere göre tasnif edildiğinden Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 1114), Kemaleddin Beyazî (ö. 1687) ve bunlar arasındaki diğer Mâtürîdî takipçileri Gazzalî'den (ö. 1111) önce yer almıştır.

65 <http://www.kelam.org/web/academicians/1010>. (erişim tarihi: 15.09.2016).

Yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VIII. yy.da altı, IX. yy.da yedi, X. yy.da dört, XI. yy.da altı, XII. yy.da beş, XIII. yy.da üç, XIV. yy.da iki, XV. yy.da yedi, XVI. yy.da bir, XVII. yy.da iki, XVIII. yy.da bir ve XX. yy.da üç kelâmcı ele alınmış olup Gölcük'ün çalışmasında olduğu gibi bu çalışmada da XIX. yüzyıla ait kimse bulunmamaktadır. Kitapta geçen ilk kelâmcı Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), sonuncu ise İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946)'dir.

Üç bölümden oluşan kitabın muhtevası şu şekildedir: I. Bölüm (Tanımlar ve Genel Bilgiler): i. Kelâmın Tanımı, ii. Tanımı, iii. Metodu ve Diğer İlimlerle Olan İlgisi, iv. Fayda ve Lüzumu, v. Mevkii, vi. Bu İlme Kelâm Denmesinin Sebebi; II. Bölüm (Kelâm İlminin Doğuşu ve Bunu Etkileyen Sebepler): A. Kelâm İlminin Doğuşu, B. Kelâm İlminin Doğuşunu Etkileyen Sebepler, C. İlk İhtilaflar ve Fırkacılık Hareketleri, D. İhtilafların Özellikleri ve Temsilcileri: i. Din Alanındaki İhtilaflar ve Temsilcileri: a. Kaderiyye, b. Cehmiyye (Cebriyye), c. Mürcie, d. Mu'tezile, ii. Siyasî İhtilaflar ve Temsilcileri: a. Haricîler, b. Şîa; III. Bölüm (Kelâm İlmi'nin Geçirdiği Evreler, Kişi, Görüş ve Eserler): i. Selef Dönemi: 1. Hasan-ı Basrî, 2. İmam-ı Azam Ebû Hanife, 3. İmam Malik ve diğerleri: İmam Malik, İmam Şafii, Ahmed İbn-i Hanbel, ii. Müttekaddimîn Dönemi: 1. İbn Küllab, 2. el-Muhasibî, 3. el-Kalânîsi, 4. Eş'arî Kelâm Ekolü ve İmam Eş'arî, 5. Bâkıllanî, 6. İbn Furek, 7. Ebû İshak İsfereinî, 8. Abdulkahir el-Bağdadî, 9. Cüveynî, 10. Mâtürîdî Kelâm Ekolü ve İmam Mâtürîdî, 11. Ebü'l-Muin en-Nesefî, 12. Ömer en-Nesefî, 13. Nureddin es-Sâbûnî, 14. İbn Hümmam, 15. Hızır Bey, 16. Kemaleddin Beyâzî, iii. Müttehahirîn Dönemi: A. Kelâm'da Gazzalî Dönemi, B. Gazzalî Sonrası Felsefî Kelâm Dönemi: 1. Şehrîstânî, 2. Fahrüddin er-Razî, 3. Seyfüddin Âmidî, 4. Kadı Beyzavî, 5. İcî, 6. Cürcanî, 7. Teftâzânî, C. Teftâzânî'den Sonraki Tekrarıcı Dönem: 1. Molla Fenarî, 2. Hayalî Ahmed Efendi, 3. Hocazade, 4. Kestelli Muslihüddin Mustafa, 5. İbn Kemal, 6. Aliyyü'l-Karî, 7. İsmail Gelenbevî, D. Yeni Kelâm Dönemi: 1. Muhammed Abduh, 2. Abdullatif Harputî, 3. İsmail Hakkı İzmirli.

17- Hüdaverdi Adam, *Bazı Kelâm Problemleri: Sistematik*, 1. bs., Sakarya: Değişim Yayınları, 1998/Aralık, ix+284 s.

Sistematik kelâmın ilahiyat, nübüvvet ve semiyat konularına temas eden bir çalışma olup yardımcı ders kitabı mahiyetinde hazırlanmıştır. Çalışma hakkında önsözde, "Daha çok öğrencilere derslerinde yararlanabilecekleri bir kaynak olarak düşünülen elimizdeki bu eserde (...)" ifadesi yer almaktadır.

Üç bölümden oluşan kitabın yapısı da şu şekildedir: I. Bölüm (Uluhiyyet): i. İlahî Sıfatlar ve Kelâm Ekolleri, ii. Kelâmcılara Göre Kesb Nazariyesi, iii. Rû'yetullah, iv. el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker; II. Bölüm (Nübüvvet): i. Nebi ile Rasül Arasındaki Fark ve Kadın'ın Peygamberliği, ii. Teşri Değeri Açısından Hz. Peygamber'in Sünneti; III. Bölüm (Âhiret): i. Azap ve Nimetleriyle Kabir, Cennet ve Cehennem, ii. Ölüm ve Ötesi.

18- Mehmet Bulut, *Kelâm Tarihi ve İtikadi Mezhepler*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2001, 281 s.⁶⁶

Çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında kelâm ilmi kısaca tanıtılmış, birinci bölümde “Genel Bilgiler” adı altında dinî-aklî hükümler, dinî-aklî deliller ve bilgi konusu üzerinde durulmuştur. “Kelâm Tarihi” başlıklı ikinci bölümde kelâmın doğuşu ve geçirdiği dönemler ele alınmış ve üçüncü bölümde “İtikadî Mezhepler” başlığında önce itikadî mezhepler sonra dönemler dikkate alınarak kelâm âlimleri tanıtılmıştır. Türkgülü’nün çalışmasında olduğu gibi bu çalışmada da kronolojiye dikkat edilmemiş ve Matürîdî (ö. 944) Gazzalî (ö. 1111)’den sonra ele alınmıştır.

Başlıklandırma açısından da biraz düzensiz bir muhtevaya sahip olan eserin içeriği muhtasar şu şekildedir: Giriş: i. İnançla İlgili İlmin İsimleri, ii. Kelâm İlminin Tarihi, iii. Konusu, iv. Gayesi, v. Önemi; I. Bölüm (Genel Bilgiler): i. Dinî Hükümler ve Kaynakları, ii. Aklî Hükümler, iii. Dinî ve Aklî Deliller, iv. Bilgi Edinme Yolları; II. Bölüm (Kelâm Tarihi): i. Kelâmdan Önceki Durum, ii. Kelâm İlminin Doğuşu: a. Selef Âlimlerinin Kelâm Hakkındaki Görüşü, b. Ehl-i sünnet Kelâmının Doğuşu, c. Müttekaddimîn Dönemi, d. Mütteahhirîn Dönemi, iii. Yeni İlmi Kelâm Dönemi; III. Dönem (İtikadî Mezhepler): i. Müslümanlar Arasındaki İhtilafî Konular: a. Kaderiyye, b. Cebriyye, c. Müşebbihe ve Mücessime, d. Selefîyye, e. Şîa, f. Hâricilik, g. Mu’tezile, ii. Eş’arîlik ve Mâtürîdîlik: a. Eş’arî ve Eş’arîlik, b. Müttekaddimîn Dönemi Eş’arî Kelâmcılar, c. Mütteahhirîn Dönemi Eş’arî Kelâmcılar, d. Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, e. Eş’arîlik ve Mâtürîdîlik Karşılaştırması, f. Müttekaddimîn Dönemi Mâtürîdî Kelâmcılar, g. Mütteahhirîn Dönemi Mâtürîdî Kelâmcılar.

Kırk kelâm âliminin ele alındığı çalışmayı yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VII. yy.da bir, VIII. yy.da iki, X. yy.da üç, XI. yy.da altı, XII. yy.da yedi, XIII. yy.da üç, XIV. yy.da üç, XV. yy.da yedi, XVI. yy.da dört, XVII. yy.da iki ve XVIII. yy.da bir kelâmcı ele alınmış olup XIX ve XX. yüzyıla ait kimse bulunmamaktadır. Kitapta geçen ilk kelâmcı Ma’bed el-Cühenî (ö. 80/699), sonuncu ise Murtaza ez-Zebidî (ö. 1790)’dir.

19- Cihat Tunç, *Kelâm İlminin Tarihçesi ve İlk Kelâm Okulları*, Kayseri: Netform Matbaacılık, 2001, v+129 s.

Müellifin sistematik kelâmıla ilgili çalışmasından (*Sistematik Kelâm*, 1994) sonra kelâm tarihine dair yaptığı muhtasar bir çalışmasıdır. Yazarın önsözdeki değerlendirmeleri çalışmasının muhtevasına dair bir fikir vermektedir:

Biz de elinizdeki bu küçük kitapta Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan siyasi ve fikrî alanlardaki ilk fikir ayrılıklarının sebeplerini, bu ihtilaflar neticesinde birbirlerinden ayrılan toplulukları, bu toplulukların itikadî ve siyasi görüşlerini özet olarak okuyucuya sunmak için kısa bir Kelâm ilmi tarihçesi yazmayı, Kelâm ilminin doğmasına sebep olan

66 İç kapakta basım yılı 2000, jenerik sayfasında ise 2001 olarak yazılı.

fikirleri, Ehl-i sünnet Kelâmına geçiş dönemini ve Ehl-i sünnet Kelâmıyla birlikte müesseseseleşen diğer Kelâm Okullarını ele almayı uygun bulduk.

Böylece hem ilâhiyat fakültelerinde öğrenim görenlere hem de Kelâm İlmini ilk defa tanımak isteyenlere özet bir Kelâm İlmi tarihçesiyle Kelâm Okullarının önemli görüşlerini vermeyi uygun bulduk.

Altı bölümden oluşan kitabın içeriği şu şekildedir: I. Bölüm (Kelâm İlminin Tarihçesi): i. Siyasi Olaylar, ii. Fikir Hareketleri, iii. İtikadî ve Siyasi Konularda İlk Fikir Ayrılıkları Sonucu Ortaya Çıkan Mezhepler; II. Bölüm (Ehl-i sünnet Kelâmına Geçiş Dönemi): i. Sıfatiyye Mezhebi, ii. Selefiyye Mezhebi, iii. Eş'arîler, iv. Mâtürîdîler; III. Bölüm (Kelâm ve Felsefe Münasebeti): i. Müteahhirîn Dönemi Mütetekellimleri, ii. Yeni İlmi Kelâm Devri; IV. Bölüm: i. Kelâm İlmi, ii. Bilginin Kaynağı Problemi, iii. Hükümler, iv. Deliller, v. Âlem ve Âlemle İlgili Kavramlar, vi. Mezhepler; V. Bölüm (Kelâm Okulları): i. Mu'tezile Okulunun Kelâmî Görüşleri, ii. Eş'arî Okulunun Kelâmî Görüşleri, iii. Mâtürîdî Okulunun Kelâmî Görüşleri; VI. Bölüm (Peygamberlik): i. Peygamberlik, ii. Vahiy Nedir, iii. Mûcize.

Kırk kelâm âliminden bahsedilen kitap yüzyıllara göre değerlendirildiğinde şu tablo ile karşılaşılmaktadır: VIII. yy.da iki, IX. yy.da beş, X. yy.da iki, XI. yy.da beş, XII. yy.da altı, XIII. yy.da dört, XIV. yy.da üç, XV. yy.da üç, XVI. yy.da üç, XVII. yy.da iki, XX. yy.da beş kelâm âlimi ele alınmıştır. Kitapta geçen ilk kelâmcı İmam-ı Azam Ebû Hanife (ö. 150/767), sonuncu ise İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946)'dir.

20- Emrullah Yüksel, *Sistemantik Kelâm*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005, 240 s.⁶⁷

Cihat Tunç'un çalışmasından (*Sistemantik Kelâm*, 1994) sonra "Sistemantik Kelâm" başlığını kullanan ikinci kitap olan bu çalışma, nübüvvet ve âhîret konularına hiç değinmeyip sadece ilahiyat konularına değinen Tunç'un çalışmasına nazaran, usûl-i selâseyi içeren ilk sistemantik çalışmadır. Bir diğer ifade ile şimdiye kadarki en kapsamlı sistemantik kelâm çalışması olup bu türün plan açısından en iyi örneğidir.

Bu kitap, Yüksel'in "ilahiyat" ve "nübüvvet" olmak üzere iki bölümden oluşan önceki eserine (*Kelâm Dersleri: İlahiyat ve Nübüvvet*, 1986) "âhîret" bölümünün ilave edilmesi; "ilahiyat" bölümüne de yeni kısımların (Kaza ve Kader, İnsan Fiilleri ve İrade Hürriyeti, Hidayet ve Dalalet, Ecel, Rızık) ve "Allah'ın Sıfatları" kısmına da "Haberî Sıfatlar" konusunun eklenmesiyle oluşturulmuş yeni bir çalışmadır.

Bir giriş ve üç bölümden oluşan kitabın içeriği genel hatlarıyla şu şekildedir: Giriş (Genel Bilgiler): i. Kelâm İlminin Tanımı, ii. Kelâm İlminin Gayesi, iii. Kelâm İlminin Menşei, iv. Kelâm İlminin Konusu, Diğer İlimlerle İlişkisi ve Metodu; I. Bölüm (İlahiyat): i. Allah'ın Zatı ve Hakikati, ii. Kazâ ve Kader, iii. İnsan Fiilleri ve İrade Hürriyeti, iv. Hidâyet ve Dalâlet, v. Ecel, vi. Rızık; II. Bölüm (Nübüvvet): i. İnsanların Peygambere İhtiyacı, ii. Vahiy Kavramı, iii. Peygamberlerin Sıfatları;

67 Diğer baskıları: İstanbul: İz Yayıncılık, 2. bs., 2011; 3. bs., 2012; 4. bs., 2014.

III. Bölüm (Âhîret): i. Mutlak Adâletin Tecelli Edeceği İnanıcı, ii. Kutsal Kitaplarda Âhîret Anlayışı, iii. Cesetlerin Haşrı ve Ruhların Bedenlerine Dönüşü (Meâd ile İlgili Görüşler), iv. Kıyâmetin Ne Zaman Kopacağı ve Keyfiyeti, v. Cennet ve Cehennem, vi. Şefâat, vii. İman Kavramı.

21- Ahmet Akbulut (ed.), *Sistematik Kelâm*, 1. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (ANKUZEM), Ekim 2005, xvi+340 s.⁶⁸

İlahiyat lisans tamamlama programı (İLİTAM) çerçevesinde Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi tarafından ders kitabı olarak hazırlatılan bu çalışmayı, Şaban Ali Düzgün, Muammer Esen ve Mahmut Ay birlikte kaleme almışlardır. İlk iki ünite kelâm ilminin oluşum sürecine, bu süreç içerisinde tartışılan mevzulara ve ilk oluşan gruplara dair bir kelâm ilmine giriş çerçevesi sunulduktan sonra diğer ünitelerde sistematik kelâm konuları işlenmiştir. Gözden geçirilmiş son baskıda (2011) kitabın ana yapısı, ünite adları aynı kalmakla birlikte alt bölümlerde konular içerisinde ciddi ilaveler bulunmaktadır.

Sistematik Kelâm başlığını kullanan üçüncü kitap olan bu ortak çalışma on iki üniteden oluşmakta olup her ünitenin sonunda kavramlar sözlüğü bulunmaktadır: I. Ünite: Kelâmın Doğuşu, Gelişimi ve İslam Bilimleri İçindeki Yeri, II. Ünite: İlk Kelâm Tartışmaları ve İnanç Grupları, III. Ünite: Varlık, IV. Ünite: Allah'ın Varlığı, V. Ünite: Bilgi, VI. Ünite: Kelâmda Delillendirme Yöntemleri, VII. Ünite: İman ve Eylem, VIII. Ünite: Nübüvvetin İmkân ve İspatı, IX. Ünite: İnsan ve Fiilleri, X. Ünite: İmâmet ve Siyaset, XI. Ünite: Dua, Kaza ve Kader, XII. Ünite: Ölüm ve Sonrası.

22- Muammer Esen, *Kelâm Tarihi: Kelâm Ekolleri ve Görüşleri*, 1. bs., Ankara: İlahiyat, Şubat 2006, 127 s.⁶⁹

Müellif, kelâm tarihine dair hazırladığı bu muhtasar çalışmasının amacını önsözde şu şekilde belirtmiştir:

Bizim böyle bir kitap çalışması içerisine girmemizin asıl amacı, özellikle yeni bir metot ile birlikte okuyucuların değişik inanç ekollerinin birtakım farklı kelâmî sorunlara yaklaşım tarzını ve kendilerine göre kelâmî problemlere getirmek istedikleri çözümleri anlaşılır bir dille ortaya koymaktır. Özellikle öğrenci okuyucularımızın her zaman bu beklenti içerisinde olduklarını bilmekteydik.

Muhtevastından da anlaşılacağı üzere kelâm tarihinin Gazzalî öncesi döneme kadarki ekolleşme dönemini -Mu'tezile'de Kadı Abdulcebbar'a (ö.1025), Ehl-i sünnet'te Mâtürîdî'ye (ö.944) kadar- ele almakta olan eserin ikinci bir çalışma ile devamının geleceği belirtilmektedir:

68 Diğer baskıları: Ankara: ANKUZEM, geliştirilmiş 2. bs., 2006, xvi+342 s.; göz. geç. 3. bs., 2007, 342 s.; göz. geç. 4. bs., 2009, xvi+342 s.; göz. geç. 5. bs., 2011, xiv+449 s.

69 Diğer baskısı: Ankara: İlahiyat, 2. bs., Şubat 2013, 127 s.

Bu çalışmamız, devamı olan bir çalışmadır. Şimdilik İslam kelâm mezheplerinin oluşum evresini tamamladığı Eş'arîlik-Mâtürîdîlik dönemine kadar olan inanç ekollerini; onların tarihini, kelâmi görüşlerini mümkün mertebe vermeye çalıştık. Özellikle başta Gazâlî dönemine kadar olan Eş'arî ve Mâtürîdî ekolünün önde gelen temsilcilerinin en önemlilerini, onların kelâm tarihi içindeki yerlerini, görüşlerini vermeyi, önemine binaen ikinci ve tamamlayıcı bir çalışmaya bırakmayı uygun gördük.

Bu çalışmanın bir devamı olarak yapacağımız çalışmada, Gazâlî sonrası dönemini, günümüze kadar getirmek suretiyle ele alacağımız pek tabiidir (s. 9).

İki bölümden oluşan kitabın yapısı şu şekildedir: I. Bölüm (İlk Dönem İnanç Ekolleri): i. Hâricîlik, ii. Şîa, iii. Cebriyye (Cehmiyye), iv. Kaderiyye, v. Mürcie, vi. Müşebbihe ve Mücessime; II. Bölüm (Sistemantik Dönem Kelâm Ekolleri): i. Mu'tezile, ii. Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat: a. Selefiyye, b. Eş'ariyye, c. Mâtürîdiyye, d. Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye Arasında Bazı Farklar.

23- Cemalettin Erdemci, *Kelâm İlmîne Giriş*, 1. bs., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, Ocak 2009, viii+184 s.⁷⁰

Değerler Eğitimi Merkezi'nin "Disiplinlere Giriş Projesi" kapsamında hazırlanan çalışmanın telif sebebi önsözde şu şekilde belirtilmektedir:

Türkçede kelâm ilmine ilişkin yazılan eserler azımsanmayacak bir sayıya ulaşmıştır. Bu bağlamda *Kelâm İlmîne Giriş* adı altında birçok eser kaleme alınmıştır. "Bu eserler dururken yeni bir Kelâm İlmîne Giriş kitabı yazma ihtiyacı nereden doğdu?" sorusu sorulabilir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki bu kitabın hedef kitlesi, kitabın yazılış amacını da ihtiva etmektedir. Bu kitap daha çok üniversiteye başlayan ve İslam düşüncesi hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere bu disiplinin tarihini, amacını, temel konularını, problemlerini ve günümüzdeki işlevini amaçlayan bir kitap olarak tasarlandı.

Türkiye'de sistemantik kelâm alanında ilk defa "dakîku'l-kelâm" ve "celilü'l-kelâm" ayrımı bu çalışmada yapılmış olup fizik konuları olan âlem, cevher, cisim ve madde "dakîku'l-kelâm"da, metafiziğe taalluk eden ilahiyat, nübüvvet ve âhiret konuları da "celilü'l-kelâm"da ele alınmıştır. Memzuc türün (kelâma ve kelâm tarihine giriş) en iyi ilk örneği addedebileceğimiz çalışmanın planı çok sade ve oturmuş bir yapıya sahiptir: Giriş (Kelâm İlmi), I. Bölüm (Kelâm Tarihi), II. Bölüm (Sistemantik Kelâm). Ayrıca kitap içerisinde her kısım sonunda okuma önerileri adı altında kaynaklara yer verilmiştir.

Çalışmanın içeriği şu şekildedir: Giriş: i. Kelâm İlminin Tanımı, ii. Gayesi, iii. Konusu, iv. "Kelâm İlmi" Adlandırmasının Kaynağı, v. Kelâm İlminin Diğer İlimlerle İlişkisi; I. Bölüm (Kelâm Tarihi): i. İslam Kelâm İlminin Doğuşu, ii. Kelâm İlminde Belli Başlı Fırkalar: a. Mu'tezile, b. Hâricîlik, c. Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat,

70 Diğer baskısı: İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2. bs., Nisan 2012.

d. Mâtürîdîlik, e. Eş'arîlik, f. Şîa; II. Bölüm (Sistematik Kelâm): i. Kelâm İlminde Bilgi Kaynakları, ii. Kelâm İlminde Aklın ve Naklin Etkinlik Alanları, iii. Kelâm İlminde İstidlal Yöntemleri, iv. Kelâm İlminin Temel Alanları: a. Dakîku'l-Kelâm (Âlem): Cevher, Araz, Cisim, b. Celîlu'l-Kelâm: İlahiyat, Nübüvvet, Âhîret.

24- Hasan Mahmud eş-Şâfiî, *Kelâm'a Giriş*, çev. Süleyman Akkuş, 1. bs., İstanbul: Değişim Yayınları, Ocak 2009, 365 s.⁷¹

Kahire Üniversitesi Dârü'l-Ulûm Fakültesi hocası olan Şâfiî'nin bu çalışması, Süleyman Akkuş tarafından Türkçeye kazandırılmış olup Arapçadan Türkçeye çevrilen ilk ve tek kelâm kitabıdır. Sistematik kelâm konularının yer almadığı, daha çok kelâma giriş ve kelâm tarihi mahiyetinde olan ve bir ders kitabı olarak tasarlanmış olan bu çalışma, aynı zamanda M. Tancî ve A. S. Tritton'un eserlerinden sonra yabancı bir dilden çevrilen üçüncü kelâm kitabıdır. Eserle ilgili çevirenin kaleme aldığı önsözdeki değerlendirmesinde şu sözlere yer verdiğini görmekteyiz:

Tercümesini sunduğumuz elinizdeki eser (...) yeni anlayış ve üslûbuyla bu alanda yeni katkı sağlayabilecek giriş mahiyetinde yazılmış bir çalışmadır. Eser adından da anlaşılacağı üzere Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında yazılmış bir giriş niteliğinde, bazı bölümleriyle bu konuda yeni sayılabilecek, derli toplu bilgilerin bulunabileceği bir eser olma özelliğini taşımaktadır (s. 6).

Beş bölümden oluşan kitabın içeriği şu şekildedir: I. Bölüm (Kelâm İlmi ve Kelâm İlminde Araştırma Yapmanın Meşruiyeti): i. Kelâm İlminin Tanımı, ii. İsimlendirme Problemi, iii. Kelâmla İlgilenmenin Hükümü; II. Bölüm (Kelâm Tarihine Toplu Bir Bakış): i. Birinci Dönem: Doğu Dönemi, ii. İkinci Dönem: Tedvin Dönemi: Mezheplerin ve Fırkaların Doğuşu, iii. Son Dönemlerinde Kelâm İlmi; III. Bölüm (Araştırma ve İstidlal Metodları): i. Akli Delil ve Kelâm Araştırmalarındaki Yeri, ii. Nakli Delil: Delil Olması ve Akli Delille İlişkisi, iii. Kelâmi İstidlal Yöntemleri, iv. Tartışma Metodları, v. Kelâmcıların Aristo Mantığı Konusundaki Tutumları; IV. Bölüm (Tamamlayıcı Fasıllar): i. Kelâmın Diğer İlimlerle İlgisi, ii. Kelâmi İstılahlar, iii. Kelâm İlmi ve Yahudi ve Hıristiyan Teolojileri; V. Bölüm (Kelâm Metinleri): 1. Metin: Selefin Konumu: İlk Kaderilere Cevap Hakkında Ömer b. Abdülaziz'in Delili, 2. Metin: Zahirîyye: İbn Hazm ez-Zahirî'nin Haşviyye ve Mücessimeyi Reddi (Tevhid ve Teşbihin Reddi Hakkında), 3. Metin: Hanbeliler: İbn Teymiyye'nin Fıtrat ve İnsanın Hakikati Konusundaki Görüşleri, 4. Metin: Eş'arîler: İlk İlkenin Kendisinden Başka Cinsleri ve Türleri Tümel Olarak Bildiğini İleri Süren Filozofların Yetersizliği, 5. Metin: Mâtürîdîler: Taklidin İptali ve Dinin Delille Bilinmesinin Gerekliği,

71 Orijinal adı: *el-Medhal ilâ dirâseti ilmi'l-keîâm*, Karaçi, 1988. Günümüze kadar muhtelif baskılar yapmıştır. Kitap hakkında çevirmenin kaleme aldığı tanıtım yazısı: Süleyman Akkuş, "el-Medhal ilâ Dirâseti İlmi'l-Kelâm", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 2006, s. 253-260.

6. Metin: Zeydiyye: Kitâbü'l-Adl, 7. Metin: Hâriciler: Nâfi b. Ezrak ve Necde b. Âmir'le İlgili Metinler, 8. Metin: Mu'tezile: Kulların Fiillerinin Yaratılması, 9. Metin: İsnâaşeriyye: İmametın Beş Hedefi, 10. Metin: İsmailiyye: İsmailî Tevhid Nazariyesinin Bir Yönünü Açıklayan Dâî Hamidüddin Kirmanî'ye Ait Bir Metin.

25- Hüseyin Tunçbilek, *Kelâm Okulları Ders Notları: Bazı Kelâm Ekolleri ve Belli Başlı Görüşleri*, 1. bs., Şanlıurfa: Şanlıurfa İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.⁷²

26- Ulvi Murat Kılavuz, Ahmet Saim Kılavuz, *Kelâma Giriş*, İstanbul: İSAM Yayınları, Temmuz 2010, 191 s.⁷³

Bu çalışma kelâm ilmine genel bir giriş mahiyetinde olup birinci bölümde başlangıcından günümüze kelâm tarihinin, ikinci bölümde sistematik kelâmın uluhiyyet kısmına giren bilgi ve varlık anlayışı konularının, üçüncü bölümde kelâm ilmine getirilen eleştirilerin ve sonunda küçük bir kelâm ıstılahları sözlüğünün yer aldığı muhtasar bir çalışmadır. İlk defa bu çalışmada başlangıcından günümüze kelâma yöneltilen tenkitler bir bölüm olarak ele alınmıştır. Yazarların eserin içeriğine ve gayesine dair önsözde yer alan değerlendirmeleri çalışmaya dair fikir vermektedir:

(...) Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan meselelerin her birinin derinlemesine incelenmesi mümkün olmamıştır. (...) kelâm tarihinin birer parçası olan kişi ve mezhepler veya kelâm sistematığıne dahil konuların tek tek ayrıntılı açıklamaları üzerinde durulmamıştır.

(...) Bu eserde bu fikrî alt yapı ve kaygıyı oluşturan tarihsel süreç, bu sürecin temsilcisi olan şahıslar, ortaya koydukları eserler, zaman içerisinde değişen ve gelişen konuların işleniş biçimleri, kelâm sistematığının üst çatısını oluşturan Allah ve âlem kavramlarına ilişkin inanç, yorum ve değerlendirme biçimlerinin genel özellikleri, bunların epistemolojik temel ve nihayet bütün bu hususlar etrafında kelâma yöneltilen eleştirilerle bunların dinamikleri ve ne derece geçerli oldukları üzerinde durulmuştur. Bu şekilde bir yandan kelâmla ilgili bir zihin çözümlemesi yapma, diğer yandan da kelâmı oluşturan yapı taşlarını ortaya koyarak kelâmı tanıma, anlama veya bu alanda çalışmak isteyenlere yol haritası çizme, başka bir deyişle işaret taşları koyma gayesi güdülmüştür (s. 7-8).

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın mahiyeti şu şekildedir: Giriş (Kelâm İlmi: Tanımı ve Kapsamı): i. Kelâmın Tanımı, ii. Kelâm İlminin Kelâm Olarak İsimlendirilmesinin Sebepleri, iii. Kelâm İlmine Verilen Diğer İsimler, iv. Kelâmın İlimler Tasnifi İçerisindeki Yeri; I. Bölüm (Kelâm İlmi: Tarihi Süreç): i. Asr-ı Saâdet'te Durum, ii. Kelâmî Düşünceye Zemin Hazırlayan Etkenler: İtikadî Problemlerin Ortaya Çıkışı ve İlk Fikrî Hareketler, iii. Kelâm İlminin Doğuşu ve Mu'tezile Kelâmı, iv. Ehl-i sünnet Kelâmının Zuhuru (Şekillenmesi), v. Kelâm-Felsefe Etkileşiminin Başlaması, vi. Müteahhirîn Kelâmı ve Gazzâlî, vii. Yeni Kelâm İlmi

72 Bu çalışma temin edilemediğinden değerlendirmeye alınamamıştır.

73 Diğer baskısı: İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, 209 s.

Dönemi, viii. Günümüzde Kelâm İlmi; II. Bölüm (Kelâm İlmi: Temel Meseleler): i. Kelâmın Bilgi Anlayışı, ii. Kelâmın Varlık Anlayışı; III. Bölüm (Kelâma Yönelik Eleştiriler): i. Selefî ve Sûfî Eleştiri, ii. Felsefî Eleştiri, iii. Çağdaş Eleştiri.

27- Cağfer Karadaş (ed.), *Kelâma Giriş*, 1. bs., Ankara: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eylül 2010, vi+198 s.⁷⁴

İlahiyat Önlisans Programı çerçevesinde Anadolu Üniversitesi tarafından ders kitabı olarak hazırlatılan bu çalışmayı Mevlüt Özler, Cağfer Karadaş, Cemalettin Erdemci, Kamil Güneş ve Ulvi Murat Kılavuz birlikte kaleme almışlardır. Sistematik kelâm konularından müstakil olarak bilgi ve varlık konusunun iki ayrı ünite olarak işlendiği bu çalışma, daha ziyade kelâma giriş ve kelâm tarihi muhtevasına sahiptir. Önsözde de bu hususa şu şekilde temas edilmiştir: “Elinizdeki bu kitapta söz konusu on beş asırlık kelâm serüveninin ne şekilde geliştiği ve ne gibi konuları nasıl bir metot dâhilinde ele aldığı, bir giriş çerçevesinde ele alındı (s. v)”.

Her ünitenin sonunda yararlanılan kaynaklara yer verilen ve on üniteden oluşmakta olan bu kolektif çalışma şu ana başlıklardan oluşmaktadır: I. Ünite: Tarif, İsim ve Kapsam, II. Ünite: Kelâmın Doğuşu, III. Ünite: İlk Dönem Kelâmî Şahsiyetler, IV. Ünite: Mu‘tezile Kelâmı, V. Ünite: Ehl-i sünnet Kelâmı, VI. Ünite: Yeni İlm-i Kelâm, VII. Ünite: Kelâmında Bilgi, VIII. Ünite: Kelâmında Varlık, IX. Ünite: Kelâm Eserleri, X. Ünite: Kelâmın Konusu ve Kelâm Eleştirisi.

28- Yunus Kaya, *İlm-i Kelâm: Kelâm İlminin Tarihçesi, Ana İtikadi Mezhepler, Yararlılık ve Âhiret Hayatı*, 1. bs., Erzurum: Uzakülke Yayınları, Aralık 2010, 238 s.

Yazarın kitabın teşekkür kısmında (s. 11) belirttiği üzere daha önce kaleme aldığı *Kelâma Giriş*⁷⁵ ve *İlm-i Kelâm*⁷⁶ adlı iki eserini⁷⁷ birleştirmesi ve birtakım ilave ve düzenlemeler yapması sonucunda ortaya çıkan bu çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Kelâmın tarifi, mevzusu, gayesi, isimleri, doğuş sebepleri ve sadece ilk yüzyıldaki tarihçesinin anlatıldığı kısa bir girişten sonra, birinci bölümde kelâm ilmindeki ana mezhepler olan Şîa, Mürcie, Mu‘tezile, Ehl-i sünnet ve ihtilaf edilen yedi meselede (tevhid, iman, adl, va‘d ve vaîd, kader, akl ve nakl, imamet) Ehl-i sünnet’in görüşlerine temas edilip ikinci bölümde sistematik kelâmın üç temel konusundan biri olan semiyat bahisleri ele

74 Diğer baskıları: Ankara: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2. bs., 2011; 3. bs., Ocak 2013.

75 Daktilo ile dizilmiş ve tarihsiz olan bu çalışmanın nâtamam bir nüshasını İSAM Kütüphanesinden temin ettik: *Kelâma Giriş*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, [t.y.], 41 s. (eksik).

76 Bu çalışma temin edilememiştir.

77 Mayıs 1975’te öğretim görevlisi olarak başladığı Atatürk Üniversitesi’nde on sekiz yıl, yani 1993’e kadar görev yapan Kaya, bu çalışmalarını 1982’den sonra, yani Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasından sonra kaleme almış olmalıdır. Zira *Kelâma Giriş* adlı çalışmasında “Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi” ifadesi yer almaktadır.

alınmıştır ki bu bölüm kitabın üçte ikisini oluşturmaktadır. Kitabın kaynakça kısmında Türkiye’de kelâma veya kelâm tarihine dair yazılan hiçbir akademik çalışmaya rastlamamaktayız.

[Giriş]: Kelâm İlimine Giriş; I. Bölüm (İlm-i Kelâmdaki Ana Mezhebler ve İhtilaf Ettikleri Ana Konular): i. İlm-i Kelâmdaki Ana Mezhebler, ii. İtikadi Mezheplerin İhtilaf Ettikleri Yedi Meselede Ehl-i sünnet’in Görüşü; II. Bölüm (Yaratılış, Hayat, Ölüm ve Sonrası): i. İmanın Şartları, ii. Yaratılış İnancı, iii. İnsan, iv. Mevt (Ölüm), v. Kabir Hayatı, vi. Kıyamet, vii. Öldükten Sonra Dirilmek, viii. Kur’ân-ı Kerîm’de Ba’s, ix. Sûr’a Üfleme, x. Kitapların Dağıtılması, xi. Mizan, xii. Sırat, xiii. Cennet ve Cehennem.

29- Hulusi Arslan, *Kelâm Tarihi ve Ekolleri*, Malatya: Medipres Yayınları, 2012.⁷⁸

30- Murat Serdar, *Kelâm Tarihi*, Kayseri: Kelâmiyat, Şubat 2012, 288 s.

Bu çalışmanın telif sebebine, içeriğine, üslûbuna ve önceki kelâm tarihi çalışmalarından hangi açıdan farklı olduğuna önsözde rastlamaktayız:

Elinizdeki kitap, bu ilim dalının doğuşu öncesinden başlayarak, şu zamana kadar geçen tarihî süreci anlatmaktadır. Kelâm Tarihi alanında geçmişten günümüze birçok değerli çalışma yapılmış, birçok kıymetli eser yazılmıştır. Bu yönüyle bu kitap onların bir tekrarı olarak görülebilir. Biz böyle bir hüküm ve yargının doğruluğunu tasdik ve kabul etmekle birlikte, önceki bilgileri kendi sentezimiz ve üslûbumuzla, yeniden ele almaya çalıştığımızı belirtmek isteriz. Şöyle ki:

Bu çalışma esas itibariyle giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Kelâmın tanımı, isimlendirilmesi ve bu ilmin doğuşunu hazırlayan sebepler üzerinde durulmuştur. Bundan sonra gelen üç bölümden Kelâmın doğuş öncesinden başlayarak, Mu’tezile Kelâmı ve Ehl-i sünnet Kelâmı tarihi, süreç olarak işlenmeye çalışılmış, bu bölümlerde mezheplerin itikadî görüşlerine mümkün oldukça girilmemeye gayret edilmiştir. Son bölümde ise belli başlı inanç mezheplerinin itikadî görüşleri özet olarak aktarılmıştır

(...) Kitabı kelâm tarihi alanında yapılan diğer çalışmalardan farklı kılan özelliği, konuların şemalar ve tablolar yardımıyla anlatılmasıdır. Konuların daha etkili anlatımı ve kavranması ve bilgilerin daha kalıcı olmasına yardımcı olacağı düşüncesi ile gerek konuların içinde ve gerekse kitabın sonunda tablolar ve şemalar kullanmayı tercih ettik.

Kitabın gerek sistematîği, gerek içeriği ve gerekse tablolulu anlatım yönteminin İlahiyat fakültelerinde okutulan “Kelâm Tarihi” derslerinde hem öğrencilerin hem de öğrencilerin pratik kullanımına yardımcı olacağı kanaatini taşıyoruz (s. 10-12).

Çalışmada mütekaddimîn dönemine ait on bir, müteahhirîn dönemine ait altı, felsefe ile iç içe geçmiş kelâm dönemine ait altı, şerhler ve haşiyeler dönemine ait yirmi iki, yeni ilm-i kelâm dönemine ait on iki olmak üzere toplamda

⁷⁸ Bu çalışma temin edilemediğinden değerlendirmeye alınamamıştır.

elli yedi kelâmcıya yer verilmiştir. Yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VIII ve IX. yüzyıllara ait kimse bulunmamakta olup X. yy.da üç, XI. yy.da sekiz, XII. yy.da altı, XIII. yy.da üç, XIV. yy.da dört, XV. yy.da sekiz, XVI. yy.da üç, XVII. yy.da iki, XVIII. yy.da iki, XIX. yy.da üç ve XX. yy.da on beş kelâmcı ele alınmıştır. Kitapta geçen ilk kelâmcı Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 935), sonuncu ise Fazlurrahman (ö. 1988)'dir.

Bir giriş ve dört bölümden oluşan eserin içeriği şu şekildedir: Giriş (Kelâm İlminin Tanımı ve Kelâmın Doğuşunu Hazırlayan Sebepler); I. Bölüm (Kelâm Öncesi Dönem): i. Erken Dönem İtikadî Oluşumlara Etki Eden Faktörler, ii. Erken Dönem İtikadî Grupların Doğuşu; II. Bölüm (Mu'tezile Kelâmının Doğuşu ve Bundan Sonra Ortaya Çıkan Gruplar): i. Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı, ii. Mu'tezile Kelâmının Doğuşu, iii. Rafizî Mezheplerin Ortaya Çıkışı, iv. Mücessime ve Müşebbihe (Kerrâmiyye'nin Çıkışı); III. Bölüm (Ehl-i sünnet Kelâmı ve Geçirdiği Evreler): i. Ehl-i sünnet Kelâmının Doğuşu, ii. Ehl-i sünnet Kelâmının Geçirdiği Evreler: a. Müttekaddimîn Dönemi, b. Mütteahhirîn Dönemi ve Felsefî Kelâm, c. Felsefe ile İç İç Geçmiş Kelâm Dönemi, d. Şerhler ve Haşiyeler Dönemi, e. Yeni İlm-i Kelâm Dönemi; IV. Bölüm (Belli Başlı İtikadî Mezhepler ve Genel Görüşleri): i. Hâricîler, ii. Şîa, iii. Kaderiyye, iv. Cebriyye, v. Mürcie, vi. Mu'tezile, vii. Ehl-i sünnet Kelâmı: a. Eş'arîlik, b. Mâtürîdîlik, c. Eş'arî ve Mâtürîdî Arasındaki Farklılıklar.

31- Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelâm El Kitabı*, 1. bs., Ankara: Grafiker Yayınları, Ağustos 2012, 728 s.⁷⁹

Kolektif bir çalışmanın ürünü olan bu kitap, kelâm tarihi ve sistematik kelâma ilaveten günümüz kelâm problemlerini de ele alan bir içeriğe sahip olmakla kendi alanında ayrı bir yerde durmaktadır. Yayınlandığı yıl itibariyle şimdide dek içerik olarak en geniş muhtevaya sahip olan eser, birinci bölümde kelâmın tarihini -XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllar hariç- başlangıcından günümüze kadar getirmiş, ikinci bölümde sistematik kelâmın üç temel konusu olan ilahiyat, nübüvvet ve âhîret konularına, üçüncü bölümde de daha önceki çalışmalarda yer almayan günümüz kelâm problemlerine değinmiştir. Memzuc türün en iyi ikinci örneği sayabileceğimiz çalışmanın planı oturmuş bir yapıya sahiptir: I. Bölüm: Kelâm Tarihi, II. Bölüm: Sistematik Kelâm, III. Bölüm: Günümüz Kelâm Problemleri. Böylece planı ve muhtevası itibariyle Cemalettin Erdemci'nin eserindeki (*Kelâm İlmine Giriş*, 2009) plan ve muhteva bir adım daha ileriye taşınarak "Kelâm Tarihi" ve "Sistematik Kelâm"a "Günümüz Kelâm Problemleri" de eklenmiştir. Buna ilaveten Batıda kelâma ilişkin çalışmalara da ilk defa bu eserde yer verilmiştir.

79 Diğer baskıları: Ankara: Grafiker Yayınları, 2. bs., 2012; 3. bs., 2013; 4. bs., 2015; 5. bs., Ağustos 2016, 680 s. Çalışmada yer alan yazarlar: Ramazan Altıntaş, İlyas Çelebi, Şaban Ali Düzgün, Mehmet Evkuran, Cağfer Karadaş, Osman Karadeniz, Metin Özdemir, Mevlüt Özler, Temel Yeşilyurt, Özcan Taşçı. Beşinci baskıda (2016) Rabiye Çetin de yazarlar arasına katılmıştır.

Ayrıca yeni baskısında yeni bir yazar daha katılarak yazar sayısı on bire çıkmış, çalışmanın bazı kısımları çıkarılmış, çalışmaya bazı kısımlar da eklenerek eserde güncelleme yapılmıştır. Editörün kaleme aldığı önsözde çalışmanın içerik ve amacına dair şu ifadeler yer almaktadır:

(...) Bu sebeple de, elinizdeki kitap, Kelâmın hem klasik veri tabanını dikkate alan hem de yaşadığımız anın bizden beklentilerini hesaba katan bir içerikle yazılmıştır. Farklı Üniversitelerden alanında yetkin isimlerce yazılan bölümler, Kelâmın entelektüel arka planını ortaya koymakla birlikte güncel bazı sorunları da ele almaktadır.

Bu anlamda elinizdeki eser, üniversitelerimizin hem lisans hem de lisansüstü öğrencilerinin el altı rehber kitabı olacak kapsamda tasarlanmıştır. Kitabın Kelâm Tarihi kısmı ayrı tutulacak olursa, Sistematik Kelâm ve Günümüz Kelâm Problemleri kısımları ise ortalama okuyucuya da hitap edecek şekilde yazılmıştır (s. 16-17).

Üç bölümden oluşan çalışmanın içeriği şu şekildedir:

I. Bölüm (Kelâm Tarihi): i. Kelâm Tarihi, ii. Kelâm'ın İlimler Hiyerarşisindeki Yeri, iii. İlk Kelâm Tartışmaları ve İnanç Grupları: a. Başlangıç Dönemi İnanç Grupları, b. Sistematik Dönem Kelâm Okulları: Mu'tezile: Önemli İsimler, Temel İlkeler ve Ana Eserler, iv. Ehl-i sünnet, v. Selefiyye, vi. Eş'arî Kelâm Okulu, vii. Mâtürîdîlik: Önemli İsimler ve Temel İlkeler, viii. İmam Mâtürîdî ve Semerkant Bölgesinde Ana Düşünce, ix. Mâtürîdîlik-Eş'arîlik Karşılaştırması, x. Çağdaş Kelâm Düşüncesi (Son 200 Yıllık Kelâmcıları, Temel Tartışmalar ve Ana Eserler), xi. Batı'da Kelâm'a İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirilmesi [yeni baskıda: Tanzimat'tan Günümüze Kelâm'ı Yenileme Çalışmaları],⁸⁰ II. Bölüm (Sistematik Kelâm): i. Varlık, ii. İlâhî İsim ve Sıfatlar, iii. Allah-Âlem İlişkisi: Yaratma, iv. İmanın Mahiyeti, v. İman-Amel İlişkisi ve Büyük Günah (Kebire) Etrafındaki Tartışmalar, vi. Bilgi Kuramı, vii. Delil ve Delillendirme Yöntemleri, viii. Nübüvvet ve Vahiy, ix. Vahiy ve Kur'an, x. Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi, xi. Halku'l-Kur'an (Kur'an'ın Yaratılmışlığı Meselesi), xii. Mecaz, Teşbih ve Temsil, xiii. Muhkem-Müteşabih, xiv. Nâsîh-Mensûh ve Kelâmî Değeri, xv. İnsan Fiilleri, xvi. Hidâyet ve Dalâlet, xvii. Ta'dîl ve Tecvîr, xviii. Tefvik-Hızlan, Lütuf, xix. Fiillerin Sonuçları/Mütevellidât ve Tab' Düşüncesi, xx. Salah-Aslah Meselesi, xi. Hüsün ve Kubuh, xxii. Kader/Takdir: Her Şeyin Bir Ölçüye Göre Yaratılması, xxiii. İmamet/Politik Teoloji, xxiv. Kıyamet, xxv. Ölüm Sonrasına İlişkin Teoriler, xxvi. Rü'yettullah Tartışması; III. Bölüm (Günümüz Kelâm Problemleri):⁸¹

80 Özcan Taşçı'ya ait bu son kısım ("Batı'da Kelâm'a İlişkin Çalışmalar ve Değerlendirilmesi") yeni baskıda (2016) yine aynı yazara ait olan bir önceki kısmın ("Çağdaş Kelâm Düşüncesi") altına konmuş ve buraya Rabiye Çetin'e ait yeni bir kısım ("Tanzimat'tan Günümüze Kelâm'ı Yenileme Çalışmaları") eklenmiştir.

81 Yeni baskıda bu bölümde bazı başlıklar çıkarılıp bazı yeni başlıklar eklenmiş. Buna göre üçüncü bölümün yeni baskıdaki son hâli şu şekildedir: III. Bölüm (Günümüz Kelâm Problemleri): i. İnkârcı Akımların Genel Bir Kitiği, ii. Kötülük Problemi, iii. Nihilizm ve Değer Tanımsızlık Sorunu, iv. Fetret, v. Yeni Dinî Akımlar ve Nübüvvet Yapılan Saldırıları, vi. İnançta Kriz Alanları,

i. Gayb Âlemi ve Gaybî Varlıklar, ii. İnkârcı Akımların Genel Bir Kritiği, iii. Kötülük Problemi, iv. Nihilizm ve Değer Tanımsızlık Sorunu, v. Fetret, vi. Yeni Dinî Akımlar ve Nübüvvet Yapılan Saldırıları, vii. Satanizm, viii. Globalizm ve Dinlerin/Dinî Değerlerin Geleceği, ix. Kur'an'ın Değer Sistemi ve Kadın Algımız, x. Din-Bilim İlişkisi, xi. Hz. İsa Hakkındaki Tartışmalar, xii. Çevre Ahlâkı ve Ekoloji, xiii. Ecel ve Ömür, xiv. Ölüm ve Sonrası, xv. Reenkarnasyon/Tenâsüh Düşüncesi, xvi. Cennet ve Cehennem (Ebediliklerine İlişkin Tartışma).

32- Osman Karadeniz (ed.), *Sistemantik Kelâm*, 1. bs., İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (DEUZEM), Aralık 2012, 264 s.

İlahiyat Lisans Tamamlama Programı (İLİTAM) çerçevesinde Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi tarafından ders kitabı olarak hazırlanan bu çalışmayı, Osman Karadeniz, Mehmet İlhan ve Murat Memiş birlikte kaleme almışlardır. İlk iki ünite kelâm ilminin oluşum sürecine, bu süreçte oluşan gruplara ve sonraki ekollere dair kelâma giriş ve kelâm tarihi çerçevesi sunulduktan sonra diğer ünitelerde sistemantik kelâmın konularına yer verilmiştir.

İLİTAM çerçevesinde yayınlanan ikinci eser olan bu çalışma⁸² on iki üniteden oluşmakta olup her ünitenin sonunda kaynaklar ve kavramlar sözlüğü bulunmaktadır: I. Ünite: Kelâm İlmi ve Doğuşu, II. Ünite: Kelâm Okulları, III. Ünite: Kelâm İlminde Bilgi Meselesi, IV. Ünite: Varlık, V. Ünite: Allah'ın Varlığı, VI. Ünite: Allah-Âlem İlişkisi, VII. Ünite: Allah-İnsan İlişkisi, VIII. Ünite: Nübüvvet, IX. Ünite: İman ve Mâhiyeti, X. Ünite: Ruhani Varlıklar, XI. Ünite: Âhiret ve Ahvâli, XII. Ünite: İslâm Düşüncesinde Yönetim: İmamet.

33- Selim Özarslan, *Yeni Programa Göre Düzenlenmiş Kelâm Tarihi*, 1. bs., Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, Mart 2013, xiv+201 s.⁸³

Eserin adında da yer aldığı üzere ders kitabı olarak hazırlanan çalışmanın içeriğine dair yazarın önsözde yer alan cümlelerine bakmak yeterli olacaktır:

(...) Biz de, işte bu ekolleri kronolojik bir sırayla ortaya koymayı hedef edindik. Kelâm okullarının ortaya çıkış nedenlerini, bu kelâm ekollerinin kelâmcılarının biyografik tanımlarını, hangi ekole mensup olduklarını ve kelâm anlayışlarının oluşmasına etki eden metodlarını belirtmeye çalıştık (s. v).

Çalışmada Mu'tezile dönemine ait on altı, mütekaddimîn dönemi Eş'arî kelâmcılarına ait altı, müteahhirîn dönemi Eş'arî kelâmcılarına ait on iki, Mâtürîdî kelâmcılarına ait yirmi, yeni ilm-i kelâm dönemine ait iki olmak üzere toplamda

vii. Kur'an'ın Değer Sistemi ve Kadın Algımız, viii. Din-Bilim İlişkisi, ix. Hz. İsa Hakkındaki Tartışmalar, x. Çevre Ahlâkı ve Ekoloji, xi. Ecel ve Ömür, xii. Ölüm ve Sonrası, xiii. Reenkarnasyon/Tenâsüh Düşüncesi, xiv. Cennet ve Cehennem (Ebediliklerine İlişkin Tartışma).

82 Önceki çalışma: Ahmet Akbulut (ed.), *Sistemantik Kelâm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (ANKUZEM), 1. bs., 2005.

83 Diğer baskısı: Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. bs., 2015.

elli altı kelâmciya yer verilmiş. Yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VIII. yy.da iki, IX. yy.da dokuz, X. yy.da on, XI. yy.da yedi, XII. yy.da sekiz, XIII. yy.da dört, XIV. yy.da beş, XV. yy.da beş, XVI. yy.da iki, XVII. yy.da iki, XIX. yy.da bir, XX. yy.da bir kelâmci ele alınmıştır. Kitapta geçen ilk kelâmci Vâsil b. Atâ (ö. 748), sonuncu ise İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946)'dir.

Dört bölüm ve bir ekten oluşan çalışmanın muhtevası şu şekildedir: I. Bölüm (Giriş): i. Kelâm İlminin Tanımı, Konusu, Gayesi, İslâm İlimleri İçindeki Yeri, Kelâm'ın Geçirdiği Devirler ve Doğuşuna Tesir Eden Sebepler, ii. Kelâm İlmi'nin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler ve İlk Fikri Hareketler; II. Bölüm (İlk Ortaya Çıkan Başlangıç Dönemi Kelâm Ekolleri): i. Hâricilik, ii. Şîlik, iii. Mürcie, iv. Kaderiyye, v. Cebriyye/Cehmiyye, vi. Müşebbihe ve Mücessime, vii. Kerrâmiyye, viii. Neccâriyye; III. Bölüm (Sistematik Dönem Kelâm Ekolleri): i. Mu'tezile, ii. Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat: a. Selefiyye, b. Eş'arilik, c. Matürîdilik; IV. Bölüm (Yeni İlm-i Kelâm Dönemi): i. Yeni İlm-i Kelâm Döneminin Özellikleri ve İlk Temsilcileri: a. İsmail Hakkı İzmirli, b. Sırrı Giridî, ii. Günümüzde Kelâmî Sorunlar; Ek: İman ve Mahiyeti.

34- Cağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, 1. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, Eylül 2013, 407+62 s.⁸⁴

Karadaş'ın bu çalışması önceki kelâm tarihi çalışmalarına nazaran bazı farklar içermektedir. Öncelikle bölümlendirmede kelâm mezhepleri temel alınmış ve ilk defa “Kerrâmiyye Kelâm Okulu” müstakil bir bölüm olarak incelenmiştir. Yazarın önsözde bu hususa dikkat çektiğini görmekteyiz:

(...) elinizde bulunan *Anahatlarıyla Kelâm Tarihi* özellikle kelâm mezhepleri esas alınarak kaleme alınmış bir kelâm tarihidir. Bu meyanda kelâm ilmini en iyi yansıtan Mu'tezile, Kerrâmiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye şeklinde dört mezhep esas alınmış ve bunlar üzerinden tarihî hiyerarşi içinde kelâm ilminin gelişim süreci takip edilmeye çalışılmıştır (s. 10-11).

Ayrıca İcî'nin *Akâid-i Adudiyye*'si (s. 182) ile Ömer Neseffî'nin *Akâid*'i (s. 263) tercüme edilerek metin içerisinde sunulmuştur. Mâtürîdilik “Semerkant Hanefî Kelâm Okulu” başlığı altında sunulmuş ve ilk kez bu çalışmada Hanefilik vurgusu yapılmıştır. Diğer bir husus kitabın sonunda “el-Muhtasar fî Târîhi İlmi'l-Kelâm ve'n-Nusûsi'l-Kelâmiyye” başlığı altında ilm-i kelâmın ve oluşumunun anlatıldığı ve devamında da beş klasik metnin bulunduğu Arapça bir ek yer almıştır.

Giriş, beş bölüm, bir ek ve sonunda Arapça metinlerin yer aldığı çalışmanın muhtevası şu şekildedir: Giriş (Kelâm Yolunda): i. Kelâm İlmi, ii. İslam Dini, iii. Mezhepleşme Serüveni, iv. Kelâm İlminin Başlangıcı; I. Bölüm (Mu'tezile Kelâm Okulu): i. Mu'tezile'nin Doğduğu Zemin, ii. Mu'tezile İsminin Ortaya Çıkışı, iii. Mu'tezile'nin İlk Dönemi ve Ekolleri; iv. Mihne Süreci, v. Mu'tezile'nin İkinci Dönemi, vi. Mu'tezile İnanç Esasları, vii. Değerlendirme; II. Bölüm (Kerrâmiyye Kelâm Okulu): i. Kerrâmiyye'nin Çıkışı ve Yayılışı, ii. Mezhep Tasniflerindeki Yeri,

84 Diğer baskıları: İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. bs., Mart 2014; 3. bs., 2015; 4. bs., Şubat 2017.

iii. İtikadî Görüşleri, iv. Değerlendirme; III. Bölüm (Eş'arî Kelâm Okulu): i. Oluşum Süreci, ii. Mütekaddimîn Dönem, iii. Müteahhirîn Dönem, iv. Eş'arî İnanç Esasları [*Akâid-i Adudiyye* Tercümesi], v. Değerlendirme; IV. Bölüm (Semerkant Hanefî Kelâm Okulu Matürîdîlik): i. Kûfe'den Maverâünnehir'e Hanefîlik, ii. Matürîdîliğin Oluşturduğu Kültürel Zemin, iii. Bölgedeki Mezhepler ve Sünnîlik, iv. Semerkant Kelâm Okulunun Oluşumu, v. Matürîdî ve Mezhebin Tanınması, vi. Mezhebin Önde Gelen Temsilcileri, vii. Matürîdî İnanç Esasları [*Akâid-i Nesefiyye* Tercümesi], viii. Değerlendirme; V. Bölüm (Yeni İlm-i Kelâm): i. Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Kelâm, ii. Cumhuriyet Döneminde Kelâm, iii. Günümüzde Kelâm İlminin Temel Sorunları, iv. Değerlendirme; Ek: (Kelâm Düşünce Tarihinde Mürcie): i. İrcâ Kavramı, ii. İrcânın Kapsamı, iii. Mürcî Sayılanlar, iv. Nispet Edilen Görüşler, v. Mürcie'nin Mezhepliği Meselesi, vi. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Mürcie, vii. Değerlendirme; Ek: (el-Muhtasar fî Târîhi İlmi'l-Kelâm ve'n-Nusûsi'l-Kelâmiyye): i. *el-Fıkhü'l-Ekber*, Ebû Hanife; ii. *el-Usûlü'l-Hamse*, Kâdî Abdülcebbar; iii. *Akîdetü'l-Kerrâmiyye*; iv. *el-Akâidü'l-Adudiyye*, İcî; v. *Metnü'l-Akâid*, Nesefî.

35- Recep Ardoğan, *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*, İstanbul: KLM, 2013.⁸⁵

Bu çalışmada öne çıkan hususlardan biri kelâm tarihi ve sistematik kelâma ilaveten kelâm ilmine üçüncü bir alanın, sosyal bilimlere ait bulguların kelâmî bir yaklaşımla ele alınıp yorumlanması demek olan sosyal kelâm alanının açılmasıdır (s. 40-41). Biri kelâm tarihi diğeri sistematik kelâm konularını içeren iki kitaplık serinin⁸⁶ ilk kitabı olarak hazırlanan çalışmanın telif sebebi, metodu ve muhtevasına dair Ardoğan'ın önsözdeki şu ifadeleri bizlere fikir vermektedir:

Bu kitap ilahiyat lisans öğrencileri için kaleme alınmıştır. Bu nedenle de konuyla ilgili geniş malumat vermek yerine özet bilgilerle yetinilmiştir. Belli başlı kelâmcılar konu edilmiş, onların kelâm alanında ve günümüzde ulaşan eserlerinden bazıları hakkında bilgi verilmiştir. Mezheplerin görüşleri, ortak noktalar ve ayrımlar dikkate alınarak verilmiştir. Kelâmcıların görüşleri özetlenirken de onların mensup oldukları mezhebin akidesi doğrultusunda tekrarladıkları görüşlerden, kendi farklı düşüncelerine değinilmeye özen gösterilmiştir. İleri sürdüğü görüşler, temel aldığı bilgi ve fikirlerle kelâmın doğuşuna katkıda bulunan ilk isimler üzerinde daha çok durulması, bu noktayla ilgilidir (s. 5-6).

Çalışmada Kaderiyye'ye ait iki, Cehmiyye-Cebriyye'ye ait iki, Mu'tezile ekolüne ait on, Selefiyye'nin icmâl devrine ait beş, Selefiyye'nin tafsil devrine ait iki, Ehl-i sünnet'in kelâmlaşma dönemine ait dört, Mâtürîdiyye ekolüne ait altı, Eş'ariyye'nin mütekaddimîn dönemine ait altı, Eş'ariyye'nin müteahhirîn dönemine ait altı, cem ve tahkik (şerh ve haşiye) dönemine ait altı ve kelâm ilminde

85 Diğer baskıları: İstanbul: KLM, 2. bs., 2015, 271 s; göz. geç. 3. bs., 2017, 319 s. Değerlendirmede gözden geçirilmiş üçüncü baskı esas alınmıştır.

86 Kelâm I: *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*, 2013; Kelâm II: *Delillerden Temellere Sistematik Kelâm ve Güncel İtikadî Sorunlar*, 2014.

yenilenme dönemine ait üç olmak üzere toplamda elli iki âlime yer verilmiştir.⁸⁷ Âlimleri yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VII. yy.da bir, VIII. yy.da dört, IX. yy.da yedi, X. yy.da sekiz, XI. yy.da dokuz, XII. yy.da dört, XIII. yy.da beş, XIV. yy.da beş, XV. yy.da iki, XVI. yy.da iki, XVII. yy.da iki, XIX. yy.da bir ve XX. yy.da iki âlim ele alınmıştır. Kitapta geçen ilk kelâmcı Ma'bed el-Cühenî (ö. 80/699), sonuncu ise Bediüzzaman Said Nursi (ö. 1960)'dir.

Sonunda kelâm ilmine ait terimler sözlüğünün verildiği çalışma giriş ve dokuz bölümden ibarettir: Giriş: i. Kelâm İlminin Tanımı, ii. Konusu, iii. Amaçları, iv. Verilen Farklı İsimler, v. Başlıca Hususiyetleri, vi. İslam İlimleri İçindeki Yeri, vii. Günümüzde Kelâm İlminin Üç Alanı; I. Bölüm (Kelâm İlminin Doğuşundaki Âmiller): i. İç Etkenler, ii. Dış Etkenler: Yabancı Din ve Kültürlerin Etkisi;⁸⁸ II. Bölüm (Kelâm Öncesi Fırkalaşmalar): i. İlk Ayrılık Olayı: Havâric, ii. Gulât-ı Şîa, iii. Mürcie, iv. Müşebbihe, v. Kaderiyye; III. Bölüm (Felsefi Nitelikte İnanç Tartışmaları ve İlk Kelâm Ekolleri):⁸⁹ i. Cehmiyye-Cebriyye, ii. Mu'tezile, iii. Zeydiyye, iv. İmamiyye Şîası (İsnâaşeriyye); IV. Bölüm (Ana Bünyede (Ehl-i sünnet) Farklılaşmalar): i. Ehl-i sünnet'te Kelâma Direnç: Selefiyye, ii. Ehl-i sünnet'te Kelâmlaşma (Yol Açanlar), iii. Mâtürîdîlerin ve Eş'arîlerin Selefiyye'den Ayrıldığı Hususlar, iv. Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye Arasındaki İhtilaflar; V. Bölüm (Ehl-i sünnet Kelâm Ekolleri): i. Mâtürîdiyye, ii. Eş'ariyye'nin Doğuşu ve Mütেকaddimîn Devri; VI. Bölüm: Eş'ariyye Kelâmında Mütעהahirîn Devri; VII. Bölüm: Selefiyye'de Tafsîl Devri; VIII. Bölüm: Cem ve Tahkik (Şerh ve Haşiye) Dönemi; IX. Bölüm (Kelâm İlminde Yenilenme): i. Kelâm İlminde Yenilenmeyi Gerektiren Gelişmeler, ii. Yeni İlm-i Kelâm Devrindeki Katkılar/Gelişmeler, iii. Kelâm İlminde Sabitler ve Değişkenler Ayrımı, iv. Mevcut ile Olması Gereken Arasında Kelâm.

36- Osman Oral, *Sistematik Kelâm*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2014, 258 s.⁹⁰

Bu çalışma sistematik kelâmın üç temel konusu olan ilahiyat, nübüvvet ve âhiret bölümlerinin konularını ele almıştır.

Giriş ve dört bölümden oluşan çalışmanın konu planı şu şekildedir:⁹¹ Giriş (Kelâm İlmi, Konusu, Amacı ve Metodu): i. Kelâm İlmi, ii. Konusu, iii. Gaye ve Amaçları, iv. Diğer İlimlerle İlişkisi, v. Farklı İsimleri, vi. Kelâm Denilmesinin Sebepleri, vii. Yöntem ve Metodları; I. Bölüm (Varlık, Bilgi, Hükümler ve İman): i. Varlık, ii. Bilgi, iii. Hükümler ve İstidlâl, iv. İman; II. Bölüm (Allah'ın Varlığı, Vahdaniyeti,

87 İkinci baskıda yer alan "Bış b. el-Mutemir" başlığı üçüncü baskıda çıkarılmış, ikinci baskıda yer almayan "Kemalpařazade" üçüncü baskıda eklenmiştir.

88 Son baskıda iki başlıkta incelenen bu I. bölüm, 2. baskıda beş kısımda ele alınmıştır: i. Ayet ve Hadislerin Özelliği, ii. Kavramların Farklı Anlamalarda Kullanılması, iii. İnsanın Yapısı, iv. Siyasi İhtilaflar, v. Yabancı Din ve Kültürlerin Etkisi.

89 2. baskıda: Felsefi Nitelikte Kelâm Tartışmaları.

90 Diğer baskısı: Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2. bs., 2015, 260 s.

91 Bazı başlıklarda tekrardan kaçmak için kısaltmaya gidilmiştir.

İsimleri, Sıfatları ve Fiilleri): i. Allah'ın Varlığı ve Sıfatları, ii. İsimleri, iii. Sıfatları, iv. Zâtî ve Subûtî Sıfatları, v. İnsanın Fiilleri ve İrade, vi. İnsan Fiillerinde Kudret, vii. İnsan Fiillerinde Yaratma ve Kesb, viii. Kader ve Kaza, ix. Hidâyet ve Dalâlet, x. Hayır ve Şer, xi. Hüsün ve Kubuh, xii. İlâhî Fiillerde Hikmet, xiii. Teklif-i mâ lâ yutâk, xiv. Salah ve Aslah, xv. Rızık, xvi. Ecel ve Ömür; III. Bölüm (Nübüvvet): i. Nübüvvet, Peygamber, Rasül ve Nebi, ii. Nübüvvetin Gerekliği ve Hikmet, iii. Peygamberlerin Ortak Görevleri, iv. Sıfatları, v. Sayısı ve İsimleri, vi. Peygamberlikte Fazilet, vii. Mûcize ve Şartları, viii. Diğer Olağanüstü Haller, ix. Kur'an'da Geçen Bazı Mûcizeler, x. Mûcize ve Kerâmet Arasındaki Farklar, xi. Hz. İsa'nın Kıyametten Önce Nüzülü, xii. Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin İsbatı, xiii. Hilafet-İmâmet, xiv. Halifenin Görevleri, xv. Hakları, xvi. Görev Süresi, xvii. Tayin ve Tesbiti, xviii. Halifede Aranan Şartlar ve Özellikler, xix. Fazilet Meselesi, xx. Şia'ya Göre Tayin Usulü, xxi. Hâricîlere Göre Seçim, xxii. Ehl-i sünnet'e Göre Seçim; IV. Bölüm (Âhiret): i. Âhirete İman, ii. Ecel ve Ölüm, iii. Kabir Hayatı, iv. Kıyamet, v. Yeniden Dirilme, vi. Haşr ve Maşer, vii. Amel Defteri, viii. Mizan, ix. Hesap, x. Havz-ı Kevser, xi. Şefaât, xii. Sırat Köprüsü, xiii. Cehennem, xiv. Araf, xv. Cennet, xvi. Cennet ve Cehennemın Yaratılışı ve Bekası, xvii. Ruyetullah.

37- Osman Oral, *Kelâm Tarihi ve Terimleri*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2014, 260 s.⁹²

Osman Oral'ın hazırladığı bu çalışma sistematik kelâma dair bir önceki çalışmasının kelâm tarihi ayağını oluşturmaktadır. Kelâm ilmine dair genel bir giriş yapıldıktan sonra kelâm ilminin doğuşu birinci bölümde, ilk ihtilaflar ve döneme damgasını vuran tartışmalar üzerinden ele alınmıştır. Bu meseleler bağlamında ortaya çıkan ilk gruplar, Selefiyye, Kerrâmiyye ve Mu'tezile de bu bölümde anlatılmıştır. İkinci bölüm tamamen Ehl-i sünnet kelâmına ayrılmış ve yeni ilm-i kelâm dönemi ile son bulmuştur. Çalışmanın yaklaşık yarısını kapsayan üçüncü ve son bölüm ise daha önce hiçbir çalışmada yer almayan kelâm terimlerine ayrılmıştır. Çalışmanın bir diğer farkı da tüm başlıkların soru cevap metodu ile oluşturulmuş olmasıdır. Neden böyle bir metot tercih ettiğini yazarımız önsözde ifade etmiştir:

Elinizdeki *Kelâm Tarihi* adlı kitap klasik kelâm geleneğine bağlı olarak hazırlanan “Kelâm” veya “Kelâm Tarihi” gibi diğer kitaplarda olduğu gibi bu çalışmada da konular sistematik ele alınmış, ancak diğerlerinden farklı olarak konular soru cevap metoduyla anlatılmıştır. Zira soru cevap metodu zihinlerde birçok probleme çözüm sunmakta, okuyucunun konuyu iyi kavramasına ve problemleri çözümünde yardımcı olabilmektedir (s. 11).

Çalışmada Mu'tezile ekolüne ait on üç, Ehl-i sünnet'in ilk dönemine ait dört, mütekaddimîn dönemine ait on bir, müteahhirîn dönemine ait altı, felsefe ile memzuc kelâm döneme ait altı, şerh ve haşiyeler dönemine ait yirmi üç ve yeni

92 Kitap 2014 yılında büyük boy (260 s.) ve küçük boy (329 s.) olmak üzere iki çeşit basılmış. 2015 yılında yapılan ikinci basımında ise isminde küçük bir değişikliğe gidilmiştir: *Kelâm Tarihi (Terimleri)*, [2. bs.], Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2015, 260 s.

ilm-i kelâm dönemine ait on dört olmak üzere toplamda yetmiş yedi kelâmcıya yer verilmiştir. Yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VIII. yy.da dört, IX. yy.da sekiz, X. yy.da altı, XI. yy.da dokuz, XII. yy.da yedi, XIII. yy.da üç, XIV. yy.da dört, XV. yy.da sekiz, XVI. yy.da üç, XVII. yy.da üç, XVIII. yy.da iki, XIX. yy.da üç ve XX. yy.da on yedi kelâmcı ele alınmıştır. Kitapta geçen ilk kelâmcı Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), sonuncu ise Fazlurrahman (ö. 1988)'dir.

Soru ve cevap metodu ile hazırlanan ve giriş ile üç bölümden oluşan çalışmanın içeriği şu şekildedir:⁹³ Giriş (Kelâm İlmi): i. Kelâm İlmi Ne Demektir? ii. Konusu Nedir? iii. Gaye ve Amaçları Nelerdir? iv. Diğer İlimlerle İlişkisi Nasıldır? v. Farklı İsimleri Var mı? vi. Kelâm Denilmesinin Sebepleri Nelerdir? vii. Yöntem ve Metodları Nasıldır? I. Bölüm (İlk İhtilaflar ve Kelâmın Doğuşu): i. Hz. Peygamber Döneminde Kelâm İlmi Var mıydı? ii. Kelâm İlmîni Doğuran Sebepler Nelerdir? iii. İlk İhtilaflar Nelerdir? iv. Cemel, Sıffin ve Hakem Olaylarından Sonra Ortaya Çıkan Kelâmî Problemler Nelerdir? v. Yetmiş Üç Fırka Hadisinden Ne Anlamalıyız? vi. Mezheplerin Genel Tasnifi Nasıldır? vii. Hâricîler Nasıl Ortaya Çıktı? viii. Hâricîlerin Özellikleri ve İlk Hâricî Fırkalar Hangileridir? ix. Kaderle İlgili Tartışmalar Ne Zaman Başlamıştır? x. Kader Konusunda Mezhepleri Nasıl İnceleyebiliriz? xi. İman Konusunda Görüşleri Nasıl Tasnif Edebiliriz? xii. Cebriyye Nasıl Ortaya Çıkmıştır? xiii. Ca'd b. Dirhem'in Görüşleri Nelerdir? xiv. Kaderiyye'nin Ortaya Çıkışı ve Görüşleri Nelerdir? xv. Mürcie Nasıl Ortaya Çıkmış? xvi. Şîa Nasıl Ortaya Çıktı? xvii. İmâmiyye-İsnâaşeriyye-Caferiyye'nin Görüşleri Nelerdir? xviii. Gulat-ı Şîa Ne Demektir, Görüşleri Nelerdir? xix. Zeydiyye Mezhebi ve Görüşleri Nelerdir? xx. İsmâiliyye'nin Ortaya Çıkışı ve Görüşleri Nelerdir? xxi. Dürzilik ve Görüşleri Nelerdir? xxii. Keysâniyye'nin Belli Başlı Görüşleri Nelerdir? xxiii. Nusayriliğin Ortaya Çıkışı ve Görüşleri Nelerdir? xxiv. Babilik ve Bahailiğin Görüşleri Nelerdir? xxv. Selefiyye Nedir ve Görüşleri Nelerdir? xxvi. Kerrâmiyye'nin Görüşleri Nelerdir? xxvii. Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı ve Fikirlerini Anlatır mısınız? xxviii. Mu'tezile'nin Doğuşunu Hazırlayan Etkenler Nelerdir? xxix. Önemli Mu'tezili Âlimler Kimlerdir? II. Bölüm (Ehl-i sünnet Kelâmı): i. Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat Ne Demektir? ii. Prensibleri Nelerdir? iii. İlk Âlimleri Kimlerdir? iv. Ehl-i sünnet Kelâmı Nasıl Doğdu? v. Eş'ariliğin Zuhuru Nasıl Olmuş? vi. Temel Görüşleri Nelerdir? vii. Mâtürîdîliğin Tarihi Sürecini Anlatır mısınız? viii. Eş'arilerle Mâtürîdîler Arasındaki Farklar Nelerdir? ix. Mütেকaddimîn Dönemi ve Âlimleri Kimlerdir? x. Mütעהahirîn Döneminin Özellikleri Nelerdir? xi. Mütעהahirîn Dönemi Âlimleri Kimlerdir? xii. Felsefe ile Memzuc Kelâm Döneminin Özellikleri ve Âlimleri Kimlerdir? xiii. Şerh ve Haşiyeler Döneminin Özellikleri ve Âlimleri Kimlerdir? xiv. Yeni İlm-i Kelâm Döneminin Özellikleri Nelerdir? III. Bölüm (Kelâm Terimleri): Alfabetik sıra ile iki yüz elliden fazla terimin ele alındığı madde başlıkları yer almaktadır.

93 Bazı başlıklarda tekrardan kaçınmak için kısaltmaya gidilmiştir.

38- Temel Yeşilyurt, Murat Serdar, Harun Işık, *Başlangıcından Günümüze Kelâm Tarihi*, Kayseri: Kardeşler Form Ofset Baskı, 2014, vii+270 s.

Kolektif tarzda hazırlanan ilk kelâm tarihi kitabı olan bu çalışma daha önce Murat Serdar tarafından hazırlanan çalışmanın (*Kelâm Tarihi*, 2012) bazı değişikliklere gidilerek yeniden düzenlenmiş hâli olup bu çalışmada bölüm sayısı üçe indirilmiş, başlıklar daha sadeleştirilmiş ve eser daha yalın ve daha sistematik hale getirilerek esere ders kitabı formatı kazandırılmıştır. Bölümlendirilmesi, içeriği ve tabloları ile ders kitabı olarak hazırlanmış en planlı çalışmalardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmanın telif sebebine, üslûbuna ve önceki kelâm tarihi çalışmalarından hangi açıdan farklı olduğuna önsözde değinilmiştir:

Elinizdeki kitap, Kelâm ilminin doğuşundan önceki süreçle birlikte günümüze kadar geçen kelâm tarihini konu edinmiştir. Bu alanda geçmişten günümüze birçok değerli çalışma yapılmış, kıymetli eser yazılmıştır. Bu yönüyle bu kitap onların bir tekrarı olarak değerlendirilebilir. Biz böyle bir hüküm ve yargının doğruluğunu tasdik ve kabul etmekle birlikte, önceki bilgileri kendi sentezimiz ve üslûbumuzla yeniden ele almaya çalıştığımızı belir[t]mek isteriz.

(...) Kitabı kelâm tarihi alanında yapılan diğer çalışmalardan farklı kılan özelliği, konuların daha etkili anlatımı ve kavranması ve bilgilerin daha kalıcı olmasına yardımcı olacağı düşüncesi ile uygun görülen yerlerde şemalar ve tablolar halinde sunumudur. Kitabın gerek sistematığı, gerek içeriği ve gerekse tablolular anlatım yönteminin İlahiyat fakültelerinde okutulan “Kelâm Tarihi” derslerinde hem öğreticilerin hem de öğrencilerin pratik kullanımına yardımcı olacağı kanaatini taşıyoruz (s. ii-iii).

Çalışmada Mu'tezile'ye ait on iki, Şîa'ya ait yedi, Ehl-i sünnet'in mütekaddimîn dönemine ait on bir, müteahhirîn dönemine ait otuz dört ve yeni ilm-i kelâm dönemine ait on bir olmak üzere toplamda yetmiş beş kelâmcıya yer verilmiştir. Yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VIII. yy.da dört, IX. yy.da altı, X. yy.da sekiz, XI. yy.da on, XII. yy.da yedi, XIII. yy.da üç, XIV. yy.da beş, XV. yy.da sekiz, XVI. yy.da üç, XVII. yy.da iki, XVIII. yy.da iki, XIX. yy.da üç ve XX. yy.da on dört kelâmcı ele alınmıştır. Kitapta geçen ilk kelâmcı Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), sonuncusu ise Bediüzzaman (ö. 1960)'dır.

Giriş ve üç bölümden oluşan eserin içeriği şu şekildedir: Giriş (Ana Hatlarıyla Kelâm İlmi): i. Tanımı, ii. İsimlendirilmesi, iii. Doğuşunu Hazırlayan Sebepler; I. Bölüm (Kelâm Öncesi İtikadî Fırkalar Dönemi): i. İtikadî Oluşumların Varlık Kazanma Nedenleri, ii. Kelâm Öncesi İtikadî Fırkalar; II. Bölüm (Kelâm İlminin Doğuşu ve Kelâm Ekolleri): i. Mu'tezile, ii. Şîa, iii. Müşebbihe ve Mücessime; III. Bölüm (Ehl-i sünnet Kelâmı): i. Ehl-i sünnet Kelâmının Doğuşu, ii. Ehl-i sünnet Kelâmının Evreleri: a. Mütekaddimîn Dönemi, b. Müteahhirîn Dönemi, c. Yeni İlm-i Kelâm Dönemi; iii. Eş'arîliğin İnanç Esasları, iv. Mâtürîdîliğin İnanç Esasları, v. Eş'arî ve Mâtürîdî Düşünce Arasındaki Temel Farklar; [Ek:] Tablolar.

39- Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere: Sistemantik Kelâm ve Güncel İtikadî Sorunlar*, 1. bs., İstanbul: KLM, 2014, viii+408 s.⁹⁴

Ardoğan tarafından biri kelâm tarihi diğeri sistemantik kelâm konularını içeren iki kitaplık serinin⁹⁵ ikinci kitabı olarak hazırlanan çalışmanın telif sebebi, metodu ve muhtevasına dair önsözdeki şu ifadeler bizlere fikir vermektedir:

Bu kitap, ilahiyat fakültelerinde ders kitabı olarak yararlanılması için kaleme alınmıştır. Bu nedenle, bazı konular, kelâm ilminin doğrudan ilgili olduğu yönüyle ele alınmıştır. (...) doğrudan kelâmın konusu olmayan hususlarda, ayrıntıya girilmemiştir.

Kıtapdaki bölümlerin sıralamasında, el-İcî'nin *el-Mevâkıf*ında olduğu gibi, kelâmcıların aklıyyat konuların[dan] başlayarak ilahî kelâmı aklen delillendirdikten sonra, semiyat konularını işleyen sistematiğine uyulmuştur. (...) kitapta, farklı görüşleri olduğu gibi resmetmek gerektiği düşünülmüştür. Usûl olarak, ikna yerine delilin esas olduğu, her biri zannî bir dizi delil sıralamak yerine katî bir delil serdetmenin doğru olduğu göz önünde bulundurulmuştur.

Bu kitapta konuların anlaşılır olması için fikirler arasındaki bağlantılar gösterilmeye çalışılmış; bilgilerin ayrı maddeler olarak değil, birinden diğere ulaşılabilir fikirler olarak öğrenilmesi hedeflenmiştir. Bilgilerin birbirinden ayrı ezber bilgileri değil, kelâm ekollerinin belli bir yöntem ve anlayış çerçevesinde ortaya koyduğu birbiriyle sistemleşen görüşler, bazıları diğer bazılarına temel oluşturan bilgiler olduğu gösterilmiştir. (...)

Güncel meselelere yer verilmiş, çağdaş insanın inanç buhranlarına cevap oluşturabilecek izahlar yapılmaya çalışılmıştır. (...)

Ayrıca, ayet ve hadislere daha çok yer vermeye; başlıca görüşleri akli ve nakli delilleriyle tartışmaya önem verilmiştir. Cedel mantığıyla ileri sürülen içi boş delillendirmeler çoğunlukla terk edilmiştir. (...) Ayrıca, tartışılan meselelerde farklı görüş sahiplerinin isimlerini sıralamak, ayrıntı olarak kabul edilmiştir.

Tablolar ve şekiller yoluyla konu özetlenirken, bunun öğrenmeyi kolaylaştırıcı olduğu düşünülmüştür (s. iii-iv).

Sistemantik kelâm konularından uluhiyyet, nübüvvet ve meâda ilaveten, önceki çalışmada⁹⁶ bahsedilen ve sistemantik kelâmın bu üç alanı dışında yeni bir alan olan sosyal kelâmın konusu olarak siyaset konusunun da yer aldığı çalışmanın muhtevası şu şekildedir: I. Bölüm (Mebâdî): i. Hüküm, ii. Delil,⁹⁷ iii. Bilgi, iv.

94 Eserin adı dış kapakta ve jenerikte "Güncel İnanç Sorunları" şeklinde yer alırken iç kapakta "Güncel İtikadî Sorunlar" şeklinde yer almış. Biz, kitap isimlendirmede iç kapak esas alındığı için onu tercih ettik. Diğer baskısı: İstanbul: KLM, gözden geçirilmiş 2. bs., 2016, x+438 s. Değerlendirmede gözden geçirilmiş ikinci baskı esas alınmıştır.

95 Kelâm I: *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*, 2013; Kelâm II: *Delillerden Temellere Sistemantik Kelâm ve Güncel İtikadî Sorunlar*, 2014.

96 Recep Ardoğan, *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*, İstanbul: KLM, 2013.

97 "Delil" kısmı ikinci baskıda ilave edilmiştir.

Varlık (Malumun Sınıflandırılması); II. Bölüm (Uluhiyyet): i. İnkârcı İnançlar,⁹⁸ ii. İsbât-ı Vâcib, iii. Allah'ın Birliğinin Delilleri, iv. Allah-Âlem İlişkisi Konusunda Farklı İnançlar, v. İlahî Sıfatlar; III. Bölüm (Kader ve Ef'âl-i İbâd): i. Kader Kavramı, ii. İlahî İradenin Kapsamı ve İlahî Emirle İlişkisi, iii. Beşerî İrade, iv. Beşerî Güç (İstîtâat) ve Fiille İlişkisi, v. Kesb Kavramı, vi. Rızık Kavramı, vii. Ecel Kavramı, viii. Kulun Saîd (Mutlu) ya da Şakî (Mutsuz) Oluşu, ix. Kaza-Kader Meselesinin Değerlendirmesi, x. İhdâ ve İdlâl (Hidayet Etme ve Dalalette Bırakma); IV. Bölüm (Tadil ve Tecvir/İlahî Adalet):⁹⁹ i. Hasen ve Kabih, ii. Hikmet, iii. Kötülük Problemi ve Adl-i İlahî, iv. Aslahiyye (Mümkün Âlemlerin En İyisi); V. Bölüm (Nübüvvet/Peygamberlik): i. İnsanların Peygamberlere İhtiyacı, ii. İlahî Hikmet ve Vücub Açısından Nübüvvet, iii. Kesbîlik ve Vehbîlik Açısından Nübüvvet, iv. Nebi-Rasul Kavramları, v. Peygamberlerin Üstünlüğü, vi. Nübüvvetin Evrenselliği, vii. Peygamberlerin Sıfatları, viii. Nübüvvetin Delili Olarak Mûcize; VI. Bölüm (İlahî Kitaplar); VII. Bölüm (Melekler, Cinler ve Şeytan): i. Melekler, ii. Cinler, iii. İblis, iv. Varlık ve Kutsal Konusundaki Bazı Sapmalar; VIII. Bölüm (Meâd/Âhiret): i. Kıyamet ve Âhiretin İmkânı, ii. Berzah ve Kabir Azabı, iii. Kıyamet ve Âhiret Ahvali, iv. Tenasüh İnancının Temelsizliği; IX. Bölüm (el-Esmâ ve'l-Ahkâm/İman Kavramı ve İman Açısından İnsanların Durumu): i. İman Tanımı, ii. İman-Amel İlişkisi, iii. İmanda Artma ve Eksilme, iv. Müminlerin İmanda Eşitliği, v. İman-İslam İlişkisi, vi. İmanda İstisna ("İnşâallah Müminim" Demek), vii. Değerlendirme: İmanın Yapısal Özellikleri, viii. İman Açısından İnsanların Konumları, ix. Tekfir ve İman-Küfür Sınırnı Belirleme;¹⁰⁰ Ek: Siyaset (İmamet-Hilafet):¹⁰¹ i. Siyasetin Kelâm İlmindeki Yeri, ii. Siyaset Tarihindeki Farklı Anlayışlar, iii. İslâm'da İlkesel Açıldan Siyaset.

40- Osman Oral, *Kelâm: Tarihi ve Görüşler*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2015, 421 s.

İlköğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretmenliği bölümü (DKAB) için ders kitabı olarak hazırlanan bu çalışma, yazarın daha önce yayınlanan kelâm tarihi ile sistematik kelâm adlı çalışmalarının birleştirilmiş halidir. Ancak bu birleştirme gerçekleştirilirken bazı bölümlerin çıkarılması, bazı yeni bölümlerin de eklenmesi suretiyle birtakım değişikliklere gidilmiştir. Buna göre *Kelâm Tarihi (Terimleri)* adlı eserin üçüncü bölümü olan "Kelâm Terimleri" bölümü çıkarılmış, "Ehl-i sünnet Kelâmı" başlıklı ikinci bölümde ele alınan kelâmcılara Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971)'in eklenmesiyle kelâmcı sayısı yetmiş sekize ulaşmıştır. *Sistematik Kelâm* kitabından ise "Varlık, Bilgi, Hükümler ve İman" başlıklı birinci bölüm çıkarılmış,

98 "İnkârcı İnançlar" kısmı ikinci baskıda ilave edilmiştir.

99 İlk baskıda "Tadil ve Tecvir/Ahlak Kelâmı".

100 Son iki kısım ("İman Açısından İnsanların Konumları", "Tekfir ve İman Küfür Sınırnı Belirleme") yerine ilk baskıda "İmanla Çelişen Nitelikler", "İman Küfür Sınırnı Belirleme (Tekfir)" başlıkları yer almıştır.

101 İlk baskıda "Siyaset Kelâmı -Sosyal Kelâmın Temel Bir Konusu Olarak Siyaset-".

bu bölüm içindeki bazı kısımlar yeni kitapta üçüncü bölümün içine dahil edilmiş ve bölüm adı “İman ve Mahiyeti, Allah’ın Varlığı, Birliği, Sıfatları ve Filleri” olarak yenilenmiştir. Ayrıca kitaba yeni olarak “Meleklerle İman” bölümü eklenmiştir. Yeni haliyle giriş ve altı bölümden oluşan kitabın içeriği –daha önceki iki çalışmada detaylarına girildiği için burada tekrar edilmeksizin– şu şekildedir:

Giriş: Kelâm İlmi; I. Bölüm: İlk İhtilaflar ve Kelâmın Doğuşu; II. Bölüm: Ehl-i sünnet Kelâmı; III. Bölüm: İman ve Mahiyeti, Allah’ın Varlığı, Vahdaniyeti, Sıfatları ve Filleri; IV. Bölüm: Nübüvvet; V. Bölüm: Meleklerle İman (Melek, Cin, Ruh ve Şeytan); VI. Bölüm: Âhiret.

41- İsmail Şık (ed.), *Kelâm I: Kelâm Tarihi Kelâm Okulları*, 1. bs., Ankara: Gece Kitaplığı, Nisan 2015, ix+220 s.¹⁰²

İsmail Şık, İsmail Yürük, Nail Karagöz, İbrahim Kaplan¹⁰³ tarafından ortak hazırlanan bu çalışma, dört kitap olarak yayınlanması planlanan serinin¹⁰⁴ birinci kitabıdır.

Çalışmada Mu‘tezile’ye ait on üç, Eş‘arî kelâm ekolüne ait on üç, Mâtürîdî kelâm ekolüne ait on beş ve Yeni İlm-i Kelâm dönemine ait dört olmak üzere toplamda kırk beş kelâmcıya yer verilmiş. Yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VIII. yy.da iki, IX. yy.da beş, X. yy.da yedi, XI. yy.da altı, XII. yy.da dokuz, XIII. yy.da iki, XIV. yy.da beş, XV. yy.da üç, XVII. yy.da iki, XIX. yy.da bir ve XX. yy.da üç kelâmcı ele alınmıştır. Kitapta geçen ilk kelâmcı Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), sonuncusu ise İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946)’dır.

İlk baskıda üç bölümden¹⁰⁵ oluşan kitap ikinci baskıda dokuz bölümde ele alınmış olup ilk baskıdaki birinci bölüm yeni baskıda iki bölüme, üçüncü bölüm ise altı bölüme ayrılmış, ikinci bölümde herhangi bir ayrılma olmamış fakat bazı alt başlıkları yeni oluşturulan altıncı bölümün içerisine konulmuştur. Kitabın bu yeni bölümlendirme aşamasında ilk baskıdaki bazı bölümlerin alt başlıkları yeni baskıda bölüm adına çevrilmiş, bu esnada bazılarının adları değiştirilmiştir. Ayrıca son kısma da Tâceddin es-Sübkî (ö. 1370)’nin *Kasîdetü’n-Nûniyye* adlı eserinin Matürîdî-Eş‘arî arasındaki görüş ayrılıklarını içeren yirmi altı beyti aslı

102 Diğer baskısı: Ankara: Gece Kitaplığı, genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 2. bs., Şubat 2017.

103 İkinci baskıda iki yazar daha eklenmiştir: Ömer Sadıker, Hamdi Akbaş.

104 Kelâm I: Kelâm Tarihi Kelâm Okulları; Kelâm II: Kelâm Metodolojisi; Kelâm III: Sistemantik Kelâm 1; Kelâm IV: Sistemantik Kelâm 2. Seriden şimdiye kadar birinci ve dördüncü kitaplar yayınlanmış olup ikinci ve üçüncü kitaplar henüz yayınlanmamıştır.

105 İlk baskının (2015) içeriği şu şekildedir: I. Bölüm (Kelâm İlmine Giriş): i. “Kelâm” Kelimesinin Anlamı, ii. Kelâm İlminin İsimlendirilmesi, iii. Kelâm İlminin İsimlendirilme Süreci; II. Bölüm (Kelâm İlminin Teşekkül Süreci): i. Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı Nedenleri, ii. Selef Dönemi Dinî Tavrılar, iii. Ehl-i sünnet Kelâmının Tarihsel Gelişimi: a. Mütেকaddimîn Dönemi, b. Mütעהhîrîn Dönemi, c. Yeni İlm-i Kelâm Dönemi; III. Bölüm (Kelâm Okulları): i. Düşünce Hareketleri ve İnanç Grupları: a. Fikri ve Siyasi Hareketler, b. İnanç Grupları, ii. Kelâm Okulları: a. Mu‘tezile, b. Ehl-i sünnet.

ve tercümesi ile verilmiştir. Buna göre genişletilmiş ve gözden geçirilmiş ikinci baskının muhtevası şu şekildedir:

I. Bölüm (Kelâm İlmine Giriş): i. “Kelâm” Kelimesinin Anlamı, ii. Kelâm İlminin İsimlendirilme Süreci, iii. Kelâm İsimlendirmesi; II. Bölüm (Kelâm İlmi ve Diğer İlimlerle İlişkisi): i. Tanımlanması, ii. Konusu, iii. Gayesi, iv. Önemi, v. Diğer İlimlerle Diyalogu; III. Bölüm (Kelâm İlminin Ortaya Çıkış Nedenleri): i. Müslümanlar Arasındaki Siyasî ve Fikrî İhtilaflar, ii. İslâm’ı Savunma Psikolojisi, iii. Felsefî Akımlar ve Tercüme Hareketleri, iv. Selef Dönemi Dinî Tavırlar; IV. Bölüm (Düşünce Hareketleri ve İnanç Grupları): i. Fikrî ve Siyasî Hareketler, ii. İnanç Grupları; V. Bölüm (Mu‘tezile): i. İsimlendirmesi, ii. Ortaya Çıkışını Hazırlayan Sebepler, iii. Altın Çağı (Mihne Dönemi), iv. Önemli Temsilcileri ve Görüşleri, v. Temel Görüşleri, vi. İslâm Düşüncesine Katkıları; VI. Bölüm (Ehl-i sünnet): i. Ehl-i sünnet Kavramı, ii. Ehl-i sünnet Kelâmının Teşekkülü, iii. Ehl-i sünnet Kelâmının Tarihsel Gelişimi; VII. Bölüm (İmam Eş‘arî ve Eş‘arîlik): i. Eş‘arî Kelâm Okulunun Oluşum Süreci, ii. Mütakaddimîn Dönemi Eş‘arî Kelâmcıları, iii. Müteahhirîn Dönemi Eş‘arî Kelâmcıları, iv. Eş‘arîliğin Temel Görüşleri; VIII. Bölüm (İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik): i. Mâtürîdîlik (Hanefî-Mâtürîdîlik), ii. Mâtürîdî Düşüncenin Tarihi-Kültürel Zeminini, iii. Mâtürîdî Düşüncenin Fikrî Arka Planı: Hanefîlik, iv. Mâtürîdî: Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmindeki Yeri, v. Mâtürîdîliğin Temel Görüşleri; IX. Bölüm (Eş‘arîlik ve Mâtürîdîlik Arasındaki İhtilaflar): i. İhtilafları Konu Edinen Eserler, ii. İhtilaf Edilen Konular, iii. Sübkî’nin *el-Kasîdetü’n-Nûniyyesi*.

42- Hulusi Arslan, Mustafa Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, Ankara: TDV Basımevi, Eylül 2015, x+426 s.¹⁰⁶

Hulusi Arslan ve Mustafa Bozkurt tarafından sistematik kelâm tarzında hazırlanan çalışmanın yöntemi ve muhtevasına dair önsözdeki şu ifadeler bizlere fikir vermektedir:

Kelâm ilminin öğretimine yönelik şu ana kadar ülkemizde hazırlanmış birçok eser bulunmaktadır. Bu çalışma hazırlanırken bütün bu eserlerden yararlanılmıştır. Bazı konuların daha da geliştirilmesi hedeflenmiştir. Varlık, Bilgi ve İstidlal Yöntemleri başlıklarıyla daha sistematik bir giriş denemesi yapılarak; ana konular izah edilirken kavramsal izahlardan sonra problemlerin ortaya çıkışına yer verilmiş ve mezheplerin görüşleri akli ve nakli delilleriyle birlikte incelenmeye çalışılmıştır. Böylece öğrencinin kelâm meselelerini objektif bir tarzda öğrenmesi amaçlanmıştır (s. ix-x).

Bir giriş ve üç bölümden oluşan kitabın içeriği şu şekildedir: [Giriş] (Sistemik Kelâma Giriş): A. Kelâm’da Varlık Nazariyesi: i. Varlığın Kavramsal Boyutu, ii. Varlık Alanları, iii. Varlığın Kısımları, iv. Varlık-Mahiyet İlişkisi, v. Âlem (Cevher

106 Diğer baskısı: Ankara: TDV Basımevi, 2. bs., Ekim 2016, viii+426 s.

ve Araz); B. Kelâm'da Bilgi Nazariyesi: i. Bilginin İmkânı, ii. Bilginin Tanımı, iii. Bilginin Kaynakları, iv. Bilginin Türleri; C. Kelâm'da Hükümler ve İstidlal Yöntemleri: i. Hükümler, ii. Delil ve İstidlal Yöntemleri; D. Kelâm'da İman Problemi: i. İmanın Hakikati, ii. İmanın Sınıflandırılması, iii. İmanda Artma ve Eksilme, iv. İman-İslam İlişkisi, v. İman-Amel İlişkisi, vi. Tasdik ve İnkâr Açısından İnsanlar; I. Bölüm (İlâhiyyât): A. Allah'ın Varlığı ve Sıfatları: i. Allah'ı Bilmenin İmkânı, ii. Allah'ı Bilmenin Mahiyeti, iii. Allah'ın Varlığına İnanma İhtiyacı, iv. Allah'ın Varlığının Delilleri, v. Allah'ın İsimleri, vi. Allah'ın Sıfatları; B. İnsan Fiilleri: i. İnsan Fiillerinde İradenin Rolü, ii. İnsan Fiillerinde Kudretin Rolü: İstîtaat, iii. İnsan Fiillerinde Yaratma ve Kesb, iv. Kader ve Kaza; C. Diğer İlâhiyyât Konuları: i. Hidayet ve Dalalet, ii. Hayır-Şer, iii. Hüsün ve Kubuh, iv. Hikmet ve İllet, v. Teklif, vi. Aslah ve Lütuf, vii. Rızık Meselesi, viii. Ecel Meselesi; II. Bölüm (Nübüvvât): i. Nübüvvet Meselesinin Ortaya Çıkışı, ii. Nübüvvet, Risalet ve Bi'set Kavramı, iii. Resul ile Nebi Arasındaki Fark, iv. Nübüvvetin İmkânı, v. Nübüvvetin Gerekliliği, vi. Peygamberlerin Özellikleri, vii. Peygamberlerin Sayı ve İsimleri, viii. Peygamberlikte Üstünlük Meselesi, ix. Peygamberliğin İspatı ve Mûcize, x. Peygamberlik ve Vahiy, xi. Peygamberliğin Sona Ermesi; III. Bölüm (Sem'iyât/Âhiret): i. Âhirete İman, ii. Âhiret Kavramı, iii. Ruhun Neliği ve Ölüm Olgusu, iv. Kabir Hayatı, v. Kıyamet, vi. Âhiret Ahvali.

43- İsmail Şık, İsmail Yürük (ed.), *Kelâm IV: Sistematik Kelâm 2: Nübüvvet, Meâd*, 1. bs., Ankara: Araştırma Yayınları, Mart 2016, 270 s.

Sekiz yazarlı¹⁰⁷ ortak hazırlanan bu çalışma, dört kitap olarak yayınlanması planlanan serinin dördüncü kitabıdır. Her bir bölümü farklı isimler tarafından kaleme alınan bu kitap, daha önce yayınlanan *Kelâm El Kitabı*¹⁰⁸ adlı çalışmadan sonra kolektif tarzda hazırlanan ikinci çalışmadır. Bu cilt -adından da anlaşılacağı üzere- sistematik kelâmın nübüvvet ve âhiret bölümlerini ve bunların konularını içermektedir. Henüz tamamlanmamış olan ve şimdiye kadar iki kitabı (1. ve 4. cilt) yayınlanan serinin, tamamlandığında en sistemli, en planlı kitap olacağını söyleyebiliriz.

Önsözde çalışmanın telif sebebine ve hazırlanma tarzına dair şu ifadeler yer almaktadır:

(...) ilahiyat fakültelerinin öğrencileri başta olmak üzere alanla ilgili okuma ve araştırma yapan her kesime hitap etmesini arzuladığımız bu çalışmamızı, bir grup akademisyen olarak ortak bilgi birikimi ve eğitim tecrübemiz çerçevesinde sunmaktan mutluluk duyarız.

Bu kitabı, bir yandan bizden önce bu sahada kaleme alınmış kıymetli hocalarımızın değerli eserlerinden istifade ederek, diğer yandan farklı bakış açıları

107 İsmail Şık, İsmail Yürük, Nail Karagöz, İbrahim Kaplan, M. Selim Yılmaz, Rabiye Çetin, Ömer Sadıker, Hamdi Akbaş.

108 Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelâm El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

ve ilave bilgiler ekleyerek yazmaya karar verdik. Geçmiş dönemlerde yazılan çok kıymetli eserler bizim için rehber oldu. Ancak onlarla sınırlı kalmadık. Mümkün oldukça özgün olmaya, ana kaynakları kullanmaya, bizce önemli olan mevzuları öne çıkarmaya çalıştık (s. 9).

Giriş: Ahit Geleneğinde Nübüvvet Müessesesi; I. Bölüm (Nübüvvet): i. Nübüvvetin İmkânı, ii. Nübüvvetin Gerekliliği, iii. Nübüvvetin İspatı; II. Bölüm (Nübüvvetle İlgili Bazı Kavram ve Konular): i. Nebî ve Resul, ii. Vahiy ve İlham, iii. Vahiy ve Melek, iv. Ulü'l-Azm Peygamberler, v. Peygamberlerin Görev ve Sorumlulukları, vi. Peygamberlerin Ortak Özellikleri, vii. Peygamberlerin Meleklerden Üstünlüğü, viii. Peygamberlerin Sayıları ve Vahiyler; III. Bölüm (Mûcize): i. Mûcize Kavramı, ii. Mûcizenin İmkânı, iii. Mûcize Çeşitleri, iv. Diğer Olağanüstü Olaylar; IV. Bölüm (Hz. Muhammed'in Peygamberliği): i. Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin İspatı, ii. Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Evrenselliği, iii. Hz. Muhammed'in Son Peygamber Oluşu (Hatm-i Nübüvvet); V. Bölüm (Peygamberlikle Bağlantılı Bazı Konular): i. Nübüvvet Konusundaki Bazı Yanılgılar, ii. Din ve Siyaset (İmamet/Hilafet), iii. İyi ve Kötünün (Hüsün ve Kubuh) Peygambersiz Bilinebilmesi Problemi; VI. Bölüm (Meâd): i. Ölüm ve Sonrası; VII. Bölüm (Kıyamet): i. Kıyametin Mahiyeti, ii. Kıyamet Alâmetleri, iii. Kıyamet Alâmetlerinin Değerlendirilmesi; VIII. Bölüm (Âhiret Günü ve Âhirete İman): i. Âhiret Kavramı, ii. Bir İnanç Esası Olarak Âhirete İman, iii. Kelâm Tarihinde Âhirete İlişkin Tartışmaların Sistematiği, iv. Âhiretin Varlığının İmkânı, v. Kur'an'da Âhiretin Varlığının Delilleri; IX. Bölüm (Âhiret Hayatı): i. Kıyamet ve Ba'sın İmkânı, ii. Ba's/Ölümden Sonra Diriliş, iii. Ma'dumun İadesi, iv. Haşir ve Mahşer, v. Tartı/Mizan, vi. Sırat; X. Bölüm (Şefaât): i. Şefaât Kavramı; XI. Bölüm (Cennet ve Cehennem): i. Cennet ve Cehennemin Yarattılmışlığı, Sonlu ve Sonsuz Oluşu, ii. Cehennem, iii. A'râf, iv. Cennet, v. Havuz, vi. Rû'yetullah/Allah'ın Görülmesi.

44- Orhan Şener Koloğlu, *Kelâm Tarihine Giriş*, Bursa: Emin Yayınları, 2016, 176 s.

Bu çalışma, adında “Giriş” kelimesinin geçtiği ilk ve tek kelâm tarihi kitabıdır. Şimdiye dek yapılan çalışmalarda sadece “Kelâma Giriş” şeklinde kullanılan başlıklandırma, ilk defa bir tarih çalışması için “Kelâm Tarihine Giriş” şeklinde kullanılmıştır. Kelâm tarihinin iki dönemde (mütekaddimîn, müteahhirîn) değerlendirildiği çalışmada, ikinci dönem olan müteahhirîn dönemi -yeni ilm-i kelâm dönemini de içine alarak- günümüze kadar gelen ve hâlâ devam etmekte olan bir dönem olarak görülmüştür. Çalışma bu yönü ve iddiasıyla diğer kelâm tarihi çalışmalarından farklı bir çerçeve çizmektedir. Eseri farklı kılan diğer bir husus Mâtürîdiyye kısmında “Osmanlı Döneminde Mâtürîdîlik ve Osmanlı Kelâmı” başlığı altında Osmanlı'da kelâm ilminin Mâtürîdî ekseninde mi yoksa Eş'arî ekseninde mi geliştiği tartışmasına ilk defa yer vermesidir. Said Yazıcıoğlu'nun çalışmasında (*Kelâm Ders Notları*, 1987) da “Osmanlılarda Kelâm İlmi” başlığı altında Osmanlı döneminde medreselerde okutulan kelâm kitapları tanıtılmış ve bu dönemdeki kelâm öğretimi özellikle şerh-üşâhiye bağlamında tenkide tabi tutulmuştu. Koloğlu ise Osmanlı-Kelâm ilişkisine farklı açıdan yaklaşmıştır.

Gerek üslubu ve tarzı gerekse muhtevası itibarıyla öz, yalın ve sade bir çalışma olan bu kitap hakkında önsözde yazarın şu ifadeleri yer almaktadır:

(...) Elinizdeki bu kitap, kelâm tarihine lisans düzeyinde giriş seviyesinde bilgi vermeyi amaçlayan bir eserdir. Hedef kitlesi lisans seviyesinde bu ilmi okumaya başlayanlar olduğu için derin akademik beklentileri karşılama iddiasında değildir. Olabildiğince tartışmalardan uzak, ortak kabul görmüş bilgilere dayalı olarak genel ve sağlıklı bir temel oluşturmayı hedeflemektedir. Fakat yine de sınırlı noktalarda özgün bakış açılarını içermektedir.

Eserin yazımında kelâm literatüründe yaygın kabul edilen Mütেকaddimîn-Müteahhirîn ayrımı temel alınmıştır. Aslında modern dönemi de kuşatan Yeni İlm-i Kelâm dönemi içerdiği paradigma değişikliği iddiası nedeniyle ayrı bir bölüm olarak ele alınmayı hak etmektedir. Ancak peşinde olduğu arayışın hâlâ devam etmesi ve henüz son sözün söylenmemesi bu dönem hakkında net bir hüküm vermeyi mümkün kılmamaktadır. Bu sebeple bu dönem de müteahhirîn kapsamında mütalaa edilmiştir. Ayrıca okuyucunun kelâm hakkında bir fikir edinebilmesi için mukaddime bahislerini içeren bir giriş kısmı eklenmiştir (s. 10).

Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmanın içeriği şu şekildedir: Giriş (Mukaddime Bahisleri): i. Kelâm İlminin Tanımı, ii. Konusu, iii. Verilen Diğer İsimler, iv. Kelâm Denilmesinin Sebepleri, v. Gaye ve Faydası, vi. Mertebesi ve Önemi; I. Bölüm: (Mütেকaddimîn Dönemi): i. Kelâm İlminin Doğuşu: a. Hz. Peygamber Dönemi ve Kelâm, b. Kelâm İlminin Doğuşuna Zemin Hazırlayan Sebepler, ii. İlk Kelâmcılar: a. Ma'bed el-Cühenî, b. Gaylân ed-Dımaşkî, c. Ca'd b. Dirhem, d. Cehm b. Safvân, e. Hasan-ı Basrî, f. Ebû Hanîfe, iii. Mu'tezile: a. Tarih, b. Doktrin, iv. Ehl-i sünnet Kelâmı: a. Teşekkül, b. Ana Mezhepler: Selefiyye, Eş'ariyye, Mâtürîdiyye, c. Doktrin, d. Literatür; II. Bölüm (Müteahhirîn Dönemi): i. Gazzâlî ve Kelâm-Felsefe İlişkisi, ii. Fahreddin er-Râzî ve Felsefî Kelâm, iii. Şerh ve Haşiyecilik Dönemi, iv. Yeni İlm-i Kelâm Dönemi.

45- Ramazan Yıldırım (ed.), *Kelâm Tarihi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017, 320 s.

Ömer Aydın, Ramazan Yıldırım, Fikret Soyal, Mustafa Can, Rıdvan Özdiñç, M. Yuşa Yaşar, A. Fikri Yavuz tarafından ortak hazırlanan çalışmaya dair önsözde şu ifadeler yer almaktadır:

Kelâm Tarihi ismini taşıyan bu eser giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Kelâm ilmiyle ilgili genel bilgilere yer verildi. Birinci ana bölümde sistematik dönem öncesi Kelâm ilmi ve tarihiyle ilgili gördüğümüz Kelâm ilminin teşekkül öncesi dönemi, kelâmî yorumların ortaya çıkışı ve farklı yorumlanan bazı olaylar, oluşum dönemi ekolleri (Haricilik, Şiilik, Cebriyye, Mürcie) ve farklı yorumlanan bazı kelâmî konular, kelâm ilminin geçirdiği dönemler ve yeni ilm-i kelâm gibi konular ele alındı. Sistematik dönem kelâm ekolleri ana başlıklı ikinci bölümde ise Mu'tezile, Selefiyye, Eş'arilik ve Mâtürîdilik gibi oluşum-

ların teşekkül süreçleri, öncü âlimleri ve temel kelâmî görüşleri ve Eş'arîlik ile Mâtürîdîlik arasındaki görüş ayrılıkları gibi hususlara [konulara] yer verilmiştir.

(...) elinizdeki *Kelâm Tarihi* isimli eser, İlahiyat Fakültelerinin müfredatı gözönünde bulundurularak ders kitabı formatında yayına hazırlanmıştır (s. 12-13).

Çalışmada Mu'tezile'ye ait on üç, Eş'arî kelâm ekolüne ait on dört, Mâtürîdî kelâm ekolüne ait dokuz olmak üzere toplamda otuz altı kelâmciya yer verilmiş. Yüzyıllara göre değerlendirdiğimizde VIII. yy.da iki, IX. yy.da beş, X. yy.da altı, XI. yy.da dokuz, XII. yy.da altı, XIII. yy.da üç, XIV. yy.da iki, XV. yy.da dört, XVII. yy.da bir kelâmci ele alınmıştır. Kitapta geçen ilk kelâmci Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), sonuncu ise Beyazîzâde Ahmed Efendi (ö. 1687)'dir.¹⁰⁹

Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmanın muhtevası şu şekildedir: Giriş (Kelâm İlmi ve İsimleri); I. Bölüm: (Sistemik Dönem Öncesi Kelâm Tarihi): i. Kelâm İlminin Teşekkül Öncesi Dönemi, ii. Kelâmî Yorumların Ortaya Çıkış Sebepleri, iii. Hz. Peygamber Sonrası Sahabe Arasındaki İlk İhtilaflar, iv. Oluşum Dönemi Kelâm Ekolleri, v. Farklı Yorumlanan Bazı Kelâmî Konular, vi. Kelâm İlminin Geçirdiği Dönemler, vii. Yeni İlm-i Kelâm Dönemi; II. Bölüm (Sistemik Dönem Kelâm Ekolleri): i. Mu'tezile, ii. Selefiyye, iii. Eş'arîlik, iv. Mâtürîdîlik, v. Eş'arîlik ile Mâtürîdîlik Arasındaki Temel Görüş Ayrılıkları.

Yeni İlm-i Kelâm Dönemi'nin "Sistemik Dönem Öncesi Kelâm Tarihi" başlığı altında yer alması anakronik bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

46- Ömer Aydın (ed.), *Sistemik Kelâm*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017, 430 s.

Ömer Aydın, Ramazan Yıldırım, Fikret Soyal, Mustafa Can, Rıdvan Özdiñç, M. Yuşa Yaşar, A. Fikri Yavuz tarafından ortak hazırlanan bu çalışma, kelâm tarihine dair aynı yazarlar tarafından yazılan önceki çalışmanın¹¹⁰ sistemik kelâm ayağını oluşturmaktadır. İlahiyat fakültelerinin müfredatı göz önüne alınarak ders kitabı formatında hazırlanan çalışmanın önsözünde ilk defa *sistemik kelâm* tabirine açıklama getirilmiştir:

Bu çalışmamızın adını oluşturan "Sistemik Kelâm" tabiri, esasen Batı'da ortaya çıkmıştır. Günümüzde ülkemizde de benimsenmiş ve ilahiyat fakültelerine aynı isimle bir ders konulmuştur. Sistemik kelimesi, bir şeyi bir sistem içinde ortaya koymaktır. Buradan hareketle sistemik kelâm, itikâdî konuları tasnif ederek bir sistem içinde izah eden bir ilim dalıdır (s. 16).

109 Çalışmada Yeni İlm-i Kelâm temsilcilerine müstakil bir bölümde (s. 122-128) kısaca değinilmiş fakat diğer kelâmçılar gibi ayrı ayrı müstakil olarak ele alınıp değerlendirilmediği için bu kelâmçılar burada dikkate alınmamışlardır.

110 Ramazan Yıldırım (ed.), *Kelâm Tarihi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

On bölümden oluşan ve her bir bölümü farklı isimler tarafından kaleme alınan bu kitap, kolektif tarzda hazırlanan üçüncü çalışmadır.¹¹¹ Gerek bölüm başlığı sayısı gerekse bölümlerinin adları bakımından daha önce Ahmet Akbulut editörlüğünde Ankara Üniversitesi tarafından Uzaktan Eğitim Merkezi İlahiyat Lisans Tamamlama Programı (İLİTAM) çerçevesinde hazırlanan çalışmanın¹¹² içeriğine benzemektedir:

I. Bölüm (Varlık): i. Varlık Kavramı, ii. Varlığın Hükümleri, iii. Delâlet Açısından Varlık Kavramı, iv. Varlık-Mâhiyet İlişkisi, v. Varlık Kavramının Zıddı: Adem, vi. Varlık Kategorileri: Cevher ve Araz, vii. Varlık ve Oluş: Fâil ve İllet, viii. Zaman Açısından Varlık: Kıdem ve Hudüs; II. Bölüm (Bilgi): i. Giriş, ii. Bilginin Tanımı, iii. Bilginin İmkânı, iv. Bilgi Çeşitleri, v. Bilgi Kaynakları; III. Bölüm (Deliller ve Yöntemler): i. Delil ve İstidlal, ii. Yöntemler; IV. Bölüm (Uluhiyyet): i. Giriş, ii. Allah'ın Varlığı ve Birliği, iii. Allah'ın Sıfatları, iv. Subutî Sıfatlar, v. Fiilî Sıfatlar, vi. Haberî Sıfatlar, vii. Allah'ın Görülmesi; V. Bölüm (Kader ve Kaza): i. Kader ve Kaza Kavramları, ii. Kur'an'da Kader, iii. Hadislerde Kader, iv. Kaderin Bir Problem Olarak Ortaya Çıkışı, v. Kelâm Ekollerinde Kader, vi. Kadere İman, vii. Kaderin Mahiyeti, viii. Kaderle İlgili Bazı Problemler; VI. Bölüm (İnsan Fiilleri): i. Fiil Kavramı, ii. İrade Kavramı, iii. Kudret Kavramı, iv. Halk ve Kesb, v. Mütevellidât; VII. Bölüm (Nübüvvet): i. Nebi ve Resül Kavramları, ii. Peygamber İçin Kullanılan Diğer Terimler, iii. Peygamber Göndermeyi İfade Eden Fiiller, iv. Vahiy, v. Peygamberlere İman, vi. Peygamber Göndermenin Hükümü, vii. Peygamberlerin Sıfatları, viii. Peygamberlik Hakkında Bazı Hususlar, ix. Fetret Ehlinin Durumu, x. Peygamberlerin Mucizeleri, xi. Hz. Muhammed'in Nübüvveti; VIII. Bölüm (Âhiret): i. Giriş, ii. Âhiret Kavramı, iii. Âhirete İman ve Önemi, iv. Âhiret Hayatı, v. Kıyamet Alametleri, vi. Birinci Sur ve Saat: Kâinatın Toptan Yok Oluşu, vii. İkinci Sur: Yeniden Diriliş, viii. Yeniden Dirilişten Sonraki Âhiret Ahvâli, ix. Cennet-Cehennem; IX. Bölüm (İmamet): i. Giriş, ii. İmamın Hükümü/Gerekliliği, iii. İmam Seçimi/Tayini, iv. İmamda Bulunması Gereken Şartlar, v. Efdaliyet Sıralaması; X. Bölüm (İman ve İslâm): i. Giriş, ii. İman ve İlgili Kavramlar, iii. Amel Kavramı, iv. İman-Amel İlişkisi, v. İmanda Artma ve Eksilme, vi. Taklidi İman, vii. İmanda İstisna.

111 Önceki iki çalışma: Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelâm El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012; İsmail Şık, İsmail Yürük (ed.), *Kelâm IV: Sistematik Kelâm 2: Nübüvvet, Meâd*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.

112 Ahmet Akbulut (ed.), *Sistematik Kelâm*, 1. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (ANKUZEM), Ekim 2005.

I. Dönem (1923-1949): Cumhuriyetin İlanı			
II. Dönem (1949-1959): Ankara Üniversitesi İlahiyatın Fakültesi'nin Açılışı			
1	[t.y.]	Yusuf Ziya Yörükân, <i>İlmi Kelâm Dersleri Ders Notları</i>	Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2	1955	Nafiz Danışman, <i>Kelâm İlmine Giriş ve Mutezile Mütekellimlerinden Amr bin Bahril Cahiz'in Kitaplarından Parçalar</i>	Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
III. Dönem (1959-1982): İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün Açılışı (Enstitüler Dönemi)			
3	1964	Ali Arslan Aydın, <i>İslâm İnançları ve Felsefesi (Tevhid ve Kelâm), Birinci Cilt: Genel Bilgiler ve İlahiyat</i>	Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası
4	[t.y.]	Muhammed Tancî, [çev. Bekir Topaloğlu], <i>[İstanbul] Yüksek İslam Enstitüsü 1. Sınıf İlm-i Kelâm Dersleri</i>	[y.y.]
5	1977	Durmuş Özbek, <i>Konya Yüksek İslam Enstitüsü 2. Sınıflar İçin Kelâm Dersleri (II. Bölüm) 1976-1977 Ders Yılı</i>	Konya: [y.y.]
6	1981	Bekir Topaloğlu, <i>Kelâm İlmi: Giriş</i>	İstanbul: Damla Yayınevi
IV. Dönem (1982-2008): Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakültelerine Dönüştürülmesi (Fakülteler Dönemi)			
7	1983	Arthur Stanley Tritton, çev. Mehmet Dağ, <i>İslâm Kelâmı</i>	Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
8	1986	Emrullah Yüksel, <i>Kelâm Dersleri: İlahiyat ve Nübüvvet</i>	Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
9	1987	M. Sait Yazıcıoğlu, <i>Kelâm Ders Notları</i>	Ankara: [y.y.]
10	1987	A. Saim Kılavuz, <i>Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş</i>	İstanbul: Ensar Neşriyat
11	1987	Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, <i>Kelâm Ders Notları</i>	Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
12	1992	Şerafeddin Gölcük, <i>Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler, Eserler</i>	Konya: Esra Yayınları
13	1994	Muhittin Bağçeci, <i>Kelâm İlmine Giriş</i>	Kayseri: Can Ofset Matbaacılık
14	1994	Cihat Tunç, <i>Sistematik Kelâm</i>	Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları
15	1995	İsa Yüceer, <i>Kelâm Ekoller ve Problemler</i>	Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi
16	1997	Mustafa Türkgülü, <i>Kelâm İlmi I: Genel Bilgiler, Tarihçe, Kişi, Görüş ve Eserler</i>	Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları
17	1998	Hüdaverdi Adam, <i>Bazı Kelâm Problemleri: Sistematik</i>	Sakarya: Değişim Yayınları
18	2001	Mehmet Bulut, <i>Kelâm Tarihi ve İtikadi Mezhepler</i>	İzmir: Tibyan Yayıncılık
19	2001	Cihat Tunç, <i>Kelâm İlminin Tarihçesi ve İlk Kelâm Okulları</i>	Kayseri: Netform Matbaacılık

20	2005	Emrullah Yüksel, <i>Sistemantik Kelâm</i>	İstanbul: İz Yayıncılık
21	2005	Ahmet Akbulut (ed.), <i>Sistemantik Kelâm</i>	Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (ANKUZEM)
22	2006	Muammer Esen, <i>Kelâm Tarihi: Kelâm Ekolleri ve Görüşleri</i>	Ankara: İlahiyat
V. Dönem (2008-2017): Yeni İlahiyat Fakültelerinin Açılışı (Yeni Fakülteler Dönemi)			
23	2009	Cemalettin Erdemci, <i>Kelâm İlmine Giriş</i>	İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları
24	2009	Hasan Mahmud eş-Şâfiî, <i>Kelâm'a Giriş</i>	İstanbul: Değişim Yayınları
25	2009	Hüseyin Tunçbilek, <i>Kelâm Okulları Ders Notları: Bazı Kelâm Ekolleri ve Belli Başlı Görüşleri</i>	Şanlıurfa: Şanlıurfa İlahiyat Vakfı Yayınları
26	2010	Ulvi Murat Kılavuz, Ahmet Saim Kılavuz, <i>Kelâma Giriş</i>	İstanbul: İSAM Yayınları
27	2010	Cağfer Karadaş (ed.), <i>Kelâma Giriş</i>	Ankara: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları
28	2010	Yunus Kaya, <i>İlm-i Kelâm: Kelâm İlminin Tarihçesi, Ana İtikadî Mezhepler, Yaradılış ve Âhîret Hayatı</i>	Erzurum: Uzakülke Yayınları
29	2012	Hulusi Arslan, <i>Kelâm Tarihi ve Ekolleri</i>	Malatya: Medipres Yayınları
30	2012	Murat Serdar, <i>Kelâm Tarihi</i>	Kayseri: Kelâmiyat
31	2012	Şaban Ali Düzgün (ed.), <i>Kelâm El Kitabı</i>	Ankara: Grafiker Yayınları
32	2012	Osman Karadeniz (ed.), <i>Sistemantik Kelâm</i>	İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (DEUZEM)
33	2013	Selim Özarlan, <i>Yeni Programa Göre Düzenlenmiş Kelâm Tarihi</i>	Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
34	2013	Cağfer Karadaş, <i>Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi</i>	İstanbul: Ensar Neşriyat
35	2013	Recep Ardoğan, <i>Akideden Kelâma Kelâm Tarihi</i>	İstanbul: KLM
36	2014	Osman Oral, <i>Sistemantik Kelâm</i>	Ankara: Tiydem Yayıncılık
37	2014	Osman Oral, <i>Kelâm Tarihi ve Terimleri</i>	Ankara: Tiydem Yayıncılık
38	2014	Temel Yeşilyurt, Murat Serdar, Harun Işık, <i>Başlangıcından Günümüze Kelâm Tarihi</i>	Kayseri: Kardeşler Form Ofset Baskı
39	2014	Recep Ardoğan, <i>Delillerden Temellere: Sistemantik Kelâm ve Güncel İtikadî Sorunlar</i>	İstanbul: KLM
40	2015	Osman Oral, <i>Kelâm: Tarihi ve Görüşler</i>	Ankara: Tiydem Yayıncılık
41	2015	İsmail Şık (ed.), <i>Kelâm I: Kelâm Tarihi Kelâm Okulları</i>	Ankara: Gece Kitaplığı

42	2015	Hulusi Arslan, Bozkurt, M., <i>Sistemantik Kelâm</i>	Ankara: TDV Basımevi
43	2016	İsmail Şık, İsmail Yürük (ed.), <i>Kelâm IV: Sistemantik Kelâm 2: Nübüvvet, Meâd</i>	Ankara: Araştırma Yayınları
44	2016	Orhan Şener Koloğlu, <i>Kelâm Tarihine Giriş</i>	Bursa: Emin Yayınları
45	2017	Ramazan Yıldırım (ed.), <i>Kelâm Tarihi</i>	İstanbul: İşaret Yayınları
46	2017	Ömer Aydın (ed.), <i>Sistemantik Kelâm</i>	İstanbul: İşaret Yayınları

Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze dek telif ve tercüme edilen kelâm ve kelâm tarihi metinlerine ilişkin verdiğimiz bilgilerden hareketle şu tespitleri yapmak mümkündür:

İlk dönemlere ait kelâm çalışmaları, yani III. dönemin (1959-1982) sonuna dek hazırlanan eserlerde -Ali Arslan Aydın'ın (*İslâm İnançları ve Felsefesi*, 1964) çalışması hariç- belli bir sistemin oturmadığını, konuların sistemantik hâle gelmediğini görmekteyiz. Ali Arslan Aydın'la III. dönemde (1959-1982) başlayan sistemantik kitap telif tarzı, yüksek İslam enstitülerinin ilahiyat fakültelerine dönüştüğü IV. dönemde (1982-2008) Emrullah Yüksel'in 1986'daki ilk çalışması (*Kelâm Dersleri: İlâhiyat ve Nübüvvet*) ile devam edip 2005 yılında sistemantik kelâmın üç temel konusunu da içeren kitabı ile (*Sistemantik Kelâm*) zirveye ulaşır. Emrullah Yüksel'in ilk çalışmasından bir sene sonra hazırlanan ve Şerafettin Gölcük ve Süleyman Toprak'ın ortak çalışması¹¹³ da bu minvalde kaleme alınmış olmakla birlikte, içerisinde müstakil bir bölüm olarak kelâm tarihini de barındırıyor olması, "İman", "İnsan ve Fiilleri", "Melek, Cin ve Şeytan"¹¹⁴ konularının alt başlık olarak değil de müstakil bir bölüm olarak ele alınması kitabın sistematiğinin tam oturmadığını göstermektedir. Hüda verdi Adam'ın çalışması (*Bazı Kelâm Problemleri: Sistemantik*, 1998) ise yapısal olarak iyi olmakla birlikte belli başlı birkaç konuya temas ettiği için muhteva olarak sistemantik kelâmın tüm konularını ele almadığı için eksik kalmaktadır. Emrullah Yüksel'den sonra aynı yapı içerisinde kaleme alınan diğer kitap Osman Oral'ın çalışması (*Sistemantik Kelâm*, 2014) olup bunu Hulusi Arslan ve Mustafa Bozkurt'un ortaklaşa hazırladıkları çalışma (*Sistemantik Kelâm*, 2015) takip etmektedir. İsmail Şık vd. tarafından kaleme alınan ve şimdiye kadar iki cildi çıkmış olup toplam dört cilt olacak olan serinin ise, tamamlandığında en sistemli, en planlı kitaplardan biri olacağını söyleyebiliriz.

113 Önce *Kelâm Ders Notları* (1987), sonra *Kelâm* (1988), daha sonra *Kelâm: Tarih-Ekoller-Problemler* (2001).

114 "İnsan ve Fiilleri", "Melek, Cin ve Şeytan" adlı bölümler 1988'de eklenmiştir.

Üçü tercüme kırk üçü telif olmak üzere tespit ettiğimiz toplam kırk altı çalışmanın on beşinin müstakil kelâm tarihi kitabı olarak kaleme alınmış olduğunu ve geriye kalan otuz bir kitaptan iki tanesinin¹¹⁵ içerisinde de kelâm tarihi bölümü bulunduğundan bunlarla birlikte dolaylı olarak on yedi kitabın kelâm tarihi muhtevalı olduğunu söyleyebiliriz. Çok kısa bir zaman dilimi içermesine rağmen en çok kitabın yazıldığı son döneme, yani yeni ilahiyat fakültelerinin açıldığı V. döneme (2008-2017) geldiğimizde tarih kitaplarında ciddi bir artış gözlenmektedir. Bu dönemde yazılan yirmi dört kitaptan onu, kelâm tarihi üzerinedir.

Bu kırk altı eserden bazıları diğerlerine göre öne çıkmış ve fakültelerde ders kitabı olarak yaygın hale gelmiştir. Bunlar B. Topaloğlu'nun (*Kelâm İlmi: Giriş*), A. S. Kılavuz'un (*Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*), Ş. Gölcük ve S. Toprak'ın (*Kelâm*), Ş. Gölcük'ün (*Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler ve Eserler*) ve E. Yüksel'in (*Sistemik Kelâm*) çalışmalarıdır. Lakin yeni dönemde (V. dönem, 2008-2017) fakültelerde bazı ana bilim dallarının veya bazı hocaların kendi ders kitaplarını hazırladığını görmekteyiz. Buna bağlı olarak yaygın kullanılan kitaplarda önümüzdeki yıllarda değişiklik olacağını öngörebiliriz. Hatta şimdiden Şaban Ali Düzgün editörlüğünde 2012'de hazırlanan *Kelâm: El Kitabı* adlı kolektif çalışmanın beşinci baskıya ulaştığını (5. bs., Ağustos 2016) ve belli bir oranda genel bir kabul gördüğünü söylemek mümkündür.

Kitapların adlandırmasına baktığımızda kronolojik olarak şu isimlerle karşılaşmaktayız: “Kelâm Ders Notları”, “Kelâm Dersleri”, “Kelâma Giriş”, “Kelâm”, “Sistemik Kelâm”. İsimlendirmedeki bu seyir, kronolojik olarak metinlerin hangi aşamalardan geçtiğini gözler önüne sermektedir. Ders notlarıyla başlayan muhteva daha sonraları sistemik bir yapıya ve isimlendirmeye varmış görünümüyor. Son dönemdeki (V. dönem, 2008-2017) kitap isimlerine baktığımızda 2012 yılından itibaren yazılan son altı kelâm kitabının¹¹⁶ adında sistemik kelâm ifadesinin geçtiğini görebiliriz.

Eserlerin türlerine, muhtevalarına vb. baktığımızda karşılaştığımız tablo şudur: Ders notları şeklinde hazırlanan ilk çalışma Yusuf Ziya Yörükcan'ın (*İlmi Kelâm Dersleri Ders Notları*, t.y.), sistemik kelâm kitabı özelliği taşıyan ilk kitap Ali Arslan Aydın'ın (*İslâm İnançları ve Felsefesi (Tevhid ve Kelâm)*, Birinci

115 Şaban Ali Düzgün (ed.), *Kelâm El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012; Osman Oral, *Kelâm: Tarihi ve Görüşler*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2015.

116 Osman Karadeniz (ed.), *Sistemik Kelâm*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (DEUZEM), 2012; Osman Oral, *Sistemik Kelâm*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2014; Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere: Sistemik Kelâm ve Güncel İtikadî Sorunlar*, İstanbul: KLM, 2014; Hulusi Arslan, Bozkurt, M., *Sistemik Kelâm*, Ankara: TDV Basımevi, 2015; İsmail Şık, İsmail Yürük (ed.), *Kelâm IV: Sistemik Kelâm 2: Nübüvvet, Meâd*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016; Ömer Aydın (ed.), *Sistemik Kelâm*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

Cilt: Genel Bilgiler ve İlahiyat, 1964), “Sistematik” başlığını kullanan ilk çalışma Cihat Tunç’un (*Sistematik Kelâm*, 1994), Türkçeye çevrilen ilk kitap Muhammed Tancı’nın (*[İstanbul] Yüksek İslam Enstitüsü 1. Sınıf İlm-i Kelâm Dersleri*, t.y., çev. Bekir Topaloğlu), bir başka dile çevrilen ilk kitap Bekir Topaloğlu’nun (*Kelâm İlmi: Giriş*, Arnavutçaya 2002, Bulgarcaya 2009), sistematik biçimde kaleme alınan ilk kelâm tarihi kitabı Şerafettin Gölcük’ün (*Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler, Eserler*, 1992), çok yazarlı ilk kitap Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak’ın (*Kelâm Ders Notları*, 1987),¹¹⁷ ilk ve tek yardımcı ders kitabı Hüdaverdi Adam’ın (*Bazı Kelâm Problemleri: Sistematik*, 1998) çalışmasıdır.

Eserlerin çıkış yerlerini, yayınevlerini, şehirlerini dikkate aldığımızda karşımıza çıkan tablo şudur: Bir ilahiyat fakültesi (Ankara İlahiyat) tarafından basılan ilk kelâm kitabı Nafiz Danişman’ın (*Kelâm İlmine Giriş*, 1955),¹¹⁸ eğitim kurumları dışında bir kamu kurumu tarafından (Diyanet) basılan ilk ve tek kelâm kitabı Ali Arslan Aydın’ın (*İslâm İnançları ve Felsefesi (İlm-i Kelâm) Birinci Cilt: Genel Bilgiler ve İlahiyat*, 1964), İlahiyat Lisans Tamamlama Programı (İLİTAM) için hazırlanan ilk çalışma Ahmet Akbulut’un (ed.) (*Sistematik Kelâm*, 2005), İlahiyat Önlisans (Açık Öğretim Fakültesi) için hazırlanan ilk ve tek çalışma Cağfer Karadaş’ın (ed.) (*Kelâma Giriş*, 2010), ilköğretim din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretmenliği bölümü (DKAB) için hazırlanan ilk ve tek çalışma Osman Oral’ın (*Kelâm: Tarihi ve Görüşler*, 2015) çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ilk dönemlerde daha çok üniversiteler tarafından bastırılırken son dönemde tam tersi bir süreç yaşanmakta ve mesela V. dönemde (2008-2017) çıkan yirmi dört kitabın sadece üç tanesi üniversite yayını olup diğer yirmi biri özel yayınevleri tarafından çıkarılmıştır. En çok kitap Ankara çıkışlı olup (17 kitap) onu İstanbul (12 kitap) ve Kayseri (5 kitap) takip etmektedir.

Dönemleri eser sayısı açısından mukayese ettiğimizde I. dönem (1923-1949): 0, II. dönem (1949-1959): 2, III. dönem (1959-1982): 4, IV. dönem (1982-2008): 16, V. dönem (2008-2017): 24 çalışma kaleme alınmıştır. Makalenin girişinde de belirttiğimiz gibi “Yeni Fakülteler Dönemi” olarak adlandırdığımız dokuz yıllık bu son dönemde birçok fakültenin hızlı açılışına paralel olarak “acil ihtiyaçları karşılama” maksadıyla kaleme alınan eser sayısında da ciddi oranda artış yaşanmış ve yirmi dört çalışma kaleme alınmıştır. Bu sayı kendinden önceki seksen beş yılda yazılan eser sayısından (22) daha fazladır.

117 1987’de *Kelâm Ders Notları*, 1988’de *Kelâm*, 2001’de de *Kelâm: Tarih-Ekoller-Problemler* adıyla yayınlanmıştır.

118 Yusuf Ziya Yörükân’ın *İlmi Kelâm Dersleri Ders Notları* adlı 74 sayfalık ders notları Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde hazırlanmış fakat fakülte yayınevinde bastırılmamıştır.

“Kelâma Giriş” ve “Kelâm Tarihi” Kitapları Bibliyografyası (1923-2017)

Adam, Hüdaverdi, *Bazı Kelâm Problemleri: Sistematik*, 1. bs., Sakarya: Değişim Yayınları, 1998.

Akbulut, Ahmet (ed.), *Sistematik Kelâm*, 1. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (ANKUZEM), 2005.

Ardoğan, Recep, *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*, İstanbul: KLM, 2013.

Ardoğan, Recep, *Delillerden Temellere: Sistematik Kelâm ve Güncel İtikadi Sorunlar*, 1. bs., İstanbul: KLM, 2014.

Arslan, Hulusi, *Kelâm Tarihi ve Ekolleri*, Malatya: Medipres Yayınları, 2012.

Arslan, Hulusi, Bozkurt, M., *Sistematik Kelâm*, Ankara: TDV Basımevi, 2015.

Aydın, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi: Tevhid ve Kelâm, Birinci cilt: Genel Bilgiler ve İlahiyat*, [1. bs.], Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1964.

Aydın, Ömer (ed.), *Sistematik Kelâm*, 1. bs., İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

Bağçeci, Muhittin, *Kelâm İlmine Giriş*, Kayseri: Can Ofset Matbaacılık, 1994.

Bulut, Mehmet, *Kelâm Tarihi ve İtikadi Mezhepler*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2001.

Danışman, Nafiz, *Kelâm İlmine Giriş ve Mutezile Mütekellimlerinden Amr bin Bahril Cahiz'in Kitaplarından Parçalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1955.

Düzgün, Şaban Ali (ed.), *Kelâm El Kitabı*, 1. bs., Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Erdemci, Cemalettin, *Kelâm İlmine Giriş*, 1. bs., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009.

Esen, Muammer, *Kelâm Tarihi: Kelâm Ekolleri ve Görüşleri*, 1. bs., Ankara: İlahiyat, 2006.

Gölcük, Şerafeddin, Süleyman Toprak, *Kelâm Ders Notları*, Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1987.

Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi: Kişiler, Görüşler, Eserler*, 1. bs., Konya: Esra Yayınları, 1992.

Hasan Mahmud eş-Şâfiî, *Kelâm'a Giriş*, çev. Süleyman Akkuş, 1. bs., İstanbul: Değişim Yayınları, 2009.

Karadaş, Çağfer (ed.), *Kelâma Giriş*, 1. bs., Ankara: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2010.

Karadaş, Çağfer, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, 1. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.

Karadeniz, Osman (ed.), *Sistematik Kelâm*, 1. bs., İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları (DEUZEM), 2012.

Kaya, Yunus, *İlm-i Kelâm: Kelâm İlminin Tarihçesi, Ana İtikadi Mezhepler, Yarattığı ve Âhiret Hayatı*, 1. bs., Erzurum: Uzakülke Yayınları, 2010.

Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987.

Kılavuz, Ulvi Murat ve Ahmet Saim Kılavuz, *Kelâma Giriş*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Koloğlu, Orhan Şener, *Kelâm Tarihine Giriş*, Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Oral, Osman, *Sistemantik Kelâm*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2014.

Oral, Osman, *Kelâm Tarihi ve Terimleri*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2014.

Oral, Osman, *Kelâm: Tarihi ve Görüşler*, Ankara: Tiydem Yayıncılık, 2015.

Özarslan, Selim, *Yeni Programa Göre Düzenlenmiş Kelâm Tarihi*, 1. bs., Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

Özbek, Durmuş, *Konya Yüksek İslam Enstitüsü 2. Sınıflar İçin Kelâm Dersleri (II. Bölüm) 1976-1977 Ders Yılı*, Konya: [y.y.], 1977.

Serdar, Murat, *Kelâm Tarihi*, Kayseri: Kelâmiyat, 2012.

Şık, İsmail (ed.), *Kelâm I: Kelâm Tarihi Kelâm Okulları*, 1. bs., Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.

Şık, İsmail ve İsmail Yürük (eds.), *Kelâm IV: Sistemantik Kelâm 2: Nübüvvet, Meâd*, 1. bs., Ankara: Araştırma Yayınları, 2016.

Tancı, Muhammed, *[İstanbul] Yüksek İslam Enstitüsü 1. Sınıf İlm-i Kelâm Dersleri*, [çev. Bekir Topaloğlu], [y.y.]: [y.y.], [t.y.].

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1981.

Tritton, Arthur Stanley (ed.), *İslâm Kelâmı*, çev. Mehmet Dağ, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.

Tunç, Cihat, *Sistemantik Kelâm*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994.

Tunç, Cihat, *Kelâm İlminin Tarihçesi ve İlk Kelâm Okulları*, Kayseri: Netform Matbaacılık, 2001.

Tunçbilek, Hüseyin, *Kelâm Okulları Ders Notları: Bazı Kelâm Ekolleri ve Belli Başlı Görüşleri*, 1. bs., Şanlıurfa: Şanlıurfa İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.

Türkçülü, Mustafa, *Kelâm İlmi I: Genel Bilgiler, Tarihçe, Kişi, Görüş ve Eserler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, 1997.

Yazıcıoğlu, M. Sait, *Kelâm Ders Notları*, Ankara: [y.y.], 1987.

Yeşilyurt, Temel, Murat Serdar, Harun Işık, *Başlangıcından Günümüze Kelâm Tarihi*, Kayseri: Kardeşler Form Ofset Baskı, 2014.

Yıldırım, Ramazan (ed.), *Kelâm Tarihi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

Yörükkan, Yusuf Ziya, *İlmi Kelâm Dersleri Ders Notları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, [t.y.].

Yüceer, İsa, *Kelâm Ekoller ve Problemler*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1995.

Yüksel, Emrullah, *Kelâm Dersleri: İlâhiyat ve Nübüvvet*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986.

Yüksel, Emrullah, *Sistemantik Kelâm*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

Kaynakça¹¹⁹

Akkuş, Süleyman, “el-Medhal ilâ Dirâseti İlmi'l-Kelâm”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 2006.

Ayhan, Halis, “İlâhiyat Fakültesi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 22, 2000.

Biçer, Ramazan, “Türkiye’de Kelâm ve İslam Mezhepleri Tarihi Çalışmaları”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi (KADER)*, c. 10, sy. 2, 2012.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul: Ergin Kitabevi Yayınları, 1955.

Düzgün, Şaban Ali (ed.), *İslâm İnanç Esasları: El Kitabı*, 1. bs., Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Erkul, Tefvik Rüştü, *Yeni Kelâm Dersleri*, 7. bs., Ankara: Kardeş Matbaası, 1975.

Harpûtî, Abdüllatif, *Târîh-i İlmi Kelâm*, İstanbul, 1332.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, c. 1, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1339/1341 (1922); c. 2, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340/1343 (1924).

İsmail Hakkı, İzmirli, *Muhassal: Yeni Kelâm İlmine Giriş*, haz. ve sad. Refik Ergin, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

Mert, Muhit, *Kelâm Tarihinin Problemleri*, 1. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.

Nar, Ali, *İslam İnancı: Tevhid, Akaid, Kelâm*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.

Özervarlı, Mehmet Sait (ed.), *İslâm İnanç Esasları*, 3. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 2011.

Razi, Fahreddin, *Kelâm’a Giriş: el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

Taftâzânî, Ebü'l-Vefâ, *Kelâm İlminin Bellibaşlı Meseleleri*, çev. Şerafeddin Gölcük, 1. bs., İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980.

et-Tancî, Muhammed b. Tavî, çev. Bekir Topaloğlu, “Kelâm İlmi”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* (Muhammed b. Tavî Tancî Özel Sayısı), c. 4, sy. 1, Bahar 2011. Tıpkıbasımı için bkz. Sönmez Kutlu (ed.), *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, 1. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, Yayınları, 2011.

Topaloğlu, Bekir, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslâm’da İman Esasları*, 2. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

¹¹⁹ Kaynakçaya bibliyografyada verilen kırk altı eser dâhil edilmemiştir.

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, 1. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004.

Tunç, Cihad, "Cumhuriyetin 50 Yılında Kelâm İlmi Sahasındaki Çalışmalar", *50. Yıl*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973.

Uludağ, Süleyman, Fuad Kavukçu, *Kelâm Dersleri*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974.

Watt, W. Montgomery, *İslâmi Tetkikler: İslam Felsefesi ve Kelâmı*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.

Wolfson, H. Austryn, *Kelâm Felsefesine Giriş*, çev. Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi, 1996.

Wolfson, H. Austryn *Kelâm Felsefeleri: Müslüman, Hristiyan, Yahudi Kelâmı*, çev. Kasım Turhan, İstanbul: Kitabevi, 2001.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, *Le kalâm et son rôle dans la société Turco-Ottomane: aux XV et XVI siècles*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi (Ankara Üni. İlahiyat Fak.)*, sy. 4, 1980.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, "XV. ve XVI. Yüzyıllardaki Kelâm Eğitiminin Tenkidi", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi (Ankara Üni. İlahiyat Fak.)*, sy. 4, 1980.

Yaltkaya, M. Şerefettin, *Kelâm Tarihi*, İstanbul: Dârülfünun Matbaası, c. 1-3, 1340-1341 (1924-1925).

Cumhuriyet Dönemi Kelâm İlmi Yazımı (1923-2017): Kelâm ve Kelâm Tarihi Kitapları

Ahmet SÜRURİ

Özet

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze, 1923-2017 yılları arasını kapsayan dönemde akademik alanda yazılan kelâm kitaplarını ele alan bu çalışma, kelâm ilmine ve tarihine dair yazılan kitapların tespitini yapmak ve genel bir çerçeve sunmak suretiyle söz konusu eserlerin içerikleri, konuları ve başlıkları açısından muhtasar bir okumayı ve genel bir değerlendirmeyi hedef almaktadır. Bu doğrultuda Latin harfli kırk altı çalışma tespit edilmiş olup bunlardan temin edilen kırk üçü değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm Tarihi, Cumhuriyet Dönemi Kelâm Tarihi, Cumhuriyet Dönemi Kelâm Kitapları.

The Writing of *Kalam* in the Republican Period (1923-2017): Books on *Kalam* and the History of *Kalam*

Ahmet SÜRURİ

Abstract

This study seeks to detect the titles, topics and contents of books written on *kalam* and its history from the founding of the Republic in 1923 up to 2017. In an effort to provide a brief assessment of these titles, forty-six books in Latin letters have been identified and forty-three of them have been obtained and hereby evaluated.

Keywords: History of *Kalam*, History of *Kalam* in the Republican Period, *Kalam* Books in the Republican Period.